

Отъ същия авторъ

- 1 Чеганската операция — кн. I, подготовка и изпълнение
Стр. 192, 1 карта и 12 схеми — цена 130 лв.
- 2 Майското сражение въ Завоя на Черна—1917 год.
Действието на артилерията и поуки отъ тѣхъ. Стр. 110.
Поданне фондъ „Артилерийски прегледъ“, 1936 г.
- 3 Бойта на Малка-Нидже 12.—14. IX. 1916 год. — Поуки за
артилерията. Стр. 76. Сп. „Артилер. прегледъ“, т. т. 41—42
1931—32 год.
- 4 Сръбско-френската атака на Малка Нидже и Мала
ръка шл. (12—14 септ. 1916 г.), стр. 34, сп. „Артилер.
прегледъ“, т. т. 124 и 125 — 1940 год.

ПОЛКОВ. П. ДОШКИНОВЪ О.З.

Полк. П. Дошкиновъ О.З.

*Съставенъ и изданъ
въ 1940 г. отъ авторъ П. Дошкиновъ*

ЧЕГАНСКАТА ОПЕРАЦИЯ

КНИГА II

АНАЛИЗЪ

КРИТИЧЕСКИ РАЗБОРЪ ВЪРХУ КОМАНДВАНЕТО
(ОБЩО И АРТИЛЕРИЙСКО) И ДЕЙСТВИЯТА НА
СТРАНИТЪ ОТЪ 17. ДО 27. АВГУСТЪ 1916 ГОД.

—
СЪ 8 ТАБЛИЦИ

1940

ПЕЧАТНИЦА НА ВОЕННО-ИЗДАТЕЛСКИЯ ФОНДЪ СОФИЯ

КНИГАТА Е ОТПЕЧАТАНА ВЪ 1000 ЕКЗЕМПЛАРА

ОДОБРЕНИ И ПРЕПОРЪЧАНИ

ген. М. Вото на войната — Щабъ на войската

Книга I съ — наредба № 1, 1940 год.

Книга II съ — наредба № 2, 1940 год.

ПОСВЕЩАВА СЕ
НА БЪЛГАРСКОТО ВОИНСТВО

ЗА МОРАЛНАТА И МАТЕРИАЛНА
ПОДКРЕПА, ПО ИЗДАВАНЕ И НА
ТАЗИ КНИГА И ОТЗ ЧЕГАНСКАТА
ОПЕРАЦИЯ, ИЗКАЗВАМЪЗ БЛАГО-
ДАРНОСТЪ И ПРИЗНАТЕЛНОСТЪ
НА Г. ГЕНЕРАЛЪЗ ТАНИНЧЕВЪЗ ВЛ.
— БИВШЪЗ ИНСПЕКТОРЪЗ НА
АРТИЛЕРИЯТА
АВТОРЪЗЪЗ

ОТЗ ИВИ

за „Чеганската операция“ — книги I. и II.

Генерали Ст. Тасевъ и П. Златевъ, командиръ и началникъ
щоба на 3/6. п. бригада — презъ Чеганската операция.

„Отъ трудътъ подъ горното заглавие въ ръкопись прочетохме . . .

Проследихме съ особенъ интересъ фактическото изложение по
действията на частитъ отъ I. българска армия на Битолския фронтъ
престъ време на настъплението ѝ отъ 17—27 августъ 1916 г., а сжщо
и на противника — сърби и французи, презъ сжщия периодъ и
наго непосредствени участници въ тия действия—въ центъра на най-
важния фронтъ, ний не можемъ да не подчертаемъ, че зап. полк.
Дондичевъ, който е проучилъ, систематизиралъ и написалъ това из-
ложение е проявилъ:

Най-голъма добросъвестностъ и търпение да проучи всички на-
виранци се въ нашитъ библиотеки френски и сръбски съчинения по
тия действия и наши запазени сурови източници — реляции и днев-
ници на частитъ действащи на тоя фронтъ.

Похвално умение да извлъче, използва и систематизира най-
важното и най-ценното отъ тоя грамаденъ, въ по-голъмата си частъ
суровъ материалъ и да го систематизира по дни и участъци, по на-
чипъ, че да се получи пълна и ясна картина за хода на боеветъ
престъ тия дни.

Много точно, много ясно и напълно правдоподобно е изложилъ
действията на отдълнитъ части, безъ да прикрива голата истина . . .
и грѣшки, които при една по-нататъшна преценка . . . ще послужатъ
за ценна поука на сегашнитъ и бждещи водачи на нашата армия отъ
нашии стъпани на военната иерархия.

Голѣмитъ подробности, въ които полков. Д. се е разпрострѣлъ,
не затъмняватъ изложението на фактическата страна на действията;
тѣ даватъ материалъ за проследяване дейността и на по-малкитъ на-
чипници и изтъкватъ влиянието върху самитъ действия на добросъ-
вестността, храбростта, отговорността и психическото състояние на
отдѣлнитъ началници.

Най-после, изложението на фактическата страна на тая операция
на дава възможностъ най-нагледно да се видятъ усилията, които сж
проявили разнитъ части; издържливостта, храбростта и високия духъ,
които сж проявили нашитъ войски; преценката, която противникътъ
престъ време на боя дава за нашитъ родове войска и степента на
издържливостъ и твърдостъ, които сж проявили нашитъ части, при
гравидитъ 30-40% загуби.

Ако полков. Д. прояви сжщото умение, търпение и дълбоко ана-
лизирание на фактическата страна, за написване на следващитъ глави

отъ книгата си — стратегическата и тактическа оценка на действията и умѣло извади поуки и заключението си, книгата му ще бѣде извънредно ценна и поучителна за нашата армия и ще бѣде източникъ на много поуки за всички офицери.“

Ал. Ганчевъ, бивш н-къ на опер. отдѣл. въ щаба I. армия, 1916 г.
— *сп. „Българска военна мисъл, м. януарий 1940 г. (книжовенъ прегледъ) и Военно-исторически сборникъ, февр. 1940 г., бр. 44.*

Въ глава I е направена обстойна военно-географска характеристика съ огледъ на военнитѣ операции, презъ августъ 1916 г. Въ втората глава е направено едно изложение върху военно-политическото положение на Балканитѣ до 16 августъ 1916 г., въ връзка съ целитѣ на Съглашението и Съюза, презъ с. г. Изложението е подсилено съ много документи и включва преговоритѣ и условията на Ромъния за намѣската ѝ въ войната на страната на Съглашението. Въ третата глава . . . (и т. н. до 11-а глава). Детайлнитѣ изяснения, дадени подъ линия на нѣкои опер. заповѣди и . . . сж безъ съмнение зрѣлъ плодъ на едно рѣдко трудолюбие. Желанието у автора, да не остави въ читателя и най-малкото съмнение върху кой да е въпросъ, засѣгнатъ въ тоя трудъ, личи на всѣка страница отъ тази книга . . . Въ втората частъ на труда . . . прави едно пълно изложение на развититѣ се операции . . . При това, за всѣки единъ отъ 11-тѣ дни, авторътъ ни дава по една извънредно грижливо изработена схема, извънъ една обща карта на бойния театъръ и една схема . . . къмъ 16 августъ 1916 г. Съ приложенитѣ 11 схеми . . . четенето на много страници не само че е улеснено извънредно много, но и заставя читателя неусетно да следи, стѣпка по стѣпка, героичнитѣ подвизи на нашитѣ храбри полкове.

Изобщо, цѣлиятъ трудъ на г. полков. Д. е образецъ на една извънредно грижливо проучена и обстойно изложена работа, съ динни каквито ние, доколкото познаваме историческитѣ трудове на наши автори, много рѣдко сме срѣщали . . . Липсата на втория томъ . . . не намалява почти съ нищо високото достоинство на този сериозенъ трудъ, посветенъ на една наистина много сполучливо избрана операция . . . Самъ (азъ) участникъ въ тая операция, като пом. н-къ щаба на I. бълг. армия, мога да добавя, че по отношение изложението действията на голѣмитѣ и по-малки части, г. полков. Д., наредъ съ умението да използува най-сжщественото, не се е отклонилъ нито въ единъ случай отъ голата истина, нѣкжде неприятна, но въ повечето случаи дотолкова въодушевяваща, че изпълва читателя съ гордостъ и вѣра въ бѣдещето на народа и държавата ни . . . Трудътъ на г. полков. Д. стои надъ всѣка похвала и заслужава най-голѣма подкрепа и широко разпространение срѣдъ нашето воинство, не само отъ действащата войска, но и срѣдъ нейния запасъ.“

Майоръ Ил. Илневъ, главенъ редакторъ на военнитѣ издания
— *в. Народна отбрана, бр. 1020, 10. IV. 1940 г.*

„Артилерийскиятъ полковникъ о. з. П. Дошкиновъ поднася на българския воененъ читател труда си, за действията на I. българска

армия, отъ 17 до 27 августъ 1916 год. около Чеганъ, който трудъ е разработенъ и отпечатенъ въ две книги.

Книга първа. Въ нейнитѣ две части сж разгледани подготовката и изпълнението на самата операция. Първата частъ на книгата — подготовката на операцията — е подѣлена на 11 глави, като напълно самостоятелно и сж разгледани: военно-географскиятъ характеръ на ю. з. Македония, въ рамкитѣ на развитата се операция; военно-политическото положение на Балканитѣ, до започването на операцията; задачитѣ и плановѣтѣ на странитѣ; разположението и групировката на странитѣ; тѣхниятъ съставъ и най-после задачитѣ и плановѣтѣ за действие на дветѣ страни, съ подробности за всѣка отдѣлна дивизия. Въ втората частъ на книгата, въ 333 страници, авторътъ е далъ подробно изложение, отнасящо се до изпълнението на операцията.

Тѣхъ действията сж изложени по време, като всѣки отдѣленъ денъ се дава пълно изложение на развититѣ се действия по цѣлия фронтъ на I. българска армия. Действията за всѣки день сж илюстрирани съ отдѣлни, извънредно грижливо изработени схеми, като, въ всѣка отъ тѣхъ, частитѣ сж нанесени до дружина и батарея включително, не само за българскитѣ, но и за противниковитѣ части. Така показанитѣ действия сж подкрепени съ данни, които показватъ грижливо проучване, като никжде авторътъ не се е отклонилъ отъ истината. По този начинъ той е можалъ да даде правдива картина на цялата операция, наречена „Чеганска“, въ която изпълва съ цѣлото си величие подвигътъ на българския войникъ.

Книга втора отъ труда „Чеганска операция“, която ще се публикува, следъ нѣколко дни, е озаглавена „Анализъ върху командването (общо и артилерийско) и действието на войскитѣ отъ 17 до 27 августъ 1916 год.

Въ тази книга, следъ като е дадено кратко извлѣчение на съдържанието на първата книга, прави се оценка: върху задачата, решението и плана за действие на командувачия I. българска армия; — задачата, решението и плана за действие на командира на 8-а пех. дивизия; — задачата и плана за действие на сръбската войска; — задачата и плана за действие на III сръбска армия; — командването и действието на странитѣ (общо и артилерийско). Анализътъ се прави по динъ така, както сж разгледани действията въ първа книга. Върху тѣхъ направенитѣ оценки е дадено общо заключение, а възъ основа на тѣхъ и извършенитѣ действия сж дадени изводи и поуки за наредѣщия бой, по отношение: — армейското командване; — обединението на артилерията въ армията; — дивизионното командване и командването на дивизионната артилерия.

Оценкитѣ сж напълно обективни и правдиви, а изводитѣ и поуки сж обосновани изключително върху разгледанитѣ въ първата книга действия и се явява като тѣхна логическа последица.

Съ втората книга отъ труда си, г. полков. о. з. П. Дошкиновъ изключително е постигналъ поставената целъ — чрезъ обективенъ погледъ и претреса на фактитѣ да дойде до вѣрни положения и правдини

заклучения, а следъ това да изведе поуки. Най главните отъ тѣхъ самъ авторътъ е посочилъ: „Командуването трѣбва ревниво да щади пехотата и да не пропуска всички възможности за намалението загубитѣ въ човѣшкия материалъ. Затова, дневните и нощни атаки винаги да се подготвятъ съ мощна артилерийска подкрепа. Когато една операция продължи повече дни, за да има успѣхъ, частитѣ, които водятъ борбата въ главното направление, своевременно трѣбва да бждатъ смѣнявани съ свежи такива отъ резерва. За тази цель последниятъ трѣбва да се пази и да не се изразходва предивременно“.

Изобщо трудътъ на г. полков. о. з. П. Дошкиновъ съставя цененъ приносъ въ нашата военна книжнина и трѣбва да бжде прочетенъ, защото въ него има много, отъ което могатъ да се поучатъ както малкитѣ, така и голѣмитѣ командири. Първата му книга е препоръчана отъ щаба на войската съ наредба № 1, отъ 1 мартъ т. г.“

В. „Слово“, брой 5264, 26. I. 1940 г. (стр. 2) . . . „Скицираното въ тия нѣколко реда авторътъ е изложилъ въ повече отъ 300 голѣми страници, съ рѣдка добросъвестностъ, яснота и компетентностъ . . . като началникъ на оперативното отдѣление въ щаба на I. бѣлг. армия, свидетелствувамъ, че по отношение изложението действията на отдѣлитѣ части, г. полков. Д., наредъ съ умението да използва най-сжественото, не е пожелалъ да се отклони нито въ единъ случай отъ голата истина, нѣкжде неприятна, но въ много други случаи до толкова ентузиазирваща, че заставя читателя да прощава волни и неволни прегрѣшения

Трудътъ на г. полков. Д. стои надъ всѣка похвала и заслужава най-голѣма подкрепа и широко разпространение . . . “

Лука Доросиевъ — майоръ о. з., бившъ редакторъ на военнитѣ издания (участникъ въ Чеган. операция) . . . „Вашата чудесно написана и много ценна книга — Чеганската операция — получихъ . . . и съмъ съ най-отлични впечатления. Събитията сж предадени много обективно, точно, ясно . . . Пожелавамъ съ сжщия успѣхъ да издадете и втората часть на Чеганската епопея.“

Тази — книга втора — отъ Чеганската операция, е опитъ за критическо изследване върху командването (общо и артилерийско) и действията на странитѣ, въ 11 дневното сражение на I. българска армия съ сръбската войска, за заличаването на планинитѣ Чеганска и М. Нидже, презъ августъ 1916 год

Главната цель е — чрезъ обективенъ погледъ и преценка на фактитѣ, да се дойде до върни положения и правилни заключения; следъ това — да се изведатъ поуки.

Наспождайки отъ началото, че критическото изучаване на едно сражение е най-сигурния пътъ за по-трайно възприемане на военното изкуство, ще бжде отъ полза, ако този опитъ послужи, като поводъ за изследване на Чеганската операция и отъ други — вещи въ областта на военнокритичната мисль.

РЕЗЮМЕ НА КНИГА I.

ЧАСТ I. ПОДГОТОВКА НА ОПЕРАЦИЯТА.

Съгласенската политика на Балканите, от началото на 1916 г. целеше, чрез мощна военна акция срещу България, да въввлече във войната, на своя страна, останалите неутрални държави — Ромъния и Гърция. Със това, да премахне южния фронт на Централните сили, когото считаха най-чувствителен и най-уязвим.

Успехът ѝ, въ тази посока, се очертаваше въ първата половина на август, когато Ромъния се ориентираше към Съгласението. А възможността и Гърция да тръгне по същия път, създаваше у българското главнокомандуване сериозно безпокойство.

Българското главнокомандуване, за да попречи на ромънската намеса и да съкрати Македонския фронт, успя да издействува от германското командване, отдавна замислената операция с I. и II. български армии — към Воден и долината на Струма.

Според заповедта на армейската група Макензен, от 14. август¹⁾, I. армия тръбваше да настъпи на юг, през нощта на 16./17., с задача: „да разбие сърбит и заеме първия обект — линията зап. бръг на Островското езеро, с.с. Жерви, Г. Родиво, Струпино, Сборско, на която да се затвърди“.

Но поради липса на време, армията нѣма възможност да извърши необходимата прегрупировка на прѣснатите на повече от 100 клм. сили. Задачата ѝ бѣ трудна, поради липса на достатъчно планинска и тежка артилерия, бойни припаси и авиация.

При това, за зачитане грѣцкия неутралитет, забранено ѝ бѣ да преминава линията Лабаница, Дреновени, Айтосъ, Любетино, Сотиръ, Нови градъ, задъ която били разположени грѣцките гранични постове.

Насреща си армията имаше сръбската войска, въ съставъ 6 пех. дивизии и 1 конна, сведени въ 3 армии. Тѣ бѣха започнали от 19. юлий да заематъ за отбрана линията Горничево, Чеганска пл., Метеризъ, к. 854, Родиво, Пожаръ, Ковилъ, Кожухъ, съ задача: да пазятъ посоките за настѣпление на българите, които отъ Кафадарци, Прилепъ и Битоля водѣха въ басейна на Мѣгленица, Воденъ и Острово.

Находящата се срещу 8. българска дивизия — III. сръбска армия, имаше задача — да осигури и фронта Баница, Лесковецъ.

Общо и трите армии, от 4. август, се готвеха да минатъ въ привидно нападение по цѣлия фронтъ (по-късно опредѣлено за 20. август), за да задържатъ българските сили на тѣхните позиции, предвидъ предстоящата намеса на Ромъния.

8. п. дивизия въ съставъ 4¹/₂ пех. и 1 конна бригади, получи задача — да настѣпи на 17. авг. и разбие непр. сили западно отъ Островското езеро и заеме линията Жерви, Г. Родиво.

¹⁾ I. и II. армии образуваха армейската група на фелдмаршалъ Макензенъ, подчинена направо на германското върховно командване.

3. п. дивизия — ще запази свръзка съ 8., като задържи противника предъ себе си, чрезъ силенъ артил. огънь и патрулни предприятия.

Охраната на дѣсното крило на армията бѣ възложена на 2/8. п. бригада (23. п. п. съ 2¹/₂ пл. батареи и 2 ескадрона), която, тръгвайки отъ междоезерния участъкъ, ще се заслони откъмъ Корча и продължи на изтокъ, за да заеме линията Брезница, Вичъ.

ЧАСТ II. ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ОПЕРАЦИЯТА.

На 17. август. 2/8. п. бригада настѣпи по шосето Ресенъ — Корча и билото на Галичица, атакува прохода Превтисъ отъ три страни и въ 17 ч. го зае Сърбитъ — 1 рота — отстъпиха на югъ. Частите заносиха на линията Звезда, к. 906.

8. п. дивизия: 1/8. п. бригада настѣпи между Преспанското езеро и пѣтя Кишево — Раково, достигна и нощува на линията — к. 1900 (3/23. друж.), вис. 2 клм. южно к. 1663, к. 1279 (10. п. п.) и Леринъ, Арменохоръ (30. п. п.). Предъ нея, сръб. добров. отрядъ отстъпиха къмъ Рула, Писодери, Г. Невояни. 3/6. п. бригада, съ дѣсната си колона, заедно съ 3. конна бригада (която атакува при Д. Каленикъ), настѣпи по шосето Битоля, Баница, Острово, прогони сръбските охранителни елементи при Д. Каленикъ и въ 7 ч. 50, зае Д. Върбени. Заноси по висотите на северните бръгове на р.р. Сакулева и Бродска. Лѣвата ѝ колона, която настѣпи презъ Живоина, заноси по висотите сев. и с.-и. отъ Вошаранъ. Насреща бригадата, охранителните елементи на Дунавската дивизия се спрѣха по висотите южно отъ рѣкитъ, на линията Песочница, Борешница, к. 1500. При с. Въртоломъ, надвечеръ, пристигна дивиз. резервъ (8. сръбски п.п.) и въ Горничево — армейския резервъ (9. ср. п.п.). 1/3. п. бригада, съ 55. п. п. и 11. п. п. се спусти къмъ р. Бродъ, а 55. п. п. отъ Кенали замина за Каймакъ чаланъ. Насреща бригадата е Дринската дивизия, отъ к. 1500 изкл., до Низи дагъ.

На 18. август. 2/8. п. бригада, съ 1/23. друж. зае за охрана линията Креспанъ, Тренъ и съ останалите части замина на изтокъ и заноси въ Брезница, Рула, Смърдешъ.

8. п. дивизия: 1/8. п. бригада, — 10. п. п. съ атака зае Бигла, а 30. п. п. въ срещенъ бой разби 8. сръбски полкъ при Песочница, достигна и зае с. Въртоломъ. 3. конна бригада настѣпи къмъ Лѣсковецъ, а ескадрона на ротмистръ Симеоновъ извърши смѣл набѣгъ въ тилътъ на Сърбитъ до ст. Баница. 3/6. п. бригада, съ дѣсната колона съ бой достигна и зае Забърдани и вис. източно. Лѣвата колона стигна южно отъ Бродската рѣка, източно отъ Вошаранъ и южно отъ Крушоградъ. 1/3. п. бригада напредна къмъ к. 1500 и разузнава сръб. позиция. Дунавската сръб. дивизия се оттегли и зае линията к. 1500, Баница, к. 950. За подкрепа на III. армия, сръб. върх. командване, съ влакове и по сухо, изпрати 1. Вардарска бригада — до тогава въ общъ резервъ.

На 19. август. 2/8. п. бригада зае за охрана линията Звезда, Биклища, Бучъ.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* стигна вис. с.-з. на Екши су. *1/8. п. бригада* зае к. к. 950 и 769. *3/6. п. бригада* атакува и зае вис. при Баница, като 51. п. п. през нощта приближи към Горничево, за да заеме на разсъмване билото на планината. Сръбската Дунавска дивизия, след като отстъпи от Баница, през нощта зае билото на планината, сев. и южно от шосето. *1/3. п. бригада* с атака зае кошаритъ предъ Метеризъ теле. Сръб. върх. командване даде на III. армия и 2. Вардарска бригада. Първитъ подкрепления от тази дивизия пристигнаха вечерта съ влакъ при Суровичево и заеха Екши су, Батальона сръбски доброволци стигна въ Костуръ.

На 20. августъ. *2/8. п. бригада* се затвърдява.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* зае Екши су. *3/6. п. бригада* — 51. п. п. на разсъмване съ изненада зае висотата 1 клм. зап. отъ Горничево. *1/8. п. бригада*, следъ *3/6.*, зае билото южно отъ шосето за Горничево и Церово. 12. п. п. съ нощна атака зае М. Висина. *1/3. п. бригада* изгуби и си възвърна Остра чука. Дунавската дивизия, въ участъка южно отъ шосето (зае отъ 7. и 21. п. п.) застрашена отъ явилъ се на фланга 51. п. български полкъ, отстъпи на св. Спиридонския масивъ. Сръбската конна дивизия получи заповѣдь да отпътува за гр. Негушъ и осигури посокитъ, които отъ Кайаларъ водятъ за Верия и Негушъ. Дунавската дивизия зановува на линията Г. Висина, изт. на Горничево, св. Спиридонъ, Соровичево.

На 21. августъ. *2/8. п. бригада* охранява дѣсния флангъ на армията.

8. п. дивизия: *3. конна бригада*, следъ 10. п. п., мина презъ Соровичево, а следъ това се завърна и остана въ охрана на Кирлидервентъ. *1/8. п. бригада* достигна и зае висотитъ с.-з. на Патели (10. п. п.), по на северъ 30. п. п. мина Петърския потокъ, като лѣвия му флангъ остана на изт. окрайна на Горничево. *3/6. п. бригада*, съ дѣсната си колона, се затвърдяваше на линията на Горничево, а лѣвата — съ нощна атака на 21./22. зае Г. Висина. Охранителнитъ части на дивизията, съ роти отъ *2/8. бригада*, заеха в. Вичъ. Сръб. Дунавска дивизия, следъ оттеглянето си отъ Г. Висина, зае главната си позиция по лѣвия брѣгъ на Петърския потокъ. *1/3. п. бригада* безуспѣшно атакува Джематъ иери. На III. сръб. армия, отъ върх, командване бѣ изпратена и 1. Тимошка бригада. Вечерта Дринскиятъ и Дунавски ескадрони стигнаха въ Катраница, идещи отъ Острово.

На 22. августъ. *2/8. п. бригада* съ конницата зае гр. Костуръ.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* охранява дѣсния флангъ и разузнава. *1/8. п. бригада* атакува по св. Спиридонския масивъ и завладя в. Гола Чука. *3/6. п. бригада*, съ дѣсната колона, презъ нощта 22./23. зае охранит. позиция на Дунавската дивизия, по лѣвия брѣгъ на потока. Предъ разсвѣтъ атакува Лесистата висота. *1/3. п. бригада* бомбардира к. 1500 и натиска по цѣлия фронтъ. Върховното сръбско командване, поради неблагоприятния ходъ на действията, смѣни: командувачия и н-къ щаба на III. армия и к-рътъ на Дунавската дивизия. 1. Тимошка бригада пристигна при с. Чеганъ и влѣзе въ състава на III. армия. Отрядътъ на подполк. Миушковичъ (1. друж. и 2. пл. орджия), изпратенъ за Катраница, пристигна въ 14 ч. К-рътъ

на Вардарската дивизия пое участъка отъ шосето до Островското езеро. Въ този день, сръбското командване считаше положението при Дунавската и Вардарската дивизии за много критическо, близко до катастрофата. Навечеръ то се счете за заздравено, поради пристигналитъ последни подкрепления отъ Вардарската дивизия.

На 23. августъ. *2/8. п. бригада* охранява дѣсния флангъ на армията.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* охранява и разузнава на дѣсния флангъ на дивизията. *1/8. п. бригада* безъ успѣхъ атакува св. Спиридонския масивъ. *3/6. п. бригада* съ дѣсната колона, следъ заемане на сръб. охран. позиция по лѣвия брѣгъ, на разсъмване неуспѣшно настъпи, срещу Лесистата висота и Конусовидната. Лѣвата колона продължи настѣпленieto си къмъ Лесистата висота. *1/3. п. бригада* съ 55. п. п. атакува и зае в. в. Жакъ и Кюнцитъ и съ 11. и 56. п. п. продължава натиска къмъ непр. позиция. Сръбската Дунавска дивизия, следъ като изгуби сев. частъ на к. 1500, задържа се на южната ѝ ивица.

На 24. августъ. *2/8. п. бригада* охранява дѣсния флангъ на армията.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* не успѣ да премине р. Налбандъ кой дере, за да настѣпи къмъ Острово. *1/8. п. бригада* настѣпи къмъ главната позиция на св. Спиридонъ. *3/6. п. бригада* — Дѣсната колона, преди разсъмване не успѣ да развие заповѣданата нощна атака. Лѣвата ѝ колона (12. п. п.), съ 1/15. др. атакува преди разсъмване и на фронтъ 400 метра, проникна въ позицията на Дунавската дивизия ю.з. отъ к. 1500, заема отъ две роти. Атакуващитъ стигнаха до една гаубична батарея. Но поради оставянето назадъ на съседа (52. п. п.) и контраатакувани отъ три батальона изъ 17. и 18. п. п., дружината въ 6 ч. 30. се оттегли назадъ. Отъ заловенитъ пленници, сърбитъ събраха пълни сведения за българскитъ сили. *1/3. п. бригада* не прояви дейностъ.

На 25. августъ. *2/8. п. бригада*, съ *2/7. к. дивизионъ* настѣпи, за да заеме Влахоклисура.

8. п. дивизия: *3. конна бригада* охранява отъ Мокрени до Нови градъ. *1/8. п. бригада* не успѣ да развие атаката срещу к. 907. *3/6. п. бригада* по заповѣдь на дивизионния к-ръ, отложи атаката срещу главната сръбска позиция източно отъ потока, до нова заповѣдь, за да дочака изпратенитъ отъ Совичъ къмъ Висина три полски батареи, които пристигнаха преди пладне. Подъ силниятъ непр. артилер. огънь бригадата се немираше въ много тежко полсжение. *1/3. п. бригада* получи разрешение и започна прегрупиране съ 56. и 11. п. п.

На 26. августъ. *2/8. п. бригада* съ три дружини отъ Рула, замина за Неокази (ношува въ Писодери).

8. п. дивизия: *3. конна бригада* охранява дѣсния флангъ и разузнава на югъ. *1/8. п. бригада* извърши неуспѣшна нощна атака съ 30. п. п. — на 26./27. *3/6. п. бригада*, следъ неуспѣшенъ опитъ за дневна атака, отъ 20 часътъ започна нощна атака по цѣлия фронтъ: 51. п. п. съ 3/15. друж. срещу Лесистата; 52. п. п. къмъ Конусовид-

ната; 12. п. п. съ 1/15. друж. къмъ Гористия гребенъ. Дѣсната колона, съ 51. п. п. (3/15. и 3/51. друж.), въ 5 часътъ на 27., навлѣзе въ позицията на 2/8. сръб. батальонъ и взе пленници. 52. п. п. (въ 2 ч. 15. (на 27.) достигна теленитѣ мрежи на Конусовидната висота, но не успѣ да ги мине. Останаха изолирани и контраатакувани отъ 3/22. батальонъ и съседитѣ му, къмъ двата фланга, атакуващитѣ части на 51. п. п. бързо отстъпиха съ голѣми загуби. Лѣвата колона започна движение за нощната атака въ 21 ч. (на 26.), наближи теленитѣ мрежи, следъ 3 ч. 30. (на 27.). Обаче следъ това една часть повърнаха, а други се задържаха на мѣстата си. Бригадата имаше голѣми загуби 1/3. п. бригада продължава натиска срещу к. 1500 (съ 55. п. п.) и размѣства 11. и 56. п. п. Положението на сръбскитѣ войски бѣ: Поради силната артилерийска стрелба на българитѣ, крѣтъ на Дунавската дивизия, къмъ 14 часътъ, считаше положението на дѣсния си участъкъ (около к. 1500) за тежко, а при лѣвото крило на сѣщия участъкъ, подъ артилерийския огънь — за непоносимо. Войскитѣ силно разколебани, морала пониженъ. Българската артилерия не могла да бѣде замѣлчана. Надвечеръ българитѣ държали сев. ивица на к. 1500 и се намирали на 300—400 м. отъ лѣвото крило на дѣсния участъкъ. Въ щаба на III. армия се считаше, че българската артилерия е надмощна — не могла да бѣде открита и замѣлчана. К-щиятъ армията възложи на отряда полк. Васичъ да действа офанзивно отъ южния брѣгъ на езерото, къмъ дѣсния флангъ и тила на българитѣ, въ посока на Айтосъ, Орѣхово.

На 27. августъ. 2/8. п. бригада (3 друж.) стигна въ Неокази, Леринъ, Писодери.

8. п. дивизия: 3. конна бригада безъ промѣна. 1/8. п. бригада води артилерийска борба при Горничево и бомбардира сръбската позиция при Жака. 1/3. п. бригада не произведе заповѣданата нощна атака на 26./27. Презъ деня тя натискаше къмъ к. 1500, Шопа и Джематъ. На сръбитѣ продължаваха да пристигатъ подкрепления въ артилерия (и тежка) и пехота (отряда на генералъ Бастонъ при Острово и Няуста). Дунавската дивизия при к. 1500 се намираше подъ силенъ артилер. огънь изъ Совичъ и Горничево. Отъ 18 ч. 30. бомбардировката се засили, а въ 19 ч. — бѣ много силна. Въ този моментъ защитницитѣ на к. 1500 я напуснаха, но по-късно необезпокоявани се завърнаха. Много сръбски орждия бѣха вече повредени.

Въ 18 часътъ операцията на армията бѣ спрѣна. Частитѣ получиха заповѣдъ да прекратятъ напредването и да се затвърдятъ.

ЧАСТЪ III.

АНАЛИЗЪ НА ОПЕРАЦИЯТА.

КРИТИЧЕСКИ РАЗБОРЪ ВЪРХУ КОМАНДУВАНЕТО (ОБЩО И АРТИЛЕРИЙСКО) И ДЕЙСТВИЕТО НА СТРАНИТѢ ОТЪ 17. ДО 27. АВГУСТЪ 1916 Г.

1. ОЦЕНКА ВЪРХУ ЗАДАЧАТА, РЕШЕНИЕТО И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ НА КОМАНДУВАЩИЯ I. АРМИЯ.

Съ огледъ на: поставената задача на I. армия; повърхния видъ на юго-западна Македония (пжтища и естествени прегради); силитѣ, групировката и екипировката на сѣщата къмъ 14. августъ (когато получи заповѣдта за операцията къмъ Воденъ); сведенията за силитѣ и екипировката на сръбскитѣ армии насреща, както и кжсото разполагаемо време — единствено възможна посока за настѣпление се явяваше тази отъ Битоля, презъ Баница, Острово за Воденъ — дълга 75 клм.¹⁾

При това, първоначално — до заемането на с. Острово, Армията следваше да заходи съ дѣсното си крило (8. дивизия), около Чеганска планина и 3. дивизия, а следъ това съ всички сили концентрически да настѣпи къмъ Паякъ пл. — отъ изтокъ и северъ едновременно.

Другитѣ две, възможни за настѣпление, направления:

Отъ басейна на източна Черна, презъ Добро-поле и Мъгленско, или,

Отъ Кафадарското поле и Вардара презъ Конопище и Мъгленско, като високо планински и главно лишени отъ сносни пжтища, бѣха неудобни за решителни действия, макаръ да се явяваха по-кжси.

Ако Армията, съ по-голѣмата часть отъ силитѣ си, се спуснеше по която да е отъ последнитѣ две посоки, безъ една предварителна основна подготовка²⁾ на района, чрезъ

¹⁾ Отъ Меджетлий до Воденъ. ²⁾ Съ о. № отъ 17. юлий, 1916. г., I. Армия донесе въ групата Макензенъ за лошото състояние и въобще за липсата на пжтища къмъ Мъгленско и предвидъ очакваната собствена офанзива, поиска да се построи една вжжевисяща линия отъ Демиръ-капия до Конопище и Блатецъ, съ огледъ да продължи до Сжботско.

постройка на удобни и въ достатъчно количество пжтища и безъ устройство на тила (снабдяване и пр.), каквито липсваха, както и безъ съответна екипировка за планинска война (план. артилерия, товарни обози, облъкло и пр.), следъ слизването си въ Мъгленско, тя щѣше да се намѣри въ крайно тежки условия, не само въ снабдително отношение (по липса на коларски пжтища), но и въ оперативно отношение. Най-вече, Армията нemoжеше да привлѣче возимата си артилерия и въ този случай това засилено крило, придружено съ малко планинска артилерия, се излагаше на отдѣлно разбиване отъ възможнитѣ концентрични противо-удари на сѣрбитѣ, много преди пристигане на дѣсното крило предъ Острово.

Вѣроятно такава трѣбва да е била оценката върху положението и отъ щаба на армейската група Макензенъ, при установяване задачата и плана за действие (директивитѣ) на I. армия.

Обаче това настѣпление, замислено отъ българското главно командване и наложено на армейската група Макензенъ, като „необходима операция съ извънредно важно политическо значение“, по начало не се желаше отъ щаба на последната.

Основната идея на операцията бѣ: Чрезъ бързо настѣпление, съ начало 17. августъ и решителна победа отъ тази армия, да се въздейства надъ Ромѣния и на първо време се постигне съкращение на дългия ѝ 140 клм. фронтъ¹⁾ на сжщата, чрезъ изнасянето му на линията с. Чеганъ, Метеризъ-тепе. За тази целъ именно, на 14. августъ²⁾, армейската група постави на I. армия, като най-близка задача:

Да заеме и затвори тѣснината между Метеризъ-тепе и Островското езеро и да групира значителни сили около шосето Леринъ-Чаконъ, като се осигури отъ югъ (Кайаларъ). Да заеме и с. Рула (съ 23. п. п.).

При това, Командуваниятъ армията, трѣбваше да се съобрази съ следнитѣ препорѣжки (директиви):

Настѣплението да почне презъ нощта 16/17. августъ по цѣлия фронтъ отъ Преспанското езеро до Метеризъ-тепе, като: 2/8 бригада — 23 п. п. — ще затвори тѣснината между Охридското езеро и ез. Маликъ и заеме прохода Креспанъ, включ. шосето Корча—Биклица.

8. дивизия, ще извърши ударъ съ главнитѣ си сили презъ Леринъ, а съ 1/3. бригада (усилена) ще заеме Чеганска пл. и

¹⁾ Отъ Подградецъ до Мала Рупа. ²⁾ Два дни преди това — на 12. VIII, армията бѣ получила предупредителна заповѣдъ (оп. № 6339 9. VIII, арм. група Макензенъ) да бжде готова да изнесе напредъ 1/3. бригада къмъ Чеганъ и дѣсното крило къмъ Леринъ, а когато 8. дивизия стигне до Острово, тогава 3. дивизия да излѣзе на линията Паякъ пл.—к. 550.

достигне до линията Жерви, Горно Родиво. За тази целъ, тя трѣбваше да разбие неприятелскитѣ сили, западно отъ Островското ез., като не отива на югъ повече отъ колкото е необходимо, за да закрие пространството между езерата Преспа и Рудникъ. Това щѣла да постигне, като заеме линията: Брезница — Мала рѣка планина, а отъ 3. дивизия, задъ лѣвия флангъ на 8., следва силентъ ешалонъ за свръзка между 1/3. бригада и 3. дивизия.

3. дивизия ще прикове противника предъ себе си, чрезъ силентъ артил. огънь и патрулни предприятия (малки разузнавателни групи, съ чисто демонстративна целъ).

При така уточнената, съ отбелязанитѣ ограничения задача и сжществуващата обща обстановка, на командвания армията се налагаше едно единствено решение, което той усвои, а именно:

Съ 8. дивизия да настѣпи и като разбие противника, находящъ се западно отъ Острово, на първо време да заеме линията Соровичево, Чеганъ, Горно Родиво, като на Мала рѣка пл. се заслони отъ югъ (Каяларъ).

Съ 3. дивизия да прикове сѣрбскитѣ сили насреща ѝ. Да осигури дѣсния си флангъ откъмъ Костуръ и Корча (съ 23. п. п.).

Но за изпълнение на това си решение, обстановката налагаше: съ свободнитѣ резерви¹⁾ на 3. дивизия да засили 8. дивизия, като групира повече войски въ Битолската равнина, за заповѣдания „ударъ съ главнитѣ сили презъ Леринъ“.

Обаче, поради кжсото време, което оставаше до началото на действията (3 дни), командуваниятъ армията почти запази сжществуващата до тогава группировка, която естествено бѣ съобразена и отговаряше на нуждитѣ на отбраната, но не и на тѣзи за настѣпление.

По този начинъ 8. дивизия, която щѣше да изнесе борбата, остана съ сжщитѣ сили и безъ основателни причини ѝ се отреди дотогавашния обширентъ участъкъ за действие, широкъ: въ началото — 65 клм.²⁾ и въ края — 28 клм.³⁾ Очевидно е, обаче, че командването на войскитѣ въ този предимно планински районъ, на така голѣмъ фронтъ, при осжжднитѣ съобщителни срдства и малкъ съставъ, не можеше да се осжществи съ успѣхъ отъ единъ дивизионентъ щабъ. Наистина, щабътъ на армията бѣ улесненъ, защото въ негово право подчинение оставаха малко единици: две дивизии, една

¹⁾ Отъ работящитѣ пжтища: 1/24, 2/24. дружини при Алчаръ и 1/46, 3/46. дружини при Благецъ, или отъ дивиз. резервъ: 1/24, 2/24. роти и 2/46. и 3/45. дружини. Освенъ това, поне съ една-две отъ близкитѣ план. батареи при 2/3. бригада (5/3, 2/3, 3/13. пл. батареи). ²⁾ Отъ Преспанското езеро (Долно-Дупени) до к. 1881. ³⁾ Отъ Соровичево, до Горно Родиво.

отдѣлна пехота бригада (23. п. п.) и армейския резервъ (15. п. п.), но, въ замѣна на това, утегли се командването на 8. дивизия. Така, виждаме, какво въ състава на тази последната, продължаваха да остават и войскитѣ, които щѣха да действуватъ срещу участъка Шопа, Джематъ и ери¹⁾ и по Баба пл., тогава, когато отъ полза щѣше да бжде, ако тѣхното командване останеше подъ прѣкиятъ заповѣди на командувашия армията, което, при операциитѣ и безъ туй, последния често практикуваше. Въ този случай задачата на 1/3. бригада (и то само 11. п. п., по възможностъ засиленъ съ части отъ 3. дивизия) не биваше да бжде по-друга, отъ да съгласува настѣплението и действията си съ лѣвия флангъ на 8. дивизия. Този флангъ следваше да има за обектъ к. 1500, а на 3. конна бригада, усилена поне съ една пехотна дружина — да се придържа къмъ дѣския флангъ на 8. дивизия и настѣпвайки въ посоката Леринъ, Екши су, да го охранява, като разузнава напредъ и въ южна посока, а при случай — да действува на фланга и тила на противника.

Очевидно е, че така, командирѣтъ на 8. дивизия щѣше да бжде освободенъ отъ грижитѣ за непосредствено пазене фланговетѣ си, за да може да се отдаде на тактическото командване на сжщата, като съгласува усилията на бригадитѣ и осъществи действието на артилерията въ огнева маса. Тогава, първата задача на дивизията следваше да бжде — завладяване участъка Церово, Голѣма висина (отъ Малка Нидже), следъ което да продължи за да заеме последната неприятелска позиция — по лѣвия брѣгъ на Горничевския потокъ, съ огледъ за атака на к. 1500 отъ северъ и западъ едновременно и съ тежестъ на усилията въ посока к. 1500, с. Чеганъ и южно.

Завладяването на к. 1500 щѣше да принуди сърбитѣ да напустнатъ цѣлата позиция на югъ и на изтокъ. Отъ тукъ нуждата отъ нейното включване, като важенъ обектъ за дивизията. Въ обратния случай — пренебрегването ѝ — улесняваше сърбитѣ въ запазване свръзката между дветѣ имъ дивизии и за използването на котата, като много ценна наблюдателна и упорна точка, за развиване фланкиращъ огънь на югъ.

1. армия имаше насрѣща си цѣлата сръбска войска: 6 пех. дивизии (въ три отдѣлни армии) и една полуспешена конна дивизия, или всичко: 76 батальона²⁾, 288 картечници, 58 батареи³⁾ (232 орджия⁴⁾), 12 пионерни роти, 7 конни и 12 пеши ескадрони и 4 въздушни ескадрили. Срещу тѣхъ тя трѣбваше

¹⁾ Общо съ фронтъ 12—15 к. м. ²⁾ 1 сръбски батальонъ — сръдно 720 бойци. ³⁾ Отъ тѣхъ 3 франц: 2—12 см. дълги и 1—6.5 см. ⁴⁾ Всичко получени въ Солунъ 264 (стр. 456, книга 15. „Велики рат.“)

да настѣпи съ своитѣ 57 дружини¹⁾, 128 картечници, 48 $\frac{1}{2}$ батареи²⁾ (190 орджия), 7 пионерни роти, 11 ескадрона и нито единъ свой самолетъ³⁾.

Общо 124,000 сърби и 116,000 българи щѣха да претърятъ силитѣ си въ пространството отъ Охридското езеро до Кожухъ пл. (или по-точно отъ едната страна сърбитѣ съ своитѣ 54,000 бойци (пехота), а отъ другата българитѣ — съ 50,000 бойци). Очевидно е, че при равенството въ пехота, сърбитѣ имаха $2\frac{1}{4}$ пжти повече картечници, съ 22% повече орджия и въ изобилие артилерийски и пехотни бойни припаси. При това съотношението на орджията, по видове (планински, полски, гаубични и тежки) бѣ: 12:5:12:3:1 за сърбитѣ и 6:14:2:1:5 за българитѣ⁴⁾.

Следователно, първитѣ имаха двойно повече план. батареи, отъ каквито на бойния театъръ имаше най-голѣма нужда.

По специално, въ областта на решителнитѣ действия, срещу III. сръбска армия, въ съставъ: 27 батальона, 96 картечници, 24 батареи⁵⁾ (96 ор.), 4 пионер. роти, 2 ескадрона, 1 въздушна ескадрила, заемаща фронта отъ Преспанското ез. (с. Ржмби), Буфъ, Лѣсковецъ, к. 1500, Гор. Родиво, се намираха 8. българска дивизия и армейския резервъ, въ съставъ: 33 дружини, 54 картечници, $33\frac{1}{2}$ батареи⁶⁾ (132 ор.), 3 пионер. роти, 8 ескадрона, безъ самолети, разположени на фронта отъ Преспанското ез. (Д. Дупени), к. 2094, Каймакъ-чаланъ. Общо странитѣ броеха на това мѣсто: 34000 сърби срещу 38,000 българи. А съотношението общо на орджията 8:11, макаръ въ полза на българитѣ, по видове (пол., план., гауб., теж.) бѣ въ полза на сърбитѣ (сърби — 5:4:5:1:5:1., българи — 2:11:2:1:5), т. е. пакъ два пжти повече пл. орджия.

Очевидно, превъзходство ва българитѣ (съ 6 дружини и 9 батареи) отначало, щѣше да бжде незначително и то до пристигане на Вардарската дивизия (резервъ на сръб. армии). Следъ това силитѣ на странитѣ щѣха да бждатъ: *сърби* — 36 батальона, 144 картечници, 35 батареи и *българи* — 33 дружини, 54 картечници, $33\frac{1}{2}$ батареи, или орджия 1:1, а по видове: у сърбитѣ — 6:5:7:5:2:5:1 и у българитѣ — 2:11:2:1:5. Така, въ тази планинска мѣстность сърбитѣ имаха три пжти повече планински орджия отъ българитѣ.

Съ огледъ на разстоянието до фланговетѣ на сръбската позиция при Лѣсковецъ (25 клм. отъ Велушина) и при Метеризъ тепе (6.5 клм. отъ Каймакъ чаланъ) *изненадата*, на

¹⁾ 1 българ. друж. — сръдно 900 бойци; ²⁾ Освенъ тѣхъ и две не с. с. позиционни. ³⁾ Германската ескадрила около Битоля бѣ подчинена направо на армейската група Макензенъ. ⁴⁾ Числото на батареитѣ въ дветѣ страни ще се намѣри, като цифритѣ на отношенията се умножатъ на две. ⁵⁾ Отъ тѣхъ: 10 план., 9 полски, 3 гаубични, 2 тежки. ⁶⁾ Отъ тѣхъ $4\frac{1}{2}$ план., 21 полски, 4 гаубич., 1 конна, 3 тежки.

която разчиташе командването на армейската група, бѣ *съмнителна*¹⁾.

Накрай, следва да се отбележи че, въпреки директивата от армейската група, съ която се искаше 1/3. п. бригада да заеме Чеганска планина и то едновременно съ удара на главнитѣ сили на 8. дивизия презъ Леринъ, при поставяне задачата отъ 1. армия, това не бѣ отбелязано. Следователно, к-рътъ на 8. дивизия имаше свободата за вземане решение и установяване плана си, като атакува Метеризъ и по-късно.

Отъ казаното до тукъ е ясно, че *численото превъзходство и изненадата* въ решителната посока нѣмаше да се осъществятъ.

Мѣстността, която се включваше въ пространството между Чеганска пл., Островското езеро, Мала рѣка пл. и Баба пл. улесняваше сърбитѣ, съ своитѣ *петъ* последователни отбранителни линии²⁾, изходящи все отъ к. 1500 и свързващи се съ отроцитѣ на М. Рѣка пл. На срѣдна дълбочина отъ 20 клм. (по шосето), тѣзи позиции общо се повишаваха на изтокъ и върху всѣка една отъ тѣхъ сърбитѣ имаха възможностъ да установятъ и организиратъ безупрѣчно артил. наблюдение и огнево противодействие. За това пъкъ, щѣщата щѣше да затрудни българитѣ въ намиране скрити подстъпи, артил. позиции и наблюдателни мѣста за своето артил. командване. А високо планинскиятъ теренъ, по който минаваше граничната линия, както и р. Черна, бѣха сериозни прѣчки за бързо маневриране въ тила на армията. За това крайнитѣ ѝ оперативни войскови групи (2/8. п. бригада и 3. дивизия), не можеха при нужда бързо да подпомогнатъ 8. дивизия, съ изпращане подкрепления, та последната трѣбваше да разчита на собственитѣ си сили, още повече че армейскиятъ резервъ бѣ много слабъ ($\frac{1}{14}$ частъ).

До като въ тила на сръбскитѣ дивизии, успоредно на фронта отъ 1 до 30 километра отъ преднитѣ имѣ линии, преминаваше ж.-п. линия Солунъ—Леринъ и ги обслужваше съ разположенитѣ по нейната дължина огнестрелни складове, българскитѣ дивизии още въ началото се намираха далечъ отъ крайнитѣ ж.-п. станции: Градско — на 120 клм. (за 8. дивизия) и Демиръ капия — на 50 клм. (за 3 дивизия). Този фактъ достатъчно говори за трудноститѣ, които предстоеха въ *снабдяването*, още повече че на мѣстни сръждства не можеше да се разчита.

¹⁾ Споредъ резолюцията на н-къ щаба 1. армия, върху писмото на армейската група Макензенъ: „Бригадата Поповъ ($\frac{1}{3}$) не може да се пустне въ ненадейна атака.“ ²⁾ К. 1500 — Борешница — Леринъ — Писодери; к. 1500 — Висина — Забърдани — Росна — Лесковецъ; к. 1500 — Г. Висина — с. Баница — к. 950; к. 1500 — Горничево — Малка Нидже; к. 1500 — Масива св. Спиридонъ.

Така, за настѣпващата 8. дивизия, подвозътъ можеше да се извършва единствено по шосето Градско, Прилепъ, Битоля (120 клм.), поради това че вжжевисящата линия Дреново—Прилепъ, съ слабъ трафикъ, още не бѣше напълно готова.

Инициативата въ започване действията се падна на българитѣ, които съ три дни изпревариха предвиденитѣ демонстративни нападения на сърбитѣ.

Сръбската войска, която отъ 25 дни укрепяваше своитѣ позиции, добре организирана, обилно снабдена, отдѣлила значителни резерви, бѣ въ положение да спре настѣпващитѣ българи съ частнитѣ резерви, а следъ пристигане на общия резервъ ($\frac{1}{6}$), да бие връзалиятъ се въ разположението ѝ противникъ.

Гръцкиятъ неутралитетъ, на свой редъ, бѣ въ полза на сърбитѣ, които отъ единъ месецъ свободно сновѣха въ нейната територия и имъ позволяваше да отстѣпятъ тамъ, кждето пожелаатъ, а по-късно презъ Катраница или Кайаларъ (откъмъ Беръ и Кожани) да застрашатъ изнесениятъ на югъ дѣсенъ български флангъ и тилъ. Той прѣпятствуваше на българитѣ, поради ограниченията и забраната за тѣхъ да минаватъ граничната линия, преди настѣпленieto (за старата граница) и следъ това (за новоустановената).

Въ *заключение* — 1. българска армия, преди и презъ настѣпленieto, щѣше да се намѣри въ незавидни условия за постигане желаниятъ успѣхъ. Тя нѣмаше време за прегрупиране и ѝ бѣ наложено да *подчини оперативнитѣ си нужди на политическиятъ искания*. Тя можеше да завладѣе най-близкия обектъ — М. Нидже, за не по-малко отъ три дни¹⁾, а неблагоприятнитѣ мѣстни условия и недостатъчни сили не позволяваха да бие противника си едновременно презъ Леринъ и при Метеризъ тепе. Срещу организиранитѣ противникъ, въ посоката Леринъ—Острово, трѣбваше да се действува бързо и развитъ максимумъ усилия, като победата се спечели чрезъ последователни мощни удари. Това да се постигне главно съ добре съгласувани усилия на пехота и артилерия, преди пристигане на резервитѣ (Вардарската дивизия и 1. Тимошка бригада).

2. ОЦЕНКА ВЪРХУ ЗАДАЧАТА, РЕШЕНИЕТО И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ НА КОМАНДИРА НА 8. П. ДИВИЗИЯ.

Накжсо *задачата* на дивизията, получена на 15.августъ, бѣ:

Презъ нощта, 16/17. августъ, да настѣпи къмъ линията Соровичево, Чеганъ, Горно Родиво, съ цель — да разбие противника, нахоящъ се западно отъ Острово, и не му позволи

¹⁾ Отъ Лажецъ, презъ Леринъ, до Церово — 35 клм.

да се оттегли на югъ, като на гребена на Мала рѣка пл. и в. Вичъ се заслони откъмъ югъ и влѣзе въ свръзка съ 2/8. п. бригада (23. п. п.) при с. Жервени. Краенъ обектъ гр. Воденъ.

При това дивизията да не минава линията Капищица, Лабаница, Дреновени, Айтосъ, Любетино, Сотиръ, Нови градъ, южно отъ която били гръцкитѣ погранични постове и задъ която, по сведения, съгласенски войски нѣмало.

Отъ дивизията *се искаше*:

Внезапно и бързо настѣпление, като ѝ се препоръчаша нощнитѣ действия;

Преднитѣ неприятелски части да се атакуватъ на разсѣмване и

Всѣки ударъ да се извършва само следъ предварителна артил. подготовка.

Отъ грижливото проучване по картата релѣфа и пжтната мрежа въ дивизионния боенъ театъръ, се идва до заключение, че за да достигне тѣснината при Острово, дивизията можеше да настѣпи отъ дветѣ *направления*:

Първото — което изхождаше отъ Завоя на Черна и Мориховско (с. с. Бродъ, Петалино, Градешница) — водеше на Стара попадия, Попадия Кюлбелери и Каймакъ чаланъ и прехвърляше силно укрепената сръбска позиция¹⁾ по Чеганска пл., въ участъка к. 1500, Метеризъ, Седлото, като завършваше при с. Чеганъ. То бѣ най-кратко. Тукъ имаше да се преодолѣе единствената отбранителна линия, по планинското било и да се задържи следъ това.

Второто направление — отъ Битоля, презъ Леринското поле водеше къмъ пл. М. Нидже за Горничево и с. Чеганъ. То бѣ по-дълго, преграждаше се отъ 5 отбранителни линии, почти неукрепени, които сръбската Дунавска дивизия можеше последователно да отбранява. То водеше на фланга на сръбскитѣ армии. Но следъ оттегляването на Дунавската дивизия на изтокъ, последниятъ щѣше да опре на Островското езеро и можеше да се обходи само презъ забранената гръцка територия, по изт. брѣгъ на езерото.

За решително настѣпление по *първото направление*, трѣбваше да се съсредоточатъ при Стара попадия, Попадия Кюлбелери и Каймакъ чаланъ достатъчно сили, като се взематъ такива отъ Битолската равнина и отъ Баба пл. и то далекобойни и тежки гаубични и планински батареи.

Осществяването на това не можеше да стане лесно и бързо, поради планинския теренъ, непригоднитѣ пжтища (само два) и най-вече малкото време, което оставаше до началото на действията (по-малко отъ 1¹/₂ дни). Усилващитѣ

¹⁾ Споредъ резолюцията на н-къ щаба I. армия, отъ 16. августъ, върху о. № 6525 отъ 16. VIII. на армейската група Макензенъ „1/3. бригада има най-силната позиция предъ себе си“.

части не можеха да пристигнатъ на време,¹⁾ следъ това тѣ имаха нужда отъ почивка и време за заемане изходно положение и за приближаване.

Терена, по който щѣше да се действува, бѣ високопланински. Липсваше предварителна подготовка за настѣпателни действия. Сжествуващитѣ два пжтя — много стрѣмни, водѣха странично на изходната линия, като участвитѣ по Старковъ гробъ и между к. к. 1881 и 2525 минаваха близко до билото, а на мѣста открити за погледи и изстрели отъ Чеганска пл.

Екипировката на войскитѣ не отговаряше на нуждитѣ въ планината (липсваха товарни обози и достатъчно план. артилерия). На артилерийскитѣ позиции и наблизко около тѣхъ нѣмаше достатъчно снаряди, а подвозътъ имъ не можеше да става лесно и бързо до на 2500 м. височина, поради слабитѣ товарни срѣдства.

Разстоянието отъ изходната линия до Чеганска пл. за стрелба отъ наличнитѣ орждия бѣ голѣмо. (Така, отъ Каймакъ чаланъ: до Метеризъ — 7 клм., до Джематъ — 6 клм., до Папалазо — 5 клм., до Седлото — 6 клм.). Следователно сръбската позиция бѣ вънъ отъ действителния арт. огънь и досегаемостъ на лекитѣ орждия. А тя, естествено силна, добре укрепена, съ телени мрежи, се заемаше, сравнително по-силно — отъ цѣлата Дринска дивизия: 12 батальона и 14 батареи.²⁾

Ефектътъ на шрапнелитѣ, които преобладаваха въ бойния комплектъ, щѣше да се сведе до нула, поради скалистия теренъ, мѣстни закрития и мощно противодействие на обилно снабдената сръбска артилерия.

Дори при успѣхъ въ тази посока, преди пристигане на частитѣ настѣпващи срещу Малка Нидже, задържането на завладянитѣ висоти между к. 1500 и Сѣдлото, щѣше да се окаже невъзможно, следъ вкарване въ действие резервътъ на сръб. върх. комадв. (Вардарската дивиз.). При това, вследствие липса на коларски пжтища, возимата артилерия не би могла да се изнесе на завладяния масивъ и като така, отъ своята позиция (разстояние надъ 5—7 клм.) не би могла да подкрепи пехотата при отбиване неизбѣжнитѣ противоудари на сърбитѣ отъ фронта и фланговетѣ. Тѣ можеха да бждатъ посрѣщнати само отъ наличнитѣ³⁾ 2—4 план. батареи, които, поради слабия подвозъ, можеха да проявятъ недостатъчно огнено действие.

Най-после по това направление, при български успѣхъ, щѣше да принуди сърбитѣ (III. армия) да се оттеглятъ на югъ, а споредъ задачата то не се желаше.

¹⁾ Отъ Живоина до Каймакъ чаланъ 13 часа непрекъснато движение. ²⁾ Отъ тѣхъ две 12 см. далекобойни. ³⁾ Ако се вземеха отъ Баба пл. 7/3 и 9/1 пл. батареи.

Следъ изложеното до тукъ се идва до заключението, че това направление, при съществуващата обстановка, бѣ неудобно за решително настѣпление.

На това мнение бѣ и началникъ щаба на I. армия, полковникъ Азмановъ Ст., — изразено въ една негова *резолюция*¹⁾ отъ 16. VIII, която имаше следното съдържание:

„Бригадата Поповъ (1/3) не може да се пустне въ надейна атака, по следнитѣ съображения:

а) Тя има предъ себе си най-силно укрепена позиция.
б) Отъ участъка ѝ не могатъ да се разгнать значителни сили.

в) Нѣма достатъчно план. артилерия, за да се въоръжи веднага заетата неприятелска позиция, въ случай на успѣхъ, а полската не може да се изкара.

г) Изложена е на контръ-атаки отъ страна на противника съ превъзходни сили и, даже при успѣхъ, не може задържѣ позицията, която би заела.

д) Останалитѣ части отъ дивизията не могатъ ѝ се притекатъ своевременно на помощъ, поради разстоянието и трудната мѣстностъ.

По всички тѣзи причини методичната атака е наложителна . . .“

Въ същата тази резолюция се отбелязваше: „По сведения, въ Корча нѣмало никакви сърби, следователно ще трѣбва да не се прѣскатъ силитѣ. Ако действително се окаже, че въ Корча има противникъ ще се взематъ съответни мѣрки“.

А какви бѣха възможноститѣ при *второто* оперативно направление?

Преди всичко искането — да не се позволи на противника да се оттегли на югъ, трудно можеше да се осъществи и на него трѣбваше да се гледа само като на едно пожелание. Наистина, за изпълнението му, налагаше се да се извърши далечно обходно движение — по билата на Баба и Стара Неречка, Вичъ, къмъ с. Невеска, и при все това, лѣвия сръбски флангъ отъ равнината, ако пожелаше, имаше възможность да се оттегли на югъ, по Мала рѣка пл.

Но и сръбитѣ не разполагаха съ толкова сили, за да бранятъ едновременно М. Нидже (за тѣснината при Чеганъ) и М. рѣка пл., отъ които можеха да се оттеглятъ на югъ, къмъ Кайаларъ и Катраница, презъ незабранената за тѣхъ гръцка територия.

Все пакъ за далеченъ обходъ изъ планината не можеше да се мисли.

¹⁾ Върху телегр. № 6525, 16. VIII., отъ армейската група Макензенъ до I. армия, съ която се правеха редъ бележки върху оперативната заповѣдъ на армията № 25, 15. VIII. (за противоречия съ опер. запов. № 6430 на групата).

И така, следваше, командирѣтъ на дивизията да търси решението на поставената му задача въ ивица, която извеждаше на М. Нидже, ограничена: отъ югъ, съ линията Арменохоръ, Баница, Церово, Чаконъ и отъ северъ, съ друга линия, която да включи и твърде важната висота — к. 1500¹⁾, т. е. линията Ст. Попадия, к. 1500, Горно Родиво, За целъта можеше да се образува една ударна маса, отъ находящитѣ се до тогава въ Битолското поле сили, възлизащи общо на $\frac{4}{5}$ отъ всички, т. е. като се задържи 56. п. п. при Кенали и се привлѣчеа: 10. п. п. отъ Баба пл. и поне 2 план. батареи (по една отъ Баба и Каймакъ чаланъ) — последнитѣ за действие срещу к. 1500. Съ тази маса, която щѣше да трѣгне отъ единъ началенъ фронтъ 24 клм., трѣбваше да се повали сръбската Дунавска дивизия и да завърши съ фронтъ 12 клм. (Церово — к. 1500).

Съ силитѣ, които щѣха да се събератъ: 23 дружини, 40 картеч., 26 $\frac{1}{2}$ батареи и 8 (7) ескадрона, последвани отъ армейския резервъ (15. п. п. — 4 дружини, 6 картеч. и 2 тежки батареи) и трѣгвайки отъ фронта Лажецъ — Совичъ, дивизията щѣше да атакува Дунавската дивизия, въ съставъ: 12 батальона, 48 картеч., 10 батареи, 1 ескадронъ, заемаща фронта (позиция) с. Росна, к. 1500 (както гласеха и сведенията въ бюлетина на Щ. Д. А. отъ 15. августъ). При това, 3. к. бригада, засилена съ една пех. дружина (отъ 30. п. п.) и съ 2. конна батарея, като се придържа къмъ дѣсния флангъ на ударната маса и го охранява, следваше да се насочи презъ Леринъ и да застрашава фланга и тила на сръбитѣ въ равнината. *Тежестъта на усилията* въ посоката Д. Върбени, Забърдани, Горничево, като водеща къмъ най-добри позиции за артилерията и най-удобни подстъпи за пехотата.

¹⁾ К. 1500 (висока 1996 м.) бѣ най-видната и най-висока точка по билото М. Нидже — Чеганска пл. Отъ нея изхождаха всички отрози що изпълваха пространството на ю-з, югъ и изтокъ до Островското езеро и върху които бѣ изградена сръбската отбрана. Тя командуваше наоколо цѣлата мѣстностъ и бѣ най-добрата наблюдателна точка на сръбитѣ, същевременно най-слабата и най-чувствителната. Това, защото при нея бѣ първата и последна съпротива предъ Острово и главно тукъ позицията образуваше издаденъ жгълъ, съ присъщитѣ му слаби страни: слаба огнева съпротива (невъзможность да се съсрѣдоточи силенъ арт. огънь предъ нея) и възможность за българитѣ бързо и лесно да я обезвредятъ съ кръстосанъ арт. огънь изъ тежки и полски орждия отъ Совичъ (разст. 7.5 клм.) и отъ Г. Висина (разст. 5 клм.). Съ нейното завладяване българитѣ се явяваха въ флангъ на сръбскитѣ части, които бранѣха Чеганската пл. откъмъ Каймакъ чаланъ и Попадия и особено на последната отбранителна позиция по лѣвия брѣгъ на Петърския потокъ.

Същевременно, тукъ артилерията щеше да отблъсне непр. арт. огън, който би изходилъ странично отъ Стара Нерѣчка, Мала рѣка и Малка Нидже. Отъ тази посока, по-късно, усилията можеха да се измѣстятъ, споредъ нуждата, къмъ единъ отъ двата фланга на ударната маса.

За задоволяване нуждата по смѣняване изморенитѣ презъ предстоящитѣ боеве части, или за преследване при успѣхъ, както и за възможния случай — да се действа къмъ Мала рѣка пл., ако частъ отъ сръбскитѣ сили се оттеглиха тамъ, налагаше се да се задържи въ дивизионенъ резервъ поне единъ пех. полкъ¹⁾, който първоначално да следва по шосето за Д. Върбени.

За осигуряване победата, отъ важно значение бѣ, чрезъ к-ра на 8. арт. бригада, да се осъществи действието на артилерията, като огнева маса, въ посоката на главнитѣ усилия, върху следнитѣ вѣроятни линии за неприятелска съпротива, изходящи отъ к. 1500 и завършващи: южно отъ Леринъ, при Въртоломъ, при Баница и Церово.

Вънъ отъ ивицата за решителнитѣ действия трѣбваше да действуватъ останалитѣ най-необходими сили, колкото да запазятъ фланговетѣ на ударната маса, чрезъ приковане противника съ артилер. огънъ и малки пех. нападения.

Така, срещу сръб. добров. отрядъ²⁾ по Баба план. стигаха: 3/23. дружина съ 5/1. пл. взводъ, като действава между езерото и к. 2000 вкл. и една дружина отъ 10. п. п., съ 7/3. пл. бат. — за действия по дветѣ страни на билото.

По сѣщия начинъ, срещу сръб. участъкъ отъ Шопа до Седлото щеше да действа 11. п. п.³⁾ съ 3¹/₂ батареи⁴⁾ противъ Дринската дивизия⁵⁾, като съ напредването на частитѣ срещу к. 1500, последователно изнася дѣсния си флангъ. Въ случай на противо-нападение, този полкъ трѣбваше да се задържи въ отбрана на своя участъкъ (Попадия, Каймак-чаланъ).

Оставаше да се взематъ мѣрки за бързото преодоляване сръб. охранителна линия въ равнината, чрезъ артил. съдействие отъ батареи предварително изнесени, възможно напредъ, около пѣтя за Леринъ и южния край на Негочани, за да биятъ линията Битуша—в. в. южно отъ Каленикъ.

Въ резултатъ на горното, въ общи черти, *решението* на дивиз. к-ръ трѣбваше да бѣде:

Въ опредѣления день, съ всички разполагаеми сили, намиращи се въ Битолското поле до Совичъ, дивизията да настѣпи на юго-изтокъ и, като атакува противника предъ себе

¹⁾ За сѣщата целъ дивиз. к-ръ можеше да разчита и на армейския резервъ — 15. п. п. и 2 теж. батареи. ²⁾ 3 батальона безъ оруж. ³⁾ 4 дружини, 6 картеч. ⁴⁾ 4/6., 7/6., 3/3. пл. и 10.5 см. герм. да-лек. 6. взводъ. ⁵⁾ 12 батал., 48 карт. и 14 батареи.

си, да изнесе дѣсния си флангъ при Соровичево¹⁾ и лѣвия — при Горно Родиво, вклоч. с. Чеганъ²⁾. Главнитѣ усилия, отначало, въ посока на Забърдани, Горничево. По останалия фронтъ ще действуватъ най-необходимитѣ сили.

Този маньовъръ дивизията щеше да извърши въ два наскока:

Първиятъ — за да овладѣе билото на М. Нидже и Мала рѣка пл., като съ дѣсния си флангъ заходи около к. 1500, при усилия въ посоката Д. Каленикъ, Борешница, Забърдани, Горничево, и

Вториятъ — за да преодолѣе последната възможна неприятелска съпротива (позиция) по лѣвия брѣгъ на Петърския потокъ, вклоч. к. 1500, при усилия въ посоката Сетина, к. 1500, с. Чеганъ и южно отъ тази линия.

Въ по-голѣми подробности, *планътъ за действие* би могълъ да има следниятъ видъ:

На 16. срещу 17. августъ дивизията да настѣпи въ обща посока на М. Нидже, като атакува противника предъ себе си, и достигне линията Соровичево, с. Чеганъ, Горно Родиво.

Тежестъ на усилията: първоначално въ посока на Д. Каленикъ, Борешница, Забърдани, Горничево, а следъ завладяването на М. Нидже и Мала рѣка пл. — въ посоката к. 1500, с. Чеганъ, съ огледъ да се овладѣе котата и южно — отрога по лѣвия брѣгъ на Петърскиятъ потокъ.

Последователни линии за преодоляване:

Ст. Леринъ, к. 1500 (изключена);

Неговани, Въртоломъ, Забърдани, к. 1500 (изключена); к. 950, Баница, билото на М. Нидже (к. 1500 изключ.) и к. 907 — к. 1500, *при следната*

Групировка на силитѣ и частни задачи:

Дѣсна охраняваща група: 3/23. и 1/10. дружини, 5/1. пл. взводъ, 7/3. пл. бат. — всичко: 2 дружини, 1¹/₂ пл. батареи — ще охранява фланга на дивизията, като прикове противника предъ себе си, а следъ отстъплението му — ще действа въ посока на Рула (съ 3/23. друж. и 5/1. пл. бат.) и в. Вичъ (4/10. др. и 7/3. пл. бат.).

3. конна бригада съ 4/30. друж. и 2. к. батарея — всичко 7 ескадрона, 1 пех. друж. и 1 батарея — като се придържа къмъ дѣсния флангъ на 1/8. п. бриг., ще охранява фланга и тила¹⁾ и откъмъ Баба и Ст. Нерѣчка и действа срещу фланга и тила на противника. Крайна целъ — билото на Мала рѣка пл., следъ което да охранява фланга и тила на

¹⁾ На 36 клм. отъ Драгошъ (границата). ²⁾ На 8 клм. отъ Каймак-чаланъ.

дивизията от южна посока и разузнава до ново установената гранична линия.

1/8. бригада съ 8. арт. полк — всичко 6 дружини, 6 батареи — ще настъпва по пътя Клешино, Леринъ, Въртоломъ, Баница, съ крайна линия за достигане — билото на М. Нидже, въ участъка Церово, шосето вкл. и при лъва граница: к. 619, Росна (изкл.), к. 653, шосето за Горничево вкл.

3/6. бригада, съ 18. арт. полк¹⁾ — всичко 6 дружини, 7 батареи, ще настъпва по шосето Негочани, Дол. Върбени, Горничево, съ крайна линия за достигане — билото на М. Нидже, въ участъка от Горничево вкл. до „d“ отъ „Nidze“ и при лъва граница — Хасанъ оба, Воцаранъ и „d“ вкл.

3/8. бригада съ 6. арт. полк²⁾ — всичко 6 дружини, 12¹/₂ батареи, ще настъпва презъ Крушоградъ, Сетина и Ст. Попадия. Крайна линия за достигане — в. „z“ отъ „Nidze“, к. 1500, при лъва граница „S“ отъ „Starkov“, к. 1500 вкл.

Лъва прикриваща група — 1/3. п. бригада (11. п. п.) съ 2/6. арт. отд.³⁾, всичко 4 дружини, 3¹/₂ батареи, чрезъ артил. огънъ и патрулни нападения, първоначално ще прикове противника заемащъ фронта Шопа, Седлото, като при настъплението на 3/8. бриг. срещу к. 1500, дъсниятъ флангъ се придържа къмъ лъвия на последната.

Дивизионенъ резервъ — 12. п. п., всичко 4 дружини — ще слѣдва следъ 3/6. п. бригада, по шосето къмъ Д. Върбени.

Кръгъ на 8. артил. бригада ще обедини командването на артилериите въ пех. бригади, въ посоката на главните усилия, при предстоящите атаки, на определените последователни линии за преодоляване, следъ особена заповѣдь за това.

Крайна линия за заемане на 17. — Неговани, Забърдани.

За осигуряване и ускоряване на настъплението на дивизията въ равнината, следъ преминаване граничната линия, срещу охранителната линия на противника, още презъ нощта 16/17. августъ ще се поставятъ на позиция по едно артил. отделение:

Отъ 8. арт. полк — при мон. св. Илия (юж. на Градешница), за да обезвреди възможните съпротиви при с. с. Д. Клешино и в. в. западно отъ него, и

Отъ 18. арт. полк — въ с. Негочани (юж. край), за същата целъ, при преминаване с. с. Г. и Д. Каленикъ, Неокази и вис. южно отъ първите две села.

Едно, *трето решение* на задачата отъ дивизионното командване — за едновременно усилия презъ Леринъ и срещу Метеризъ тепе — липсваха сили и средства.

¹⁾ 1/12, 1/18. арт. отд-я и 3/3. гауб. батарея. ²⁾ 2/18. арт. отд., 1/6. арт. отд. (1., 2., 3. и 8. батареи), 2/2 гауб. отд., 3/3. пл. б-рея и 2/8. герм. теж. взводъ. ³⁾ 4/6., 7/6., 3/3. пл. б-рея и герм. 105-взводъ.

При провеждане предложения планъ за действие, за командира на артилерията въ дивизията, се представляваха следните възможности:

Да обедини артилерията на 1/8. и 3/6. бригади (8. арт. п., 1/18. и 1/12. арт. отделения, 3/3. гауб. бат., 2. конна бат. и Герм. теж. б-реи (2)) — всичко 64 орждия, при случая, че тя се развърнесе задъ гребена, на висотите по сев. бръгъ на р. р. Сакулева и Бродска, на фронта отъ гара Леринъ до Неокази и да масира огъня и отъ двете страни на Борешница (разстояние 3 клм.), или по Забърданския ридъ (разстояние 4—7 клм.)

Да употреби въ маса артилерията на същите пех. бригади отъ позицията западно на гара Баница — източно Забърданския ридъ, при възможната атака на линията к. 950, Баница, Гог. (разстояние 4—6 клм.)

Да образува артилерийска огнева маса, като обедини артилерията на 1/8., 3/6. и на частъ отъ 3/8. бригади, разположена по линията Баница, Сетина, при атаката на Малка Нидже (разстояние 4—5 клм.)

Да образува огнева маса отъ артилерията, поставена върху билото на М. Нидже (сев. отъ шосето) — (разстояние 3—4—5 клм.) и тази при Совичъ (разстояние 7—8 клм.), за атаката на к. 1500, въ свръзка съ атаката на сръбската позиция по лъвия бръгъ на Петърския потокъ и предимно северната ѝ половина¹⁾.

Освенъ това, командирътъ на 6. арт. полкъ можеше на свой редъ да употреби въ маса артилерията на 3/8. бригада (12¹/₂ б-реи), при атаката на М. и Г. Висина (отъ позиции при Совичъ и изт. на Воцаранъ — разстояние 6 и 4 клм.) и срещу к. 1500 (отъ позиция на Г. Висина и Совичъ — разстояние 5—7¹/₂ клм.)

Всички тѣзи главни възможности, кръгъ на 8. арт. бригада, по картата можеше да проучи, съ огледъ, когато условията наложеха, да предизвика и получи заповѣдь отъ дивиз. к-ръ, чрезъ която да упражни оперативно (огнево) командване надъ придадените къмъ пехотните бригади, три арт. полка.

Той бѣ дълженъ да изиска, или да предложи на дивиз. командване, специални мѣрки за очна (зрителна) свръзка между пехотата и артилерията въ дивизията, — главно, чрезъ установяване добре видими знаци (флагчета, или поставени върху капака на раниците бѣли кръгове, или квадрати) на отделни войници, дълги бѣли платна, димни означавания на предните

¹⁾ Едно усилие върху позицията мон. св. Спиридонъ — к. 1500: а) въ центъра, около шосето можеше да срещне огънове на непр. артилерия къмъ двата фланга; б) срещу св. Спиридонския масивъ, артилерията поставена по гребена на М. Нидже, оставаше далечъ на задъ (надъ 7 клм.), а тази по него, сев. отъ шосето — надъ 5 клм.

линии. Тъ да се обявеха предварително съ дивизонна заповѣдъ, съ целъ—да се избѣгнатъ възможни нежелани поражения на собствената пехота, а също така да не се изпускатъ, поради съмнение, важни цели за собствената артилерия.

Да поиска да му се придадатъ специални самолети за откриване бъдещитѣ непр. закрити батареи и резерви; за наблюдение ефекта на своя огънь, като ги постави въ свръзка съ съответнитѣ к-ри на артил. отдѣления, батареи (гауб. или тежки).

Да поиска срѣдства и вземе мѣрки за усиленъ превозъ на бойни припаси.

Като знае, че за обединение командването на артилерията, ще сж необходими: жични свръзки, време за устройването имъ, добра карта, по която ще се именуватъ мѣстнитѣ предмети, изборъ (отъ дивиз. к-ръ) на участъка върху който ще се произведе главниятъ ударъ¹⁾, (който ще се предшества съ артилерийска подготовка и покровителствува съ огънь на масата артилерия) и най-после, че трѣбва да се опредѣли началото и времетраенето на арт. стрелба—налагаше се, на арт. бриг. к-ръ, да вземе нуждитѣ мѣрки и да се движи неотлъчно отъ дивиз. к-ръ (щабъ), до момента, когато се почувствува нуждата и се реши отъ сжщия масовото действие на артилерията²⁾.

*

Като се съпоставятъ решението и плана на к-ра на 8. дивизия съ до тукъ изложеното, хвърлятъ се въ очи следнитѣ факти:

Вмѣсто да търси решението на боя на органиченъ фронтъ — презъ равнината, къмъ участъка, Малка Нидже, или пъкъ срещу Чеганска пл. и тамъ да събере максимумъ сили, а на останалия фронтъ да остави най-необходимото, той ги разпръсна равномерно по цѣлия фронтъ, въпрѣки неограничената му свобода за прегрупиране и изборъ на посока за главни усилия.

Така дивизионниятъ к-ръ образува еднакво силни нападателни групи (бригади) съ разчетъ, да има решителни резултати, при всѣка една отъ тѣхъ. Обаче, навсѣкжде еднакво силна, дивизията щѣше да се окаже недостатъчно мощна въ главната посока³⁾, къмъ Горничево, за да преодолѣе после-

¹⁾ По начало, щабътъ трѣбва да бже около избраната посока за главни усилия ²⁾ Това бѣ необходимо, съ огледъ арт. бриг. к-ръ лично и на време да получи указанията, за да му остане повече време, нужно да установи свръзкитѣ съ артил. полкове (жични) и да изработи плана за арт. огнево действие.

³⁾ Сърби: 12 батальона, 48 картечници, 10 батареи, срещу които Българи: 14 дружини, 28 картечници, 17 батареи. Следъ вкарване въ боя и на арм. резерви: сърби — 24 батальона, 96 картечници и 21 батареи, срещу които, българи — 19 дружини, 38 картечници 19 батареи.

дователнитѣ непр. съпротиви на това мѣсто. Тя бѣ слаба и срещу Чеганска пл.¹⁾ Той фактически не запази и резервъ.

Този фактъ свидетелствува за липса на основна идея въ дивизионното командване и се наруши принципа за икономия на силитѣ (маса) за *осигуряване частната победа*. Тѣй насочени, дивиз. к-ръ не можеше да ги събере отпосле въ една ударна маса. Въпроса се отнася до 10. п. п., който безъ нужда остана на Баба пл. и до 56. п. п., който отъ Кенали и Совичъ неумѣстно бѣ отправенъ за Каймакъ-чаланъ²⁾, съ което, още първия день, два пех. полка бѣха отстранени отъ непосредствено участие въ най-важната посока, изморени въ първия день и неудобни за действия на следния. Не се привлѣкоха и пл. батареи за посоката къмъ к. 1500.

И тѣй, въ първия день, вмѣсто да настѣпятъ: презъ Леринъ—2 пех. полка; презъ Д. Върбени (и Вошаранъ) — 3 п. полка³⁾; презъ Крушоградъ и Совичъ (срещу к. 1500)—2 п. полка и на К. чаланъ 1 пех. п. — настѣпиха съответно 1, 3, 1 и 1 полка.

Поставенитѣ на бригадитѣ обекти за достигане по М. Нидже бѣха далечъ. Въ никакъвъ случай, презъ първия день отъ настѣплението тѣ не можеха да ги достигнатъ.⁴⁾ Отъ тукъ произлизаше необходимостта да се опредѣли, за този день и друга, междинна линия за достигане, съ огледъ да не отстоеше въ Леринското поле на повече отъ 20—25 клм., отъ изходната линия (граничната), тѣй като срѣщата съ противника бѣ неизбежна. Такава линия можеше да бже: с.с. Неговани, Росна, Забърдани, Ст. Попадия.

На бригадитѣ не се опредѣлиха граничните линии при движението, поради което заповѣданото охранение на фланговетѣ и свръзката между соседитѣ трудно можеха да се уредятъ, защото не се знаеше до кои странични линии да се разпростре охранението и бойния редъ, за да се търси свръзката по тѣхъ. И наистина, по-късно презъ настѣплението се видя—колко грижи бѣха поставени за охрана на фланговетѣ и за подържане свръзкитѣ (очна и лакътна).

При близкото отстояние на противника въ равнината⁵⁾, на мѣста въ окопи, и задоволителнитѣ сведения за противника (сили и разположение), на конната бригада, освенъ чисто бойна задача, се даде и такава по далечното разузнаване, предъ фронта на дивизията. За цельта се изпратиха повече отколкото бѣха необходими разезди (6), които съ 78 човѣка намалиха бойната ѝ сила. И вмѣсто да се насочи

¹⁾ Сърби: 12 батальона, 48 картечници, 14 батареи, а срещу тѣхъ, българи: 10 дружини, 18 картечници 12 батареи.

²⁾ 13 часа непрекъснато движение въ планината, отъ Живоина

³⁾ А съ армейския резервъ — 4 пехотни полка,

⁴⁾ За 1/8. п. бригада—35 клм.

⁵⁾ Отъ Неговани до Борешница—13 клм.

къмъ границата на сръб. Дунавска дивизия и сръбския доброволчески отрядъ, т. е. къмъ Леринъ-Неговани, тази бригада, несполучливо бѣ отправена къмъ Д. Върбени, Баница, дето липсваха условия да се прояви още презъ първия день. По право, тя трѣбваше да съдействува на 1/8 п. бригада, която имаше да изминава сравнително по-дълъгъ пътъ.

Много правилно пехотнитѣ бригади бѣха насочени въ по нѣколко колони, съ ясно указани обекти, но движението на 1/8. и 3/6. п. бригади, по равното и открито поле, къмъ линията на висотитѣ южно отъ Каленикъ, не бѣ осигурено съ навременна и бърза артил. подкрепа, отъ предварително възможно напредъ изнесени батареи.

1/3. п. бригада получи задача, да атакува още първия день обширния (7 клм.) фронтъ, безъ да ѝ се посочи, где и кога да извърши удара; безъ да изчака изпратения ѝ въ помощъ 56. п. п. и преди приближаването на другитѣ бригади до М. Нидже (което можеше да стане най-малко за 2—3 дня). Обаче очертаването на мѣстността и обстановката подсказваха, че тази атака трѣбваше да се извърши на една по-късна дата и то едновременно съ атаката на М. Нидже, или съ тази на последната непр. съпротива—к. 907, к. 1500, когато противника ще бжде затрудненъ въ възможността да предприема противоудари на това мѣсто. Защото не е трудно да се схване, какво би било положението на тази бригада (1/3.), при тѣзи условия презъ първия или втория день — съ открити флангове, върху цѣлата или частъ отъ Чеганската пл., при едно организирано противонападение отъ сърбитѣ¹⁾.

Мотивътъ за заповѣдната атака, въ първия день, отъ бригадата — да се изненада противника — не бѣ въ съгласие съ сжщността на това действие, защото при отдалечение 5—7 клм. въ планината изненада не можеше да се осъществи.

До удобниятъ моментъ значи, бригадата можеше само да се приближи и се подготви за атака. Тогава щѣше да бжде използванъ и пристигналия 56. п. полкъ.

Пропусна се и тукъ да се дадатъ специални упътвания, или указания за подържане очна свръзка между пехота и артилерия.

Крътъ на 8. арт. бригада не получи указания за обединение на артилерийското командване. Неоправдано, той бѣ отстраненъ отъ дивизионния щабъ и безъ задача изпратенъ да се движи въ колоната на 3/6. п. бригада.

Въ заключение — планътъ на к-ра на дивизията водѣше последната безъ ясно очертана идея, съ разпръснати сили, къмъ разпокъсани удари, при липса на собствена авиация.

¹⁾ Споредъ н-къ щабъ I. армия (резолюция на 16. авг.): „1/3. п. бригада е изложена на контра-атаки съ превъзходящи сили и не може задържа завладяната позиция“.

3. ОЦЕНКА ВЪРХУ ЗАДАЧАТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ НА СРЪБСКАТА ВОЙСКА

(I. II. и III. армии и резерва на Сръбското Върх. командв.).

Сръбската войска бѣ стъкмена за планинска война¹⁾, съ по-силна авиация, обилно снабдена отъ съюзницитѣ си съ припаси и материали, добре обслужвана отъ ж.-п. линия Солунъ—Леринъ. Общо тя имаше числено превъзходство надъ I. българска армия. Това ѝ позволяваше да отдѣли цѣла дивизия²⁾ въ общъ резервъ, а всѣка отдѣлна армия — по-значителенъ армейски резервъ. Така, I. армия имаше въ втора линия 3 пехотни полка (7 батальона); II. армия — 2 пехотни полка (6 батальона) и III. армия — 1 пехотенъ полкъ (3 батальона).

Сравнително най-солидно бѣ заетъ участъка на II. армия (Шумадийската дивизия — особено съ артилерия) и на III. армия (Дринската дивизия). Отбраняващитѣ се войски общо бѣха групирани и въ дълбочина. Сведенията за силитѣ и разположението на I. българска армия, съ незначителни грѣшки — пълни и точни.

На кжсо, *задачата* на сръбската войска (до 13. августъ) се състоеше: Намирайки се въ положение на отбрана, за преграждане посокитѣ, които отъ Кафадарци, Прилепъ и Битоля водеха въ басейна на Мъгленица, Воденъ и Острово, тя очакваше заповѣдъ за предприемане демонстративна акция, съ огледъ, да задържи българитѣ на граничната линия, при което да се заематъ упорни точки, като изходни за решителна атака, или срещу възможни противоудари. Следъ тази дата армитѣ бѣха предупредени, какво положението могло да наложи извършване решителна атака за заемане на първо време граничния фронтъ, отъ който по-късно да се развиятъ настѣпателни действия.

За предстоящото българско настѣпление тя нѣмаше сведения и изпреварването ѝ отъ I. армия, я лишаваше отъ предимствата на инициативата. Въ този случай, за засилване по-слабия ѝ лѣви флангъ, при нужда, тя можеше веднага (по желѣзницата и по сухо, отъ Вертикопъ) да отправи Вардарската дивизия, която въ течение на първитѣ 3 дни, да се прехвърли напълно къмъ Леринското поле, а освенъ това (по сухо) и резервитѣ на I. и II. армии, или всичко 8 пех. полка (25 батальона и 11 батареи).

Общо взето, сръбската войска, застанала срещу I. българ. армия, се намираше въ благоприятно положение да отбие едно българ. нападение, отъ к. 1500 на изтокъ (до Мала

¹⁾ Отношение на полскитѣ, къмъ план. орджия 1:1. Освенъ това, обозитѣ бѣха товарни и на двуколки. ²⁾ 12 батальона, 11 батареи.

Рупа), а на лъвото крило, следъ възможенъ въ началото български успѣхъ въ Леринското поле, да го спре на М. Нидже, или на линията на к. 907—к. 1500, чрезъ намѣса на резерва на Върх. командване, а при нужда и отъ резервистѣ на I. и II. армии.

4. ОЦЕНКА ВЪРХУ ЗАДАЧАТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ НА III. СРЪБСКА АРМИЯ.

Задачата на III. армия се свеждаше: Да затвори посоките, които отъ Битоля и Прилепъ водѣха къмъ Острово и Воденъ, като заема линията южно отъ Горничево, Чеганска пл., Метеризъ, к. 854, гребена източно отъ Г. Родиво. Да осигури и фронта Баница, Лѣсковецъ и отдѣли силенъ резервъ, съ когото да укрепи линията Крунчелево, к. 1050. Батчинския гребенъ и висотитѣ източно отъ Острово. Да обърне особено внимание на посоката, която отъ Стара Попадия и Каймакъ-чаланъ води къмъ Острово и Воденъ. Готовностъ (заповѣдъ отъ 13. авг.) да мине отъ привидно нападение, направо въ решителна атака, за заемане граничния гребенъ. Поради това фронта: к. 1500, с. Баница, с. Лѣсковецъ, се зае за отбрана само съ два пех. полка (отъ Дунавската дивизия).

Но съ огледъ на нуждата отъ готовностъ за предстоящото нападение, Дунав. дивиз. бѣ изнесла своя лѣвъ участъкъ на Забърданския гребенъ и с. Росна, а Добровол. отрядъ, отъ фронта Петорахъ—Ржмби, получи нареждане — въ случай на българско настѣпление съ голѣми сили, ако не получи заповѣдъ и бжде принуденъ, ще отстъпи презъ Куколъ на Вичъ Влахоклисура, Кайаларъ, Беръ. Батальонътъ отъ Дунав. дивизия при Леринъ, ако не успѣе да се оттегли къмъ Горничево, ще отстъпи на линията Неговани, Орѣхово, Кирли дервентъ и после по южния брѣгъ на Островското езеро къмъ Воденъ или Негушъ.

При очевидната двойственостъ въ задачата: положение за отбрана и готовностъ къмъ нападение, III. срѣб. армия, изнесла Дунав. дивизия (лѣвия участъкъ) въ полето, бѣ отслабила съпротивителната си сила. Нейниятъ лѣви флангъ остана откритъ за обхватни действия на българитѣ, при настѣпление презъ Леринъ. Фронтътъ на сжщата дивизия се удължи и тя се излагаше на риска да бжде разбита въ Леринското поле, дори унищожена, при бързо, добре организирано българско настѣпление. Въ такъвъ случай, тя можеше да стане негодна за съпротива на по-заднитѣ линии (М. Нидже).

Въ останалата му частъ, фронта на армията бѣ добре укрепенъ и силно заетъ, особено срещу Каймакъ-чаланъ. Резервътъ ѝ (I. п. п.) — недостатъченъ, но тя можеше да очаква бързи подкрепления отъ общия резервъ (на Върх.

ком.). Въ случай на принудително отстъпление, Дунавската дивизия можеше да използва силната позиция по М. Нидже, отчасти и по М. рѣка пл., но тя не бѣ укрепена. Това последно обстоятелство можеше да се окаже фатално и да намали съпротивителната ѝ сила, главно по линията к. 1500, „Сог.“, Баница, к. 950, а следъ това на следващата, отчасти укрепена линия — к. 1500 мон. св. Спиридонъ (к. 907). Тука вече лѣвиятъ флангъ на армията щѣше да опре на Островското езеро и можеше да се застрашава само съ обходъ презъ „неутралната“ грѣцка територия, южно отъ езерото.

Въ заключение, III. армия бѣ силна срещу българско настѣпление, изходящо отъ Каймакъ-чаланъ, Стара Попадия, но слаба срещу такова откъмъ Леринъ. Съ разполагаемитѣ сили тя можеше успѣшно да затвори тѣснината при Острово и да я задържи за себе си, но при условие, че безболезнено ще се изтегли изъ равнината, съ ариергардни боеве и ще успѣе навреме да укрепи позициитѣ между езерото и к. 1500.

Българитѣ можеха да иматъ успѣхъ само чрезъ бързо настѣпление и мощни удари въ Леринското поле и по М. Нидже, като използватъ максимумъ материални сръдства.

5. ОЦЕНКА ВЪРХУ КОМАНДУВАНЕТО И ДЕЙСТВИЯТА НА СТРАНИТѢ (ОБЩО И АРТИЛЕРИЙСКО)

На 17. августъ

2/8. п. бригада. Планътъ за действие на бригадния к-ръ, при настѣплението срещу срѣбската позиция при с. Звезда, който предвиждаше едновременна атака въ челото и лѣвия ѝ флангъ и дълбокъ обходъ на дѣсния, бѣ сполучливъ и даде бързо очаквания резултатъ. Самото настѣпление се разви бързо. Атаката се извърши при непълно използване на планинскитѣ батареи, които действуваха отъ решителни разстояния, но не съ всички орѣдия и съ малко бойни припаси (106 снаряда). При голѣма горещина, липса на вода, бригадата измина повече отъ 35 клм. и достигна поставения ѝ обектъ (Креспанъ). Жертвитѣ незначителни, поради слабата съпротива на незначителната срѣбска частъ (1 рота).

8. пех. дивизия

1/8. пех. бригада. Бригадата започна и извърши настѣплението по установения отъ дивиз. командване планъ: съ двата полка въ първа линия, заедно съ придадената артилерия. Този планъ предвиждаше четири колони, съ опредѣлени пѣтища за настѣпление.

Но бригадниятъ к-ръ имаше свобода да опредѣли състава на последнитѣ три колони. Обаче, той не използва

тази свобода, за да смъкне тритъ дружини на 10. п. п. въ равнината, а го остави изцъло на Баба пл. И понеже наре-ди и 30. п. п. да изпрати странични колони по определени пжтища (безъ да определят силата имъ), к-рътъ на по-следния полкъ за посоката Драгошъ, Обсирино, Г. Клеши-но назначи цъла дружина.

Въ резултатъ се оказа, че бригадата ще действува въ планината съ 6 дружини и въ равнината съ 3 дружини. Явно е, че за усилията въ равнината, кждето трѣбваше и можеше, съ бързина да спечели сражението, оставаха $\frac{1}{3}$ отъ силитѣ, а другитѣ щѣха да се изморятъ безъ нужда въ планината, срещу незначителния противникъ (2—3 батальона).

А въ сжщность, налагаше се: по билото и за посоката Острецъ—Раково да се остави само 1 дружина; за посоката Драгошъ—Обсирино 1—2 роти, а всичко останало да се събере въ равнината и въ две колони да настѣпи срещу фрон-та Леринъ, Арменохоръ, като вземе мѣрки за охрана флан-га и тила си, срещу нападение на малки неприятелски части, чрезъ ешалониране въ дълбочина. Защото ясно е, че застра-шени отъ равнината съобщенията имъ въ планината, сърбитѣ по Баба, сами щѣха да отстъпятъ. Тогава щѣха да останатъ повече войски за равнината, като най-лѣвата колона (лѣвата охрана на 30. п. п.) се засилеше до две дружини, вмѣсто една. Така и свързката съ 3/6. п. бригада щѣше да бжде по-добра, както и нѣмаше да се образува, презъ този день, голѣмата междина, що се яви между тѣзи две бригади (1/8. и 3/6.), която създаде толкова грижи и безпокойства на к-ра 3/6. бри-гада, презъ този първи день. За това носи своята отговор-ност и дивиз. командване, което не определя лѣва грани-ца за 1/8. п. бриг. и не предупреди разпрѣскането на по-следната.

Поради планинския теренъ, несигурнитѣ съобщения и свързки, много умѣстно бриг. к-ръ посочи по-далечна крайна линия за достигане: Рула, к. 2067, Невестка, к. 993 и препор-ъчва вземане мѣстни водачи за всѣка колона. Настояването му за бързо и смѣло настѣпление за прогонване слабитѣ сръбски части насреща бѣ отъ значение, но той не го осигури съ артил. подкрепа въ равнината.

За целъта налагаше се да използва 8. артил. полкъ, като заповѣдаше, за 16. до вечертъта: съ едно артил. отдѣ-ление да заеме позиция около пжтя, с.и. отъ Драгошъ, а единъ взводъ отъ батареята, при лѣвата странична охрана на 30. п. п., да остане на позиция при с. Лажецъ, до преми-наване на с. Клубучица, съ цель: първото да осигури преодоляването на възможнитѣ съпротиви при Клешино (раз-стояние $4\frac{1}{2}$ клм.) и височинитѣ с.з. и ю.з. отъ това село (разстояние $3\frac{1}{2}$ и 5 клм.), за което имаше условия за наблю-дение, отъ гребена южно отъ мон. св. Илия, а втората — за

преминаване с. Клубучица (разстояние — 4 клм.). При това, съ по-нататъшното напредване, артилерията да се движи бързо на ешалони и съ огледъ да дава своєвременна и не-прекъсната подкрепа на пехотата, до заемане линията Ле-ринъ—Арменохоръ. Вмѣсто това — 8. артил. полкъ изцъло и направо бѣ вкаранъ въ походната колона на 30. п. полкъ

Съ този пропускъ може да се обясни бавното напред-ване на бригадата въ равнината, срещу наблизу находящия се противникъ и е причината, да достигне Леринъ, 7 ч. по-късно¹⁾ отъ съседната 3/6. бригада, която бѣ принудена да вземе мѣрки за охрана на дѣсния си флангъ, следъ като бѣ заела Петорашката висота.

Това закъснение не позволи на тази бригада (3/6.) да продължи отстъпъкъ рѣката и ж.п. линия и заеме по-добро изходно положение (Борешница), за действията на следния день (18.), срещу линията Росна—Забърдани. Действията на пехотнитѣ колони въ планината получиха задоволителна арт. подкрепа²⁾, а при 3/23. дружина — по-слаба³⁾.

Срѣдната колона на 10. п. п. (по билото на Баба пл.), макаръ че още въ 12 ч. 30. да бѣ завладѣла сръбската по-позиция на в. Тумба, вмѣсто да продължи преследването съ дружината отъ главнитѣ сили (1/10. др., отъ която 3 роти не бѣха вкарани въ боя), неумѣстно остана да ношува върху заетата позиция. А сърбитѣ бѣха се оттеглили отстъпъкъ Че-чево — на Бигла. Следователно, безъ съпротива можеха да се изминатъ още 6 клм. до к. 1550, отъ неизморената 1/10. дружина. Като така, мотивътъ, че войницитѣ били много из-морени и че 3/23. др., отдѣсно, бавно настѣпвала, не могатъ да се приематъ за оправдателни. Тази колона бѣ по-силна, имаше най-добри условия, действайки по билото, да улесни напредването на другитѣ две колони на 10. п. п. (дѣсната — 3/23. др. и лѣвата — 2/10. и 3/10. дружини). Последната, ма-каръ и презъ нощта, успѣ да стигне гребена, сев. Писодери. Въ резултатъ на действията, презъ първия день, 1/8. п. бриг. достигна и ношува на линията: вис. южно отъ Метово, к. 1900, в. Тумба (южно к. 1906), вис. сев. Писодери, к. 1279. юж. Леринъ, Ложани, гара Арменохоръ, като измина въ равни-ната 18 клм.

Но 30 п. п. и 8. арт. полкъ, едва следъ 20 ч., получиха нарежданията да се отправятъ къмъ мѣстото определено за ношуване — въ района Арменохоръ, Ложани, гарата и съ-линия на охранение — Г. Неволани, Песочница, Власена. Частитѣ тръгнаха за тамъ въ 21 ч. 30 м., и до 24 часа едва се разположиха на почивка.

¹⁾ 3/6. бригада зае Д. Върбени въ 7 ч. 50, а 1/8. бригада — в сев. отъ Леринъ въ 16 ч., и тази сев. отъ Арменохоръ, въ 15 ч.

²⁾ 633 снаряди отъ 2 пл. батареи. ³⁾ 86 снаряди отъ 5/1. пл. взв.

По този начинъ тѣзи войски, по една непредвидливостъ, застанаха на бивакъ въ сферата на неприятелския артил. огънь (отъ гара Леринъ, до сръб. батареи, които стреляха въ този день по сжщата: въ с. Въртоломъ — на 6 клм. и с. Росна — на 6 клм.) и се забрави, че въ с. Песочница — на 2 клм. — имаше сръб. пехота, поради което охранението презъ нощта не можеше да заеме опредѣлената му линия. При тѣзи условия, 30. п. п. трѣбваше да ношува въ боенъ редъ, а 8 арт. полкъ — на позиция, по висотитѣ сев. отъ гарата, въ огнева готовностъ, още повече, че на следния день, бригадниятъ к-ръ бѣ наредилъ, въ 5 ч., настѣплението да продължи къмъ Баница.

Ако това бѣ направено, щѣше да се избѣгнатъ нощниятъ безпорядкъ въ артил. бивакъ на гара Леринъ и незавидното положение, въ което изпаднаха на размѣване пехотата и артилерията на трѣгане, отъ сжщия бивакъ, подъ силния непр. артил. огънь. Очевидно е прочее, че ако не цѣлия полкъ (8. арт.), то поне едно отдѣление трѣбваше временно да остане на позиция тамъ, до заемане на Песочница.

Огневитѣ усилия на артилерията въ равнината, изобщо бѣха слаби (отъ 8. арт. полкъ всичко 279 снаряда и то само отъ 2 батареи — 6/8. и 2/8.). И загубитѣ въ бригадата — незначителни.

Като заключение, трѣбва да се отбележи, че усилията и успѣхитѣ на 1/8. п. бригада въ равнината (30 п.п.) и на самото било (срѣдната колона на 10 п. п.), бѣха незадоволителни. Трѣбваше и можеше бригадата въ този день да достигне поне до линия Махалата, Кучковени, Песочница и Власена, ако бѣ използвала по-добре своята артилерия. Закъснението на колонитѣ въ планината, не се отрази върху настѣплението въ равнината, но първитѣ безъ нужда се измориха. Сжществень пропускъ бѣ недаването указания за очна свръзка между пех. и артилерията.

3. *конна бригада.* Споредъ поставената ѝ задача, следъ като изпрати шестѣтъ самост. разезди, съ ядрото си, бригадата трѣбваше да настѣпи къмъ Д. Върбени, Баница и като следи за боя, да вземе живо участие въ него. Наистина, пѣтя на бригадата бѣ строго опредѣленъ, но сведенията за противника и за мѣстонахожденията на окопнитѣ работи, както и мѣстността подсказваха, какво по-удобна посока за намѣса се очертаваше тази, западно отъ шосето къмъ Г. Каленикъ, гара Леринъ, т. е. въ междината на 1/8. и 3/6. бригади и съответно тази на сръб. добров. отрядъ и Дунав. дивизия, кждето нѣмаше опасностъ да наседне на изненади. Тукъ, тя най-лесно щѣше да проникне въ сръбския тилъ, къмъ Леринъ и да всѣ паника, съ което да улесни движението на 1/8. бригада, на която предстоеше да извърши сравнително по-дълъгъ пѣтъ.

Движението и коннитѣ атаки на предната охрана и по-точно на 2/7 ескадронъ (ротмистъръ Симеоновъ), бѣха бързи, смѣли, образцови. Съ това тя очисти пѣтя на 3/6. бригада, която можа, поради това бързо да достигне и заеме Д. Върбени и да изпревари 1/8. бригада съ цѣли 7 часа. Но следъ това, главнитѣ сили на конната бригада, вмѣсто да се насочатъ къмъ ст. Леринъ (както това направи на другия день), за да запълни незаетата междина, до пристигане на 1/8. бригада и косвено улесни настѣплението ѝ, бригадниятъ к-ръ предпочете да остане пасивень зритель, съ цѣлия 10. коненъ полкъ, 2. конна батарея и колоездачната рота при к. 735, отъ 14 часѣтъ до мръкване. А въ тази посока, преградена съ окопи по южния брѣгъ на р. Бродъ и отъ огъня на сръб. батареи при Забърдани и Росна, бригадата нѣмаше условие за действие.

Като заключение, ще се отбележи, че предъ пладне бригадата постигна малки успѣхи, нанесе загуби и всѣ страхъ въ редоветѣ на противника, сама понесе малки загуби, но презъ втората половина на деня остана въ бездействие.

3/6. *п. бригада.* Бригадниятъ к-ръ нѣмаше време да се запознае своевременно съ подлежащата мѣстностъ и да се срещне съ к-ритѣ на 12. п. п. (лѣвата колона) и на 18. арт. полкъ, съ които да размѣни мисли по предстоящитѣ действия. Бригадата му пристигна¹⁾ презъ нощта (срещу 17). Тя нѣмаше и началникъ щаба. Всички тѣзи факти можеха само да затруднятъ изпълнението на задачата. А при това бригадата имаше да действува по най-важното и решително направление.

И въ тази бригада нареждания за очна свръзка между пехота и артилерия не се дадоха. Не се изнесоха своевременно на позиция и батареи, въ с. Негочани, за да подкрепятъ предната охрана и така осигурятъ бързото и съ малко жертви преодоляване на охранителната линия и възможни съпротиви при Г. и Д. Каленикъ и с. Сакулево (отстоящи на 6, 6 и 4-5 клм. Но нуждата отъ такава мѣрка, бригадниятъ к-ръ нѣмаше какъ да почувствува, или узнае, по липса на време и на възможностъ. Затова, то бѣ дългъ на дивизионното командване.

Понеже границитѣ на крайния обектъ на бригадата — „билото на М. Нидже“ — не бѣха посочени, а тѣзи за 1/8. п. бригада отбелязани съ неопредѣлената форма (въ първоначалната заповѣдь о. № 12 на 8. дивизия) „да настѣпи отъ двѣтъ страни на Петърското езеро, къмъ с. Жерви“, то бригадниятъ к-ръ (3/6.), съ огледъ на опредѣленитѣ пѣтища за настѣпление за колонитѣ му — шосето Негочани, Баница, Горничево и пѣтя Д. Кремиянъ, Вошаранъ, Билото на М.

¹⁾ Отъ къмъ Битола.

Нидже северно отъ „i“ — за своя дѣсна граница (такава и на дѣсната колона) посочи с. Церово, а за граница между дветѣ си колони — „i“ отъ M. Nidze. По тази причина — неясно разграничение участъцитѣ на 1/8. и 3/6. бригади — 3/6. бригада се насочи съ 2 полка срещу единъ много широкъ фронтъ отъ 10 клм.¹⁾

Съставътъ, групировката и пжтищата за движение на дветѣ колони на бригадата и тѣхнитѣ задачи бѣха определени отъ дивизионното командване. Лѣвата колона, обаче, щѣше да се движи на 6 клм. въ страни и поради липсата на добра свръзка (само съ ординарци), трѣбваше да се очаква, че нейниятъ к-ръ ще действа при по-голъма инициатива, а артилерията ѝ — изолирано.

Настѣплението на дѣсната колона на бригадата, до Д. Върбени се извърши безъ особена задръжка и сравнително бързо, поради решителното съдействие на 3. конна бригада, въ преодоляване срѣб. охран. линия. За 4½ часа²⁾ тя измина 12 клм. (отъ Негочани). Пехотата (51. п. п. и 3/52. др.) своевременно се развърна по висотитѣ отъ дветѣ страни на Д. Върбени. Важността на тѣзи висоти, като изходни, за по-нататъшното настѣпление, срещу известната неприят. позиция по Забърданския ридъ, диктуваше да се побърза съ развърщането на артилерията върху нея, следъ което пехотата да се изнесе до линията на ст. Леринъ и на изтокъ по ж. п. линия³⁾ и въ с. Неокази. Следъ това, до вечерта да се извърши разузнаване до линията (Власена), Борешница (Вошаранъ) и то при артил. подкрепа. Последната линия, като такава на непр. охранение, трѣбваше да се заеме въ този денъ, за да може на другия денъ да се извърши атаката на позицията: Росна, Забърдани. Въ този случай една частъ отъ артилерията на колоната, презъ настѣпващата нощъ, следваше да се изнесе на позиция южно отъ р. Сакулева, за да застане на решителни разстояния (4 клм.) отъ главната срѣб. позиция.

Вмѣсто всичко това, артилерията (една частъ въ 15 ч. и друга въ 17 ч. 30 м.) съ голѣмо закъснение зае определениѣ ѝ позиции⁴⁾, а бригадниятъ к-ръ, макаръ и загриженъ за своя слабо заетъ и откритъ дѣсенъ флангъ, поради закъснението на 1/8. бригада, бѣ правъ, като предупреди 51. п. п. да не се увлича; а въ 11 ч., 20 — да спре настѣплението. Но следъ пладне, отъ 18 ч., тази предпазливостъ бѣ излишна, тъй като по начало, дългътъ на нападателя е да върви напредъ и вземайки подходящи мѣрки, по-малко да се страхува за фланга си. А за да го осигури, той можеше

¹⁾ Отъ Церово до „z“ на M. Nidze. ²⁾ Отъ 3 ч. 30, до 8 ч. ³⁾ Съ което да осигури безопасността ѝ. ⁴⁾ А 3/12. и 3/3. гауб. батарея останаха въ очакване.

и трѣбваше да поиска отъ дивизионното командване да му даде (временно до подравняването на 1/8. бриг.) цѣлия 52. п. п. и конната бригада¹⁾. Наистина, частично, той поиска такава помощъ направо отъ тѣзи части, безъ да се отнесе до дивизионния к-ръ. Последниятъ пъкъ трѣбваше да има поблизо мѣстостояние и самъ да засилеше дѣсната колона на 3/6. бриг., като не оставя въ бездействие конната бригада.

Като резултатъ отъ преустановеното настѣпление, пехотата (51. п. п. и 3/52. др.) остана на една линия съ артилерията, т. е. въ положение нито удобно за настѣпление, нито годно за отбрана, въпреки получената въ 19 ч. 40, заповѣдъ — „да настѣпни енергично къмъ Баница—Горничево, като се заслони въ дѣсно съ съответна частъ и да не дочаква подравнение отъ 30. п. п., а 12. п. п. ще атакува южно отъ Вошаранъ, където имало една дружина отъ 7. срѣб. полкъ и друга къмъ с. Баница“.

Лѣвата колона на бригадата (първоначално безъ картеч. рота и безъ 1½ дружини, които щѣха да пристигнатъ по-късно), следъ 6-часова неоправдана почивка въ Кремиянъ, въ 3 ч. 30, тръгна отъ това село. А въ този часъ колоната трѣбваше да тръгне отъ укрепената позиция (по граничното било юж. отъ Живоина), намираща се на югъ. Като резултатъ отъ закъснението на 12. п. п., колоната му, едва следъ разсъмване премина граничното било, подъ артил. огънь — бавно и нерешително — и бѣ изпреварена отъ дѣсната колона на бригадата (51. п. п.). Това закъснение имаше своето отражение, защото бригадниятъ к-ръ, до 15 часътъ, бѣ въ неведение за това, което ставаше къмъ Вошаранъ; за известно време, отвлѣче вниманието му отъ тамъ и то до момента (15 ч.), когато получи първото донесение, че полка се намиралъ на платото, сев. отъ Вошаранъ и че, поради липса на свръзка съ съседитѣ, спрѣлъ тамъ, за да чака пристигането на 15. и 16. роти, идващи отъ позицията при Сакулево. Артилерията му съ закъснение и последователно (11—17 ч.) зае позиция срещу Вошаранъ. И необяснимо, той се отказа въ този денъ да заеме, поне следъ мръкване селото, за което патрулитѣ презъ нощта донесоха, че по висотитѣ надъ него имало само единъ срѣб. батальонъ, отъ 7. п. п. — на „предна позиция“. Така, той остави предъ себе си открито пространство, което на другия денъ щѣше да измине подъ изстрелитѣ на противника.

Движението на артилерията на дѣсната колона, въ сгъстенъ строй (колона) отъ 7 батареи, я изложи на бомбардиране отъ самолети. А тя трѣбваше и можеше да се движи,

¹⁾ Независимо отъ това, въ 15 ч., бриг. к-ръ видя лѣвата странична охрана на 30 п. п. северно отъ Арменохоръ.

или да стои на едно място пръсната въ дълбочина, дори въ страни отъ колоната и то въ разтегнатъ строй, та така да се запази отъ неприятел. авиация. Макаръ че нейната позиция, отъ двете страни на Д. Върбени — по висотитъ, добре да се очертаваше по картата и на местността, тя бѣ заета нерешително и съ голѣмо закъснение. А отъ нея тя трѣбваше да води борбата за завладяване линията Борешница—Вощаранъ.

Нейната дейностъ бѣ слаба — всичко 491 снаряди отъ 10 батареи. Причината за това се обяснява съ липсата на задачи и на цели, още повече, че срещу неприятелската позиция, отгатакъ рѣкитъ не се предприе настѣпление. Условието, за нейното обединение въ бригадата, нѣмаше (фронтъ 9 клм.). Обаче тази, въ състава на дѣсната колона, трѣбваше да се обедини отъ к-ра на 18. арт. полкъ, за действията следъ 17 ч. 30, а най-вече за следния день, рано сутринята, до когато всички батареи, включ. и двете тежки, трѣбваше да бждатъ на позиция и въ готовностъ за масиране огъня върху фронта Борешница—Неокази (южно) — разстояние 3—3½ клм. Въ сжщностъ, отъ 12 батареи само две не излѣзоха на позиция.

Загубитъ въ бригадата въ този день незначителни — около 20 човѣка.

Като заключение — действията на бригадата въ този день, колкото бързи и решителни за дѣсната колона до плад-не, толкова нерешителни следъ това. Лѣвата колона, която бѣ по-близу до противника, прояви слабо действие. А тя можеше да привлѣче вниманието му съ по-енергично настѣпление, за да улесни и насърди напредването на дѣсната колона, отгатакъ ж.-п. линия.

1/3. п. бригада. Задачата на бригадата — „следъ артилерийска подготовка, която ще започне на разсѣмване на 17. августъ, да атакува противника въ участъка Чеганска пл. (к. 1500), Метеризъ тепе, Джематъ иери“, т. е. по цѣлия 8 клм. фронтъ, не бѣ съобразена съ обстановката. Това, защото частитъ най-напредъ трѣбваше да се спуснатъ отъ Совичъ и отъ масива на Каймакъ чаланъ, къмъ долината на р. Бродъ и оттамъ да започнатъ изкачване къмъ една относителна висота: 1200 м. при к. 1500 и надъ 400 м. при Метеризъ тепе. Следователно, смѣтката на по-високото командване и на бригадния к-ръ — да се заематъ съ изненада, презъ първия день Метеризъ и Джематъ и то преди пристигането на 56. п. п. — бѣ погрѣшна. Напротивъ, въ тази план. мѣстностъ, налагаше се да се даде време на атакуващитъ части да се приближатъ, да взематъ изходно положение, като предварително изтласкатъ непр. охранение и се подготвятъ за ударъ. Всичко това не можеше да стане въ първия день. За успѣха бѣ необходима солидна артил. под-

готовка по укрепената позиция, срещу неизбежно предупреждения противникъ. А за такава не бѣха достатъчни наличнитъ 4½ батареи¹⁾, които съ преобладаващитъ шрапнели не можеха да се справятъ съ закритията на отбраняващия, съ неговитъ 14 батареи и превъзходство на картечници (12 български срещу 48 сръбски). При това, почти всички български батареи съ предѣлни мѣрници едва достигаха сръбската позиция, а 56. п. п. щѣше да пристигне следъ 24 часа.

Считайки своя участъкъ за решителенъ, той избра за посока на главния ударъ, фронта Метеризъ — Джематъ (фронтъ 3 клм.) и тамъ насочи 11. п. п. (съ 3 дружини), съ огледъ — презъ първия или втория день да ги засили съ пристигащия 56. п. п. и 2/55. дружина (3 роти). Сжщевременно, възложи на дѣсната колона (55. п. п. — 2 дружини) да атакува и заеме Чеганската пл. (к. 1500), като за свързка съ съседитъ изпрати: една рота презъ Сетина къмъ Висина и друга — презъ ст. Попадия, къмъ Шопа.

Такова разхвърляне на силитъ — „¾ пехота съ 2/5 артилерия за главенъ ударъ и 1/4 пехота съ 3/5 артилерия, срещу второстепенния участъкъ“, при по-силенъ противникъ, не можеше да даде резултатъ, дори при относителна изненада. За засилване артилерията при Каймакъ чаланъ, съ изпращане полски батареи отъ Совичъ, бѣха нужни нѣколко дена и извънредни усилия. По-скоро и по-лесно би могла да бжде засилена артилерията при Совичъ, съ план. батареи отъ Каймакъ чаланъ.

Изобщо, при поставената задача и сжществуващата обстановка, най-удобната посока (участъкъ) за решителна атака отъ 1/3. бригада се явяваше тази отъ Совичъ за к. 1500, като решителния ударъ се нанесе едновременно съ атаката на М. Нидже, или пъкъ по-добре, заедно съ тази срещу позицията по лѣвия брѣгъ на Петърския потокъ. И наистина, к. 1500 бѣ една ограничена по размѣри цель — голъ конусъ, мжно укрепимъ, добре наблюдаванъ. Върху нея можеше да се съсредоточи мощния огънь отъ артилерията при Совичъ, макаръ и отъ голѣми разстояния, засилена съ 1—2 пл. батареи презъ Сетина (привлѣчени откъмъ Каймакъ чаланъ) и при помощта на артилерията отъ лѣвата колона на 3/6. бригада. Тази посока бѣ и най-чувствителна за сърбитъ.

При възприетото отъ бригадния к-ръ решение, можеше отначало да се извърши само приближаване и приготвяне за атака, а следъ това вече да се предприеме привидно

¹⁾ Поради голѣмото отдалечение, тѣ не можеха да бждатъ подкрепени отъ другитъ 7½ батареи при дѣсната колона (55. п. п.). Между артилерията при Совичъ и Каймакъ чаланъ имаше 9½ клм., следователно, не можеха да съсредоточатъ огъня.

нападение, за приковаване противника, съ с цел — да не му се позволи да изпраща подкрепления другде.

Съ огледъ на тази възможност, ще се разгледатъ действията на бригадата презъ всичкото време на офанзивата.

Поради късното изпращане заповѣдта отъ 1/3. бригада, колонитѣ, макаръ и своевременно готови, късно почнаха настѣпление: дѣсната въ 8 ч. 30, лѣвата въ 2 часѣтъ. При това лѣвата много набързо, безъ да събере всички роти, а дѣсната — неоснователно чакаше още, подъ предлогъ че 12. п.п. не достигналъ р. Бродъ. Следъ това тази (последна) колона много късно, открито и нерешително настѣпни, съ отделни роти, а следъ това, съ две дружини въ първа линия. Лѣвата колона (11. п.п.) — само две дружини, вмѣсто три, въ първа и други две — въ втора линия. Изобщо въ този денъ бригадата достигна малко южно отъ Бродската рѣка.

Размѣстването на Совичката артилерия, отъ позиция за отбрана къмъ такива за атака, почна късно. Това трѣбваше да стане въ предния денъ и главно до разсъмване, като всички батареи (дѣсна гр.) се наредѣха по граничното било, южно отъ Совичъ.

Изобщо действията на артилерията въ бригадата, които, при отлични условия за наблюдение, се изразиха въ стрелба по пехотни групи, движещи се изъ неприят. позиция, срещу 11. п.п. и по артилерия, срещу 55. п.п., — бѣха слаби: отъ Совичката — 102 снаряда и отъ Каймакчаланската — 118 (220) снаряда. Загубитѣ въ бригадата незначителни — всичко 13 човѣка.

Атака въ този денъ не се извърши и отъ 11. п.п. Реши се — да се чака 56. п. п. Тя бѣ спрѣна и отъ командувашия I. армия. Така идеята за изненада пропадна. Бригадата неможа да вземе и охранителната линия на противника.

Дивизионното командване, което застана на наблюдателно мѣсто по в.в. юго-зап. отъ Живойна, оттамъ можеше, сравнително най-добре, да следи за движението въ равнината и за боя. Все пакъ то бѣ доста отдалечено встрани отъ к-ра на 3/6. бригада, съ когото нѣмаше жична и бърза свръзка. Това имѣ своето неблагоприятно отражение. И наистина, дивизионниятъ к-ръ неможа да почувствува и схване нуждата отъ бързо, временно засилване, на дѣсната колона на тази бригада съ 3. конна бригада и съ части отъ своя резервъ (52. п. п.), отъ каквато бригадниятъ к-ръ имаше крайна нужда, за да удължи фланга си и го изнесе къмъ Песочница, Борешница, до като пристигне 30. п. п. Следъ това можеше да изтегли 52. п. п. отново въ резервъ.

Другъ единъ значителенъ фактъ, колкото страненъ и пораздащъ недоумѣние, толкова съ неблагоприятни послѣствия бѣ, когато въ 17 ч., к-рътъ на 8. арт. бригада се яви

предъ дивизионния к-ръ, съ докладъ, за да му изложи положението. Случая за последния бѣ много подходящъ, за да иска отъ своя подчиненъ едно мнение, за обединение на артилерията отъ 1/8. и 3/6. бригади, въ огнева маса за следния денъ, при преодоляване очертаващитѣ се презъ деня и известни отъ преди, неприятели отбранителни линии: Владена, Борешница, ю. Воцаранъ, и втората — Лесковецъ, Росна, Забърдани — намиращи се на 3—3½ и 6 клм. отъ българската артил. позиция.

А и бригадниятъ к-ръ бѣ длъженъ да предложи, или да поиска да му се укаже — къде ще се насочи главния ударъ, като се опредѣлятъ границитѣ на избрания участъкъ (въ случая — Борешница до южно Неокази, фронтъ 3 клм., и следъ това — Росна, Забърдани), началото и времетраене на артил. подготовка и на пехотното настѣпление и вида на сигнала за начало на артил. стрелба. Това може би той самъ щѣше да предложи, както и да поиска да се заповѣда на тѣзи бригади, до вечерта и презъ нощта, да заематъ съ всичката си артилерия (включително и тежкитѣ батареи отъ армейския резервъ) позиция, по висотитѣ северно отъ Арменохоръ, Петоракъ и Неокази, въ готовност — на другия денъ да започнатъ огнево действие по избрания участъкъ (подъ негово управление). Въ случая, сигналъ можеше да бжде залпова, или честа стрелба отъ нѣкоя близка батарея (гаубичната, или тежка, а въ краенъ случай полска).

Въ случай на такива указания или разпореждания, к-рътъ на 8. арт. бригада имаше на разположение цѣла нощъ, за да устрои жична свръзка до двата полка, или пъкъ, съ помощта на единъ планъ за разпредѣление на огъня между 8. и 18. артил. полкове, по пехотната позиция и по забелязанитѣ 4 сръбски батареи, при Росна и Забърдани, да подготви действието въ маса най-малко на 15 батареи, по избрания за ударъ участъкъ.

Вмѣсто такова разбиране, по ролята на артил. бригаденъ к-ръ, дивиз. к-ръ реши, че му е ненуженъ и безъ да му даде бойна задача, каквато му се падаше, той го отстрани отъ щаба си, като го прати при к-ра на 3/6. бригада. Така на този важенъ оперативенъ к-ръ се отне възможността да влѣзе въ ролята си¹⁾. Тамъ, при 3/6. бригада, отъ кждето най-добре щѣше да обедини артилерията на дветѣ бригади, той въ сжщностъ не можеше да командува, защото интъкъ, безъ да бжде натоваренъ, щѣше да се създаде двучначалие, тъй като артил. полкове бѣха напълно подчинени

¹⁾ Полковникъ Русчевъ Д. имаше похватностъ да обедини командването на артилерията на дветѣ бригади и, ако не го направи, вината не бѣ негова.

на съответните бригадни к-ри, които биха били прави да не изпълняват нарежданията му.

За следния ден, бригадите бяха предизвестени, че изпълнението на поставените им задачи ще продължи, но не бяха уточнени ясно. Така, с затруднение се разбираше, че границата между 1/8. и 3/6. бригади ще бъде седлото между N и I, като първата атакува от двете страни на шосето, а втората — с дясната колона I и с левата Z от подписа „M. Nidze“.

Армейското командване за следния ден не даде разпореждания. То, обаче, късно придаде на 3/6. бригада двете тежки батареи, които наложително трябваше да се изнесат до разсъмване на 18., около Д. Върбени, за да вземат участие във боя. Сведенията, които се получиха от авиацията, с някои незначителни неточности, бяха задоволителни. Тази същата атакува с бомби биваците на общия сръбски резерв (Вардар. дивизия).

III. сръбска армия

Първите мърки на командувачият армията и на кра на Дунавската дивизия, след като узнаха за българското настъпление във равнината, целеха осигуряване левия фланг, чрез: заемане позицията при Въртоломъ; изпращане 1 рота да заеме ст. Леринъ и конният дивизионъ, по-западно, към с. Ложани, с цел — да се противопоставят на настъпващите въ тази посока български войски. Тези мърки бяха недостатъчни, но те целеха замедляване на българското настъпление. Освен това бяха приближени резервите.

При наличността на задачата — отбрана на линията к. 1500, Баница, Лъсковец — и недостатъка на сили, много основателно за този ден, дивизионният к-ръ възприе отбранителния образ на действие. Така, постепенно частите му се отдръпнаха на предната позиция — Песочница, Борешница и гребена южно от р. Бродъ. През всичкото това време, артилерията на дивизията прояви оживена огнева дейност и не позволи преминаване на ръките. Получените сведения от авиацията бяха сполучливи. Армейската ескадрила прояви оживена разузнавателна и огнева дейност по тила. Изобщо през деня командването и войските се проявиха активно.

Според взетите решения през нощта, за следния ден, командувачият армията даваше нареждания за отбрана на заетата линия, обаче дивизионният к-ръ, като имаше въ свое разпореждане и армейския резерв (9 п. п.), пожела да извърши нападение с левото си крило, върхуки недостатъка на сили, особено въ артилерия

Това решение не отговаряше на съотношението на силите¹⁾, сведенията за които бяха близки до действителните и затова изпълнението му нямаше да даде резултат. Все пак то свидетелства за активност на отбраната, с оглед — да замедли българското настъпление.

Своевременно изработения планъ за нападението на гара Леринъ и по-после на Петорашката висота — бѣ кратъкъ и ясенъ. Той определяше: обекта на главните усилия (удара) — ж.-п. станция Леринъ; момента на започване артил. подготовка и то най-раненъ часъ, за да изпревари българите; времето за пехотното настъпление; обща посока на действието и крайна линия за достигане.

При Дринската дивизия — нищо особено за отбелязване.

Доброволческият отрядъ и батальона сръбски доброволци — разнебитени, бяха загубени за сръб. командване.

Общото заключение за действието въ този ден е, че българите настъпваха предпазливо, не се решиха да заемат предната позиция на сърбите, нито да се приближат на решително разстояние до нея, за да бъдат готови на другия ден бързо да я заемат. Артилерийската дейност — слаба. Сърбите, отстъпвайки, запазиха нападателен духъ. Артилерията имъ, сравнително бѣ по-дейна.

На 18. августъ

Сведенията въ щаба на I. армия, от въздушното разузнаване, получени вечерта на 17. августъ не бяха точни. Това се отнася до положението на българските чисти през деня, по двете страни на Прѣспанското езеро и по билото на Баба, където някои сръбски колони и части бяха взети за български.

Разпорежданията на дивизионният к-ръ за този ден, които се отнасяха до задачите на бригадите, не бяха сполучливи. Те не осигуряваха едно методично настъпление и решителна атака, която да бъде подкрепена от артилерията, като огнева маса, по единъ предварително определенъ участъкъ, въ неприятелската позиция, южно от р. р. Бродъ и Сакулева. Такъвъ, на примеръ, можеше да бъде участъка от двете страни на посоката Д. Върбени — висотата западно на Забърдани, по единъ фронтъ от 4 км., на линията Борешница и 3¹/₂ клм. — на Росна Забърдани, където да се съсредоточи огъня на 13 батареи²⁾ (48 орджия, безъ герман. 2 тежки батареи и безъ тези на 2/18. арт. отдѣление). Така:

¹⁾ Въ равнината: българи (безъ арм. резерв) — 14 друж. и 16 батареи и сърби (съ арм. резерв) — 12 батальона и 10 батареи.

²⁾ 5¹/₂ отъ 8. арт. полкъ, 2¹/₂ отъ 1/18. арт. отд., 3 отъ 1/12. арт. отд., 3/3. гауб. бат. и 2. конна батарея.

На 3. конна бригада се даваше обща посока на действие — тази на 3/6. бригада, като ѝ се препоръчваше, едва при атаката на билото на М. Нидже, да се придържа към дясния фланг на 1/8. бригада. Но тази препоръка тръбваше да включи действията и срещу фронта Власена, за което, още преди разсъмване, бригадата следваше да се намъри срещу Ложани, но не да се остави въ бездействие задъ фронта на 3/6. бригада.

На 1/8. бригада — вмъсто да се дадат указания за атаката на близкия обект — с. Песочница и после линията на с. Въртоломъ, като се опредъли началото на артил. подготовка и това на пехотното настъпление, съ което да съгласува усилията ѝ, съ тъзи на 3/6. бригада, даде ѝ се пакъ само крайния обект — М. Нидже, като се разшири участъка ѝ на северъ. Той стана по-голямъ, съ неопредълена лъва граница отъ северъ, като включи този „отъ дветъ страни на шосето“.

На 3/6. бригада се даде задача — да атакува едновременно въ посоките Забърдани и Висина и то „на разсъмване“, вмъсто въ опредълени часове и последователно: първо дъсната, а после лъвата колона, за да може артилериитъ имъ взаимно да си помогнатъ и да се извърши заходжането.

Противно на това, оставиха се бригадитъ да започнатъ въ различно време, безъ указания за взаимна арт. подкрепа. Тукъ участъктъ за действие, върху крайния обект — М. Нидже — бѣ уточненъ.

На 1/3. бригада, чийто резервъ (56. п. п.), напълно още не бѣ пристигналъ на Каймакъ чаланъ, се даде задача, да атакува по цълия фронтъ, вмъсто да се опредъли посока на главнитъ усилия, а така също, началото на артил. и пехотно действие. Впрочемъ, понеже изненадата бѣ изключена и войскитъ въ равнината — далечъ отъ билото на М. Нидже — отъ бригадата небиваше да се иска, да атакува. Тази бригада тръбваше само да се готви за атаката на к. 1500 отъ северъ, която да се извърши заедно съ атаката на позицията по лъвия брѣгъ на Петърския потокъ, т. е. едновременно съ 3/6. бригада (12. п. п.) отъ западъ. И затова 56. п. п. тръбваше да се привлече въ участъка на 55. п. п., вмъсто на Каймакъ чаланъ.

По изпълнение на поставенитъ имъ задачи, следва да се отбележи:

2/8. п. бригада. (23. п. п.) зае опредълената ѝ линия за осигуряване дъсния флангъ на армията на фронтъ 35 клм. (Звезда, Поздевица), но съ разпръснати сили, безъ да има насреща си противникъ. Така, тя не бѣ въ готовност да се прехвърли на изтокъ, каквото самъ бригадниятъ к-ръ желаше и поиска по-късно.

8. п. дивизия.

1/8. п. бригада. Решението на бригадниятъ к-ръ — да прехвърли въ равнината, настъпващия по Баба пл. 10. п. п., най-после идеше, макаръ и съ закъснение, да поправи една извършена вече грѣшка. Обаче поставената на 30. п. п. (засиленъ съ 8. арт. п.) задача бѣ непълна, защото се посочваше само крайния обект. Той не опредъли частъ за почване движението и не взе мѣрки да постави направо подчинената му артилерия (8. арт. п.) на позиция по рида, северно отъ гара Арменохоръ, която до разсъмване да бжде готова да подкрепи настъплението срещу сръбскитъ части при Власена и Въртоломъ. Това толкова повече, че въ боя отъ предния день, бѣ отбелязано присъствието на сръбски части, въ тъзи мѣста. Вмъсто това, той допусна да се формира на гарата една единствена и то походна колона (вмъсто нѣколко), при наличието на противника, отстоящъ само на 2 клм. отъ бивака, и на стрелялата вече артилерия отъ с. Въртоломъ (на 6 клм.) и отъ с. Росна (на 6 клм.). Нейниятъ огънь изпревари развърщането и заедно съ предприетото сръбско противонастъпление, 30. п. п. изгуби много време въ уреждане, по изпълнението на задачата си.

Действията на полковетъ се развиха независимо единъ отъ другъ. Настъплението на сръбската колона отъ 10. п. п. почна рано, извърши се бързо. Атаката завърши успѣшно, при слабото огнево действие (мѣрн. 3:5 — 4 клм.) на дветъ план. батареи (200 снаряда), съ обхватни движения. Следъ това полктъ цѣли 12½ часа загуби, за да се събере на шосето при Лисодери.

Вследствие на този бавежъ, той неможа да се присъедини навреме къмъ 30. п. п. и едва на следния день го настигна, следъ започване боя.

Действията на 30. п. п. поради неизгодното положение на артилерията му, въ началото се развиха бавно. Нейното развърщане стана отчасти съ оттегляване на частъ отъ батареитъ, които се забавиха. Наблюдението на 1/8. арт. отд. отъ насапа на ж.-п. линия при гарата и случайно заетитъ открити позиции, които бѣха бити, не дадоха възможностъ за развиване на точенъ огънь. По-полезно съдействие дадоха 2/8. арт. отд. и съседната 3/18. батарея, които съ стрелбата си на добри разстояния, улесниха заемането на Песочница, а следъ това преследваха съ огънь отстъпващитъ сръби. По-после, изнасянето по ешалони на отдѣленията, стана бавно и отъ новитъ позиции развиха слабо огнево действие, срещу сръбската позиция при Въртоломъ, напустната отъ тяхъ, следъ падането на Забърданския ридъ.

Полктъ измина 7 клм. и даде загуби 3:5%. Резултатъ — незадоволителенъ. Изстрелянитъ снаряди (3069 отъ 22

орждия), или 140 от орджие, отговарят на една задоволителна подкрепа от артилерията.

Изобщо успяхът на бригадата не бѣ задоволителенъ. Тя трѣбваше и можеше да достигне предъ с. Баница, въ готовност рано на другия денъ да започне атаката.

3. *конна бригада*. Решението на бригадниятъ к-ръ — още сутринята да премѣсти бригадата къмъ Арменохоръ, Ложани — отговаряше на поставената задача и обстановка, като по свой починъ напуста опредѣлената му посока за движение. Но тя (задачата): „внимателно да следи развитието на боя и вземе живо участие въ него“ неможа успѣшно да бѣде проведена. Това от една страна, поради прибрзаната намѣса на дивизионния к-ръ, който преувеличи поражението на сѣрбитѣ, които застанали въ окопи, още здраво държеха позициитѣ си при Лесковецъ и Вѣртоломъ, и от друга, поради неумѣлото разузнаване отъ предната ѝ охрана. Въмѣсто да се понесе на фланга и тила на противника си, по посоката, по която мина 2/7. ескадронъ на ротмистръ А. Симеоновъ, бригадата се натъкна въ челото на сѣрбския лѣви флангъ, защитенъ отъ естествени, непроходими препятствия. За това конната атака не се разви до края и не даде очаквания резултатъ. Такъвъ обаче можеше да се постигне, за което свидетелствува смѣлиятъ *набѣгъ на ротмистръ Симеоновъ* (2/7. еск.), извършенъ на 4 клм. дълбоко въ сѣрбския тилъ — единъ подвигъ, станалъ легендаренъ. Конната батарея не взе огнево участие, поради липса на условия за движение и наблюдение.

3/6. п. *бригада*. Въ щаба на бригадата, който се намисли при *дѣлната колона*, както и отъ к-рътъ на последната, не бѣ обсъденъ единъ планъ за настѣпление и атака. И артилерията на колоната, по тази именно причина, не бѣ подготвена да развие масово огнево действие. Батареитѣ не знаеха — какво имъ предстоеше презъ настѣпващия денъ. Изглеждаше, че полковетѣ щѣха да настѣпватъ съ еднакви усилия по цѣлия фронтъ, съ подкрепа само на своята артилерия — безъ помощта на артилерията въ съседнитѣ: 1/8. п. бригада и 12. п. полкъ. Въмѣсто, още презъ нощта да се развиятъ изцѣло и до разсвѣтъ да се изнесатъ въ изходно положение, поне до линията на с. Неокази, за настѣпление срещу позицията по линията на Борешница, по която се виждаха пехотни окопи, полковетѣ отъ колоната, до 5 ч. (52.) и до 9 ч. 20 (51.), останаха разпръснати върху фронтъ 7 1/2 клм., по ридъ северно отъ Сакулева и Бродската рѣки (центъра на 1 1/2 клм. задъ тази линия) — на разстояние 2 клм. до сѣрбската позиция. Очевидно е, че при спущането имъ къмъ рѣкитѣ, презъ настѣпващия денъ, тѣ щѣха да се изложатъ на погледитѣ и изстрелитѣ отъ сѣрбската артилерия и картечници. Освенъ това 3/52. дружина не бѣ поста-

вена срещу опредѣления ѝ обектъ — с. Борешница и за това по-късно, следъ разсвѣтъ, неумѣстно извърши близу до противника странично движение на изтокъ по ж.п. линия. Нейниятъ обектъ можеше да се даде на резервната 1/52. друж., а тя да се поставеше на нейно мѣсто. Изчакването на 52. п. п., да се подравни съ 51. п. п., имаше за резултатъ загуба на време.

Обаче обстановката налагаше, настѣплението да се развие съ главни усилия на дѣсния флангъ (52. п. п.), който да се насочи и атакува с. Борешница и висотата западно отъ него, при съдействие на цѣлата артилерия на колоната и по възможностъ и на 8. арт. п. (отъ 1/8. бригада). Тукъ имаше добри подстъпи; 52. п. п. щѣше да остане вънъ отъ наблюдението и изстрелитѣ (флангови) на артилерията откъмъ М. Нидже (Висина) и Забърдани. Действието щѣше да се развие въ съгласие съ това на 1/8. бригада, като бойниятъ редъ щѣше да напредва, чрезъ захождане съ дѣсния флангъ, съобразно посоката на крайния обектъ — М. Нидже. Следъ заемаването на тази линия, по сѣщия начинъ, щѣше да се атакува линията Росна—Забърдански ридъ, като предварително артилерията на ешалони се изнесе южно отъ рѣкитѣ, тъй като отъ старитѣ позиции разстоянието бѣ голѣмо — 6 клм.

Поради изложенитѣ пропуски, настѣплението на колоната се разви бавно. Артилерийското съдействие, при отлични условия за наблюдение, отначало по починъ на к-ритѣ на отдѣленията и на батареитѣ, се изрази въ артилерийски двубой (1/18. и 1/12. арт. отд.), следъ което частъ отъ батареитѣ (1/18. отд.) разшириха действието си по пехотата, отъ Песочница до Неокази. Но съ приближаване на настѣпващата пехота до „сѣрб. предна. позиция“, по указание на к-ра на артилерията (на 18. арт. п.), всички батареи добре обхванаха тази позиция съ изстрелитѣ си (източно отъ шосето) и въ кѣсо време тя бѣ напусната отъ защитницитѣ си (7. сѣрб. полкъ). Макаръ и безъ планъ, артил. съдействие до тукъ бѣ мощно и резултатно. Дадената огнева артил. подкрепа на 1/8. бригада, за спиране сѣрбското настѣпление при Песочница отъ 3/18. батарея, бѣ належаща и съ добъръ резултатъ.

Изнасянето на отдѣленията южно отъ Бродската рѣка, следъ като колоната бѣ наближила главната сѣрбска позиция, по Забърданския ридъ и с. Росна, почна навреме и се извърши бързо и последователно, подъ закрилата на 3/12. и 3/3. гауб. батареи. Наблюдението, обаче, къмъ превишаващата непр. позиция, се влоши.

Отъ новата си позиция, артилерията, макаръ и на добри разстояния, неможа да развие масовъ огънь по окопаната сѣрбска позиция. Една отъ причинитѣ бѣ липсата на жична свръзка между пехота и артилерия и на арт. отдѣления съ к-ра на 18. арт. полкъ. Артилерийската стрелба, разхвърлена,

едновременно по батареи и окопи, вмѣсто изключително по последните, нѣмаше достатъчна материална сила и ефектъ, за да подтикне и много обяснимо, останалата доста инертна пехота, прѣсната на 7 клм. фронтъ. Резултатътъ отъ дневните действия се заключавахе въ изнасяне полковоетъ на 7—8 клм., безъ да успѣятъ да приближатъ и заематъ изходно положение за атаката на следната непр. позиция, при с. Баница. Загубитъ (100 човѣка — 2%) — малки.

Изобщо действията се развиваха бавно. Премѣстването на набл. мѣста на бригадата и на 18. арт. п. сутринта стана късно и се наруши жичната свръзка въ артилерията. Кръгътъ на колоната, комуто не бѣ подчинена артилерията, лишень отъ свръзка съ к-ра на последната, естествено не можеше да я използва добре. Обстановката налагаше — тя да му се придаде напълно, а бригад. к-ръ (3/6) да ръководи общо дветъ колони и само когато станеше възможно обединението на цѣлата бригадна артилерия, тогава да я управлява чрезъ к-ра на 18. арт. п. Съ огледъ на изразходванитъ снаряди (3383 отъ 26 орджия), артилерията даде задоволителна подкрепа на пехотата (130 снаряда отъ орджие).

Лъвата колона започна настѣпление по открититъ добре наблюдавани склонове къмъ р. Бродъ, съ голѣмо закъснение, следъ като веднажъ бѣ отмѣнено, за изкачване дѣсниа съседъ (51. п. п.). А то, споредъ заповѣдта, трѣбваше да почне на разсъмване, едновременно съ дѣсната колона. То се извършваше бавно, при закрила отъ своята малочислена артилерия, стреляща предимно по сръбскитъ окопи отъ сръдни разстояния. Тя бѣ изпреварена отъ съседа (51. п. п.), който, поради нейното закъснение, бѣ удължилъ своя флангъ до Вошаранъ и прѣвъ зае напустнатитъ висоти, южно отъ рѣката.

Смѣняването позицията отъ 6/18. батарея и заставането ѝ на открито, сев. отъ Вошаранъ, за да придружава пехотата, бѣ неумѣстно. А избраното набл. мѣсто на к-ра на артилерията (съ това на к-ра на колоната) — църквата — не сполучливо, при наличността на рида по на югъ. Смѣняването на артил. позиция се извърши съевременно. Батареитъ, обаче, застанаха твърде далечъ (3 клм. отъ новата позиция на противника, върху Орлето и по на югъ и 7 клм. отъ Висина). Затова има своята отговорност и к-рътъ на колоната, който се вслушва въ препорѣжката, дадена му лично отъ Главнокомандувашия, но която не бѣ въ съгласие съ обстановката и съ буквата и духа на получената заповѣдъ отъ дивизионния к-ръ — да се завладѣе билото на М. Нидже сжщата нощъ. И възъ основа на първата, той спрѣ настѣплението много рано, на 2 клм. далечъ отъ новитъ обекти. Презъ цѣлия день колоната общо настѣпи на дълбочина 5 клм. Загубитъ (48 човѣка — 1.4%) — незначителни. Артиле-

рията, при отлично наблюдение, разви задоволително действие (828 снаряда всичко — по 70 отъ орджие). Изобщо колоната действуваше бавно и нерешително. Главнитъ ѝ усилия трѣбваше да се развиятъ въ посоката Орлето—Г. Висина, тъй като най-добре се запазваше отъ фланговия огънь (артил. и пех.) и тамъ отбраната бѣ най-издадена. До вечерта трѣзи издадени точки (М. Висина и Орлето) трѣбваше да се завладѣятъ, или поне да бждатъ повече приближени, а артил. отдѣление да се изнесе на по-действително разстояние.

Изобщо действията на бригадата не бѣха достатъчно смѣли и решителни, тъй като силитъ и усилията ѝ бѣха прѣснати равномерно по цѣлия фронтъ. Не можа да се прояви артилерийското действие въ огнева маса и да се нанесатъ въ това открито поле, повече загуби на отбраняващия се въ слаби окопи, а по-после отстъпващъ противникъ. Бригадниятъ к-ръ, безъ разрешение, вкара въ боя дивизионния резервъ (52. п. п.) и дивизията остана безъ таквъ.

И така, презъ този день, въ трижгълника: ст. Арменохоръ, Крушоградъ, Лесковецъ — на Леринското поле, кждето се сблъскаха отъ сръбска страна: 10 батальона, 40 картечници, 36 орджия, 1 ескадронъ и отъ българска: 14 дружини, 24 картечници, 64 орджия и 6 ескадрона, резултатитъ бѣха посредствени. Сърбитъ, които въ равнината при Забърдани и Лесковецъ бѣха изнесли цѣлата Дунавска дивизия, се изплъзнаха и можаха да заематъ и се организиратъ на следната позиция: Висина, Баница, к. 950.

1/3. бригада. Загрижеността на бригадниятъ к-ръ сутринта отъ липса на нареждания отъ дивизията, не бѣ основателна, защото поставената му първоначално задача — да атакува по цѣлия фронтъ отъ к. 1500 до Джематъ иери, не бѣ постигната. Тя оставаше въ сила и той имаше свобода въ избора на посоката, въ която да насочи усилията си. Решението му и разпорежданията за извършване разузнаване на подстъпи отъ колонитъ и за представляване планове за атака, съ огледъ на невъзможността за 56. п. п. да бжде вкаранъ въ боя, се оправдаваха, както и нареждането до дѣсната колона, да продължи настѣплението.

Дѣсната колона (3/8. бриг. — 55. п. п.) напредна малко, като отблъсна неприят. предни части, сев. отъ к. 1500 и отъ Висина, съобразявайки се и основателно, съ движението на съседния, въ дѣсно 12. п. п. Артилерията на тази колона, съ участие на по-голѣмата частъ отъ батареитъ, оказва слаба огнева подкрепа (348 снаряда отъ 5 батареи — или 16 снаряда отъ орджие), стреляйки предимно на голѣми разстояния (до 6 клм.). Въ нѣкои батареи се извършиха полезни размѣствания и измѣствания по позицията, а сжщо разузнаване на пътя къмъ Сетина, за изкарване на полски орджия.

Донесението на к-ра на колоната, че к. 1500 била недостъпна за по-големи части, съ огледъ за атака отъ северъ, не бѣ основателно, както и мнението, че тя можела да се вземе само откъмъ Сетина. Загуби въ колоната незначителни. Достигнатия резултатъ — задоволителенъ.

Лѣвата колона (11. п. п.) неможа да изпълни възложената ѝ задача — да извърши разузнаване къмъ сръбската позиция. Напротивъ, тя бѣ изложена и разстроена отъ активните действия на сърбитѣ, които оказаха своето отражение въ бригадното командване. Материалната и морална подкрепа на лѣвата арт. група бѣ слаба (530 снаряда отъ 4 батареи, или 33 снаряда отъ орджие). Загубитѣ незначителни — 18%.

Мнението на бригадния к-ръ до дивизията, да се атакува к. 1500 отъ северъ, едновременно съ атаката отъ 12. п. п. отъ западъ, бѣ много правилно.

При тѣзи действия въ планината участваха — сърби: 13 батальона, 52 картеч., 15 батареи (60 орджия); българи: 10 дружини, 18 картечници, 12 батареи (46 орджия).

К-рътъ на 8. артил. бригада, възпрепятствуванъ отъ дивизионното командване, въ възможността да обедини артилерията на 1/8. и 3/6. бригади, не успѣ въ усилията си да се наложи надъ тежките германски батареи, да взематъ огнево участие въ този бой. Изобщо, той неможа да се намѣси активно.

Дивизионниятъ к-ръ, който остана безъ резервъ, прояви забележителна подвижностъ. Той се озова при дѣсното крило и лично тласна въ атака конната бригада. Обаче, до постигане началния успѣхъ, той трѣбваше да се намира при к-ра на 3/6. бригада, за да съгласува действията ѝ, съ тѣзи на 1/8. бригада.

Полученитѣ вечеръта сведения за противника, въ щабоветѣ на 8. дивизия и на I. армия, бѣха вѣрни.

III. сръбска армия

На армията се дадоха исканитѣ подкрепления отъ на-ходящата се въ резервъ на Върх. командване, Вардарска дивизия (1. бригада съ артилерия), които се отправиха къмъ застрашената Дунавска дивизия. Следъ видимитѣ първи успѣхи на българитѣ въ равнината, едновременно, както отъ командувачия армията, така и отъ дивизията, се дадоха заповѣди за оттегляне на следващата позиция — Въртоломъ, Росна, Забърдани, и се изпрати армейската ескадрила, за разузнаване настѣпващия противникъ. Командуването използваше възможността да се водятъ боеве за печелене на време.

Дунавската дивизия не успѣ, въ своето нападение, къмъ гара Арменохоръ, поради слабитѣ сили, съ които то се пред-

прие, но това се отрази на бързината на българското настѣпление. Следъ принудителното ѝ отстъпление, взетитѣ мѣрки и дадени заповѣди целѣха — съ частъ отъ силитѣ, временно да се задържи, до като е възможно и най-късно до нощта — позицията Въртоломъ—Забърдани, а съ останалата частъ, да се заеме за решителна отбрана позицията Малка Нидже, Баница, к. 950. По-късно тамъ да се оттеглятъ и прикриващитѣ части. Това решение се приведе въ изпълнение, съ методичностъ, и свидетелствуваше за предвидливостъ въ командването. Сведенията на последното, за българскитѣ сили (къмъ 14 ч. 30), бѣха вѣрни.

Дринската дивизия се прояви активно, чрезъ усилен артилерийска огнева дейностъ и пехотно разузнаване. А изпращането на подкрепления отъ дѣсния на лѣвия флангъ свидетелствува за правилно схващане значението на к. 1500, която бѣ близу до лѣвия флангъ на дивизията.

Доброволческиятъ отрядъ и батальона сръбски доброволци, свързката съ които бѣ загубена, бѣха изгубили всѣка боева стойностъ за решителните действия.

Общото заключение за действията въ този день е, че въ срещния бой, който стана въ равнината, при Арменохоръ, българитѣ, макаръ изпреварени отъ сърбитѣ, можаха да запазятъ нападателния образъ на действие, поради числено надмощие. Но успѣхътъ не бѣ пълненъ, по липса на предвидливостъ въ командването (непознаване условията, при които щѣха да се развиятъ) и главно неготовността на артилерията за масово действие (не всичката на позиция и липса на огневи планъ), а особено на тази въ състава на 1/8. п. бригада. Това оказа своето неблагоприятно отражение въ настѣпателния устремъ на пехотата. По тѣзи причини, 1/8. и 3/6. п. бригади не можеха да достигнатъ най-близката изходна линия за атаката на сръбската позиция — Баница, к. 950. Така, на дѣсния флангъ, срещу Кирли-дервентъ, тѣ останаха отдалечени повече отъ 7 клм., по права линия. Освенъ това, сърбитѣ леко се изплъзнаха, безъ да бждатъ достатъчно разстроени. Това се дължи и на слабитѣ сили на 1/8. п. бригада (отсъствие отъ равнината на 10. п. п. въ първия день).

На 19. августъ

Даденитѣ нареждания до бригадитѣ за този день, отъ дивиз. к-ръ, уточняваха досегашнитѣ имъ задачи, които на-късо се свеждаха до:

3. конна бригада—придържайки се къмъ дѣсния флангъ на 1/8. бригада, да настѣпи къмъ Церово, а единъ ескадронъ — между езерата.

1/8. п. бригада — да атакува противника въ участъка южно отъ шосето (за Острово) до с. Церово и една дружина да насочи къмъ Суровичево. Начало 4 часътъ. Мала рѣка пл. да се заеме съ отбранителни застави.

3/6. п. бригада (вкл. 12. п. п.) — да атакува въ участъка северно отъ същото шосе, до в. Висина вкл. Началото на действието и не се определяше. Крайна задача — билото на М. Нидже.

1/3. п. бригада не получи допълнителни разпореждания. И тукъ виждаме, че на к-р-а на 8. артл. бригада не се даваше никаква задача, въпреки че предстоеше сериозенъ бой, за овладяване планината. Неговото сътрудничество по обединеното командване на артилерията, въ 1/8. и 3/6. бригади, ставаше вече много необходимо. На същите бригади не се определяше посоката на главните усилия, началниятъ моментъ на действията и пр.

Но дивизията, която продължаваше да захожда съ дѣсния си флангъ, запазваше още първоначалната дължина на фронта, безъ да може да образува по-значителна маса за ударъ, въ коя да е точка на дадения ѝ участъкъ. За тази целъ тя нѣмаше никакъвъ резервъ и можеше да очаква подкрепа, или засилване, само отъ следващия въ равнината, като армейски резервъ — 15. п. полкъ.

Относно изпълнение задачите отъ бригадите:

2/8. п. бригада привърши изпълнението на поставената ѝ задача, обаче командувачиятъ армията безъ нужда я остави въ бездействие; при пълно отсъствие на противника, при това далечъ отъ Леринското поле, където бѣ започнало решително сражение.

3. конна бригада остана безъ конната батарея, поради трудно проходима планински теренъ (пътъ) до билото, въ посоката Неговани, Айтосъ. Изпълнявайки задачата си и разпознавайки, заедно съ колоната на майоръ Добревъ, бригадата безпрепятствено достигна билото предъ к. 950, а отдѣлниятъ ескадронъ — предъ Екши су. Но следъ това не биваше да забравя задачата си: като се „придържа къмъ дѣсния флангъ на 1/8. бригада“, който бѣше вече срещу к. 950 (майоръ Добревъ), да се помъчи да обходи сръбския лѣви флангъ, при гара Екши су, вмѣсто да бездействува срещу к. 950.

Изобщо, действията на бригадата въ този день, могатъ да се характеризиратъ, като неактивни.

1/8. п. бригада. При разпредѣляне дадения му участъкъ отъ М. Нидже, — между полковетъ, бригадниятъ к-ръ неправилно постави, като обектъ на лѣвата си колона (30. п. п.), височ. сев. отъ Горничево, която влизаше въ участъка на 3/6. бригада. На колонитѣ се дадоха само крайнитѣ обекти, безъ да се посочатъ такива по линията Баница, к. 950. 8. арт.

полкъ, много правилно се остави въ подчинение на бриг. к-ръ, тъй като той имаше да поддържа и двата полка.

Движението на тритѣ колонии къмъ противника, развърнати въ боенъ редъ, започна не въ 4 ч., а въ 5 и 7 ч., въпреки че най-южнитѣ две имаше да извършатъ настѣпление въ планината. Това закѣснение на бригадата, която имаше да измине и по-дългъ пътъ отъ съседната влѣво — 3/6. бригада, се отрази върху действията на последната, която бѣ принудена да удължи фланга си, като се разпростира въ бригадниятъ участъкъ на 1/8. Поради това именно, при с. Баница произлѣзе настѣпане на фланговия полкъ отъ 1/8. бриг., върху този отъ 3/6. бригада. Стройното и безспирно настѣпление на 30. п. п. въ равнината, подъ силния артил. огънь, свидетелствуваше за отличнитѣ качества на българската пехота.

Съдействието на 8. арт. полкъ, при приближаването и атаката на Банишката позиция, макаръ и отъ голѣмо разстояние (надъ 5 1/2 клм.), извършено при много добри условия за наблюдение, бѣ добро. Неговитѣ и планинскитѣ батареи изстреляха общо 1353 снаряда (отъ 8 батареи — 28 орждия), или по 50 отъ орждие. Понесенитѣ загуби (62 човѣка) — незначителни. Презъ този день бригадата, въ посоката на Баница, напредна съ около 8 клм. Тя, обаче, не изпълни дадената ѝ задача, за нощна атака на М. Нидже, понеже бѣ отмѣнена отъ командувачия армията.

Като заключение — командването се прояви много добре. Успѣхътъ бѣ неочакванъ, изразявайки се въ фронталенъ ударъ върху противника.

3/6. п. бригада. Обектитѣ, които бригадниятъ к-ръ постави на колонитѣ, бѣха точни и ясни. Но близкитѣ такива не се посочваха. Началото на изпълнението, обаче, бѣ въ зависимостъ отъ движението на дѣсната бригада, която бѣ останала назадъ и затова часътъ, естествено, трѣбваше да се опредѣли за по-късно.

Лѣсната колона (52. и 51. п. п.) още презъ нощта започна да изнася напредъ своята артилерия, следъ дневно разузнаване. Движението ѝ бѣ улеснено отъ взетитѣ мѣстни водачи. Оставянето, обаче, на две батареи въ Неокази (1/12. и 3/3. гауб.), като артил. резервъ, при наличността тамъ и на герман. тежки батареи, не бѣ умѣстно.

Пехотното настѣпление бѣ почнало въ 7 ч., въ боенъ редъ и се извършваше съ захождение на дѣсния флангъ, подъ силно артилерийско противодействие. Решението на бриг. к-ръ — да разшири участъка си до Баница, поради закѣснението на 1/8. бригада, не може да се оправдае. Изчакването на последната и безъ това пакъ се наложи. Бригадниятъ к-ръ мълчаливо се съгласи съ дадената, въ този смисълъ, заповѣдъ отъ началника на колоната.

При това настъпление, подкрепата на бриг. артилерия, отъ позициите зап. на Забърдани, се изрази въ опити за артил. борба и за обезвреждане на сръбската пехота, заемаща Банишката позиция. Но разстоянията, отъ които се стреляше, се оказаха надъ 5 клм. и това наложи новото изнасяне — на к. 653 (1/18. арт. отд.). Но и тази позиция се оказа много отдалечена отъ противника. И основателно бѣ искането на бригадниятъ к-ръ за трето премѣстване на 1/18. арт. отд. — на позиция източно отъ Забърдани, което застана на 2 1/2 клм. отъ сръбската позиция. Обаче оставането на 1/12. арт. отд. на позиция запад. отъ Забърдани (на 6 клм. отъ противника) и на 3/12. батарея въ Неокази, не бѣ оправдателно.

Заповѣданата следъ това артил. подготовка и съдействие, при атаката на Банишката позиция (17 часътъ), замислена отъ бригадниятъ к-ръ, като решително срдство за възстановяване изгубената нападателна способностъ на пехотата, получи единъ прекрасенъ изразъ въ *огневиятъ планъ*, колкото простъ, толкова и изчерпателенъ. Този планъ, въ който има дълъ и к-рътъ на 8. артил. бригада, при отлично артил. наблюдение, бѣ уреденъ така: Облагане съ артил. огънь висотата — дѣсната ѝ половина съ 4 батареи; лѣвата — съ 6. Готовностъ за започване огъня въ опредѣленъ часъ (15 ч. 45). Сигналъ за започване стрелбата — гаубични изстрели по тази висота. Времетраене на неподвижната стрелба — 20 минути. Премѣстване на огъня въ дълбочина — върху посочени обекти.

Развития въ продължение на 50 минути арт. огънь, съ промѣнлива скоростъ, отначало имаше видъ на барабаненъ, следъ това на огневи ваякъ съ наскоци, невиданъ и не практикуванъ до тогава. Издържливостта на артилериститѣ, подъ усиления непр. арт. огънь бѣ надъ всѣкаква похвала. Това бѣ образцово действие на артилерията, като огнева маса. Тукъ за пръвъ пжтъ бѣ подготвенъ и успѣшно приложенъ артил. огневи планъ и барабаненъ огънь.

Бригадната артилерия общо изстреля 2104 снаряда, отъ 6 батареи (22 орджия), или по 100 на орджие, а заедно съ батареитѣ отъ 8. арт. полкъ — 3132 снаряда отъ 44 орджия, или по 80 отъ орджие.

Върху желанието си, к-рътъ на 8. арт. бриг. не успѣ да изнесе отъ Неокази, при Забърдани, тежката герм. група, чието подчинение се установи една сутринята.

Понесенитѣ загуби незначителни. *Изобщо* действията на колоната, презъ деня, се изразиха съ своята планомѣрностъ. Командването се прояви като творческо, а артилерията оказа неоценима подкрепа на пехотата. Както ще се види при преценката на нощната атака отъ 51. п. п., при Горничево на 19/20., тя ѝ откри пжтя къмъ М. Нидже, като позволи на

този полкъ при Горничево да изтрѣгне ключа на победата. Тази победа спести много кръвъ, по завладяване на М. Нидже.

Лѣвата колона (12. п. п.) Премѣстването на бойния редъ на полка презъ нощта, въ страна (лѣво) на 2 1/2 клм., макаръ и успѣшно, показва, че к-рътъ на сѣщата не е ималъ до тогава опредѣлено решение за посоката и за участъка, въ които да се атакува и завладѣе Г. Висина. Движението бѣ съпроводено съ опасностъ, поради близостта на сѣрбитѣ и възможността да се дадатъ жертви. Най-вече дружинитѣ бѣха лишени отъ нощната почивка, следъ двудневни боеве, при положението, че на другия денъ предстоеше сериозенъ бой за М. Висина. Този маньовъръ не бѣ ѝ необходимъ, защото дружинитѣ до тогава бѣха застанали въ най-удобната посока и срещу най-издадения участъкъ, сравнително най-добре запазени отъ флангово огнево противодействие на сѣрбитѣ. Този участъкъ бѣ — в. Орлето и южно, и по него артилерийското отдѣление можеше да даде най-добра подкрепа (наблюдение и отъ сравнително най-близко разстояние).

Дружинитѣ отъ първа линия се насочиха къмъ крайния обектъ — Г. Висина, чрезъ указване посоката (по странитѣ на свѣта), по която да се действува. Налагаше се, обаче, да се посочатъ по-опредѣлено близкитѣ задачи (които да се съобщатъ и на артилерията), а именно: Орлето и южно — за 4. дружина и М. Висина — за 2. дружина.

Несполучливо бѣ формулирана и задачата на артилерийското отдѣление (2/18.). По-важно бѣ да се укаже — где ще се извърши главния ударъ и тамъ да се иска съсрдоточение на огъня (напр., в. Орлето и после вис. по-южно), като съ огледъ на това, к-рътъ на отдѣлението да избере позициитѣ и набл. мѣста, отколкото това което се направи: посочиха се позиции, отъ които не само че не можеха да се достигнатъ невидимитѣ неприятел. батареи — опредѣлени да се биятъ при подготовка на атаката, но бѣха и далечъ отъ най-близкитѣ обекти (5 клм.).

За участъка Г. и М. Висина, к-рътъ на колоната трѣбваше да поиска и можеше да получи артил. подкрепа отъ артилерията на 1/3. бригада при Совичъ, която отъ разстояние 6—7 клм., при отлично наблюдение, можеше да бие Орлето и М. Висина, за дневна атака.

Започналото въ опредѣления раненъ часъ настъпление немощъ да има успѣхъ. Дори на лѣвия флангъ, сѣрбитѣ извършиха настъпление. Причинитѣ за това могатъ да се обяснятъ съ недостатъчната артил. подкрепа, отъ малочислената артилерия, която лишена отъ сносно наблюдение надъ непр. батареи не можеше да ги замълчи (понеже не можеше и да ги достигне).

Освенъ това, съдействието на Совичката артилерия (задъ 55. п. п.), като не организирано за развиване масово

огнево действие, а дадено по частен починъ, безъ свързка съ пехотата, и разхвърляно, не даде резултатъ. Затова свидетелствуватъ и падналитъ нѣколко снаряди отъ нея въ лициитъ на 12. п. п. Макаръ и по малочислена, сръбската артилерия тукъ имаше огнево надмощие надъ българската, главно, поради превъзходнитъ условия за наблюдение, голѣмото отдалечение на Совичката артилерия до Висина и изобилието на снаряди.

Искането на к-ра на колоната, за засилване съ гаубици, каквито можеха съ полза да се смъкнатъ отъ Совичъ, бѣ умѣстна, макаръ и малко закъснѣло за този день. Тази възможность трѣбваше да се предвиди отъ дивизионното командование (и отъ к-ра на 8. арт. бриг.), което трѣбваше да знае, че Совичката артилерия, поради голѣмитъ разстояния до к. 1500 и Висина ще бездействува. Този пропускъ се поправи, но малко по-късно.

Решението за нощна атака, искана и отъ дивизията и бригадата свидетелствуваше за прибрзаностъ, която водеше къмъ жертви, при положението, че имаше възможность, да се заеме Висина съ огънь и желѣзо, но не и съ ценни жертви, каквито предстоеха още да се даватъ. Наистина нощната атака на 19/20. успѣ — бѣ завладяна М. Висина и Орлето, но това струваше жертви — 216 човѣка, т. е. около 6%. Усилията на артилерията бѣха голѣми. Само 2/18. арт. отд. изстреля 1995 снаряда, или по 170 отъ орждие.

Изобито действията на колоната презъ този день, макаръ и успѣшни въ своя край, не бѣха задоволителни. За поставения й обектъ — Г. Висина, предстоеше нова атака.

1/3. п. бригада. Бригадниятъ к-ръ, като не получи своевременно нареждане за този день, бѣ решилъ — бригадата да се подготви за решителна атака, въ участъка Джематъ и Метеризъ. Но наложеното му по-късно решение и разпорежданията за решителна атака по цѣлия фронтъ, съ цель — да облекчи настѣплението срещу М. Нидже, имаха видъ на действия за приковаване, макаръ да се сочеше посоката Джематъ и Метеризъ, като такава за главенъ ударъ. И наистина, тукъ артилерията бѣ слаба, за да даде необходимата огнева подкрепа и не бѣха преодоляни преднитъ неприятелски съпротиви.

Дъсната колона (3/8. бриг. — 55 п. п.), която получи задача, да атакува въ посока на к. 1500 и същевременно да изпрати 2/55. дружина нагоре по р. Бродъ (къмъ 11 п. п.) за действие срещу котата отъ с.-и., още повече разпрѣсна силитъ си. Колоната отбеляза малки успѣхи въ предпозиционното противостояние, като се приближи къмъ главната съпротива, при съдействието на частъ отъ своята артилерия. То се изрази въ артилерийски двубой, въ посока на района около к. 1500 и обшиване пех. съпротива все тамъ — но на голѣми разсто-

яния. Другата частъ артилерия, пакъ на голѣми разстояния, се опита да подпомогне 12. п. п. срещу Висина, но безъ да се съгласуватъ усилията (по време и мѣсто) и безъ да отбележи успѣхъ. Изобщо, артил. подкрепа бѣ посрѣдствена (1197 снаряда отъ 6 батареи — 22 орждия, или по 55 снаряда отъ орждие). Понесенитъ загуби (28 човѣка), т. е. подъ 1% — незначителни. Изобщо действията на колоната, въ този день, бѣха съ незначителенъ резултатъ по липса на солидна артилер. подкрепа, която недостатъчно далекобойната артилерия, отъ голѣмитъ разстояния на които стреляше, не можеше да даде.

Сръдната колона (11. п. п.). Отначало съ задача: да бжде готова съ три дружини да атакува Метеризъ и съ една дружина да се заслони къмъ Папалазо и Сѣдлото, а по-късно (4 ч.) — да атакува Метеризъ тепе (като артилер. подкрепа щѣла да се даде по особена заповѣдъ и то следъ като се засилилъ пехотния бой.).

Макаръ че действията трѣбваше да почнатъ въ 4 ч., заповѣдта се получи следъ това (5 ч. 45), когато к-ра на колоната бѣше въ движение съ щаба си (отъ 2 ч. 30), отъ Каймакъ чаланъ къмъ р. Бродъ (ю.-и. на к. 1944). Планътъ за действие — овладяване Метеризъ и западния край на Джематъ, при едновременна атака отъ съседитъ на Шопа и Джематъ (отъ 56. п. п.), се оправдаваше — за да се избѣгне фланговия огънь отъ тѣхъ. Този участъкъ, владенъ въ противниковата отбранителна линия, не биваше да бжде избранъ за главна атака, само за това, че като обрасълъ съ гора могло да се скрие приближаването до 300 метра отъ противника. Но к-рътъ на полка трѣбваше да се съобрази съ настоячивата заповѣдъ.

Минаването на р. Бродъ стана късно, едва въ 7 ч. — преди 56. п. п., който бѣ останалъ назадъ. Самата атака започна въ 10 ч. 20 м., пакъ поради закъснението на съседитъ. Това не се нравеше на бриг. к-ръ, който съ повече търпение и спокойствие трѣбваше да следи действията и не само не биваше да иска, но и да не допуска една прибрзана атака — преди полка да е взелъ изходно положение. К-рътъ на полка не можа да осъществи желаната свързка съ к-рътъ на 56. п. п.

Самото настѣпление започна по установения сигналъ (картеч. стрелба), обаче на к-рътъ на полка бѣ отказана исканата артил. подкрепа. Въпрѣки това, произведената атака завърши успѣшно, съ заемане преднитъ сръбски окопи на линията на кошаритъ. Полкътъ застана срещу главната позиция. Въ станалата ожесточена борба, атакуващата пехота бѣ слабо подкрепена отъ лѣвата артилерийска група по фронта Метеризъ, Сѣдлото — 879 снаряда отъ 4 батареи (16 орждия), или 55 снаряда отъ орждие. Понесенитъ загуби — 339 човѣка, или около 10% — значителни. Тѣ свидетел-

ствуват за голъмитъ морални усилия на полка. Артилерията прояви по-активни действия едва следъ атаката, чрезъ последователни съсрѣдоточавания, когато вече бѣ минала нуждата.

Въ заключение, даденитъ жертви не оправдаваха постигнатия резултатъ. Артилерията не бѣ използвана добре.

Лъвата колона (56. п. п.). Първоначално задачата на полка се свеждаше въ това, да се подготви, за да атакува въ междина на 11. п. п. и 1/11. дружина, като артил. подготовка ще се извърши по особена заповѣдъ (следъ засилване пех. огънь по атакующия у-къ). Даденитъ по този случай нареждания до групата отъ бригадниятъ к-ръ, се отнасяха до водене на арт. подготовка, а следъ това до произвеждане огневи пробивъ. По-късно (5 ч.) — задачата бѣ допълнена — полкътъ да атакува Джематъ иери.

Настѣплението, на открито до р. Бродъ (до 12 ч.), се извърши при трудни условия: силно огнево противодействие отъ противника и слабата подкрепа само на една батарея (7/6.), която стреляше на голъми разстояния (6 клм.). Сърбитъ отъ охранителната позиция бѣха изтласкани. Полкътъ зае и единъ издаденъ окопъ, но безъ да се опита да тури ржка и на други напуснати окопи, въ които вечерта сърбитъ се върнаха. Загубитъ — 95 човѣка, или около 4% — незначителни.

Изобщо резултатътъ отъ действията на полка — задоволителни.

Трѣбва да се отбележи, че разположението на лъвата артил. група бѣ такова, че при участието на всичкитъ си орждия, тя съ успѣхъ, можеше да подготви една атака само срещу Папалаза и Седлото (мѣрници 2'5—5'2 клм.). При това тукъ неприятелската позиция бѣ най-издадена и най-достѣпна, следователно най-подходяща и за пехотна атака. По останалитъ два участъка — Метеризъ (разстояние 3'5 — 7 клм.) и Джематъ (2'5 — 6'2 клм.), условията отъ артилерийско гледище бѣха неблагоприятни. Липсваше възможностъ за съсрѣдоточаване огънь отъ всички батареи.

Въ заключение, действията на 1/3. бригада не дадоха другъ резултатъ, освенъ да приковатъ противника. Бригадниятъ к-ръ разчиташе на успѣхъ само при нощна атака, но не върваше следъ това да задържи позицията. Неговитъ сведения за неприятелската артилерия отъ к. 1500 до Низи дагъ — всичко 5 батареи, а въ сжщностъ 14 — очевидно не бѣха върни.

Разпорежданията на дивизионниятъ к-ръ, за завладяване билото на М. Нидже — най-късно презъ нощта — следъ усиления дневенъ бой, водеха къмъ прибързани и рискувани нощни атаки срещу обекти, които се намираха далечъ отъ достигнатата презъ деня линия: на 4 клм. предъ 1/8. бригада и на 3 1/2 клм. — 4 клм. предъ 3/6. бригада, при

общъ фронтъ надъ 10 клм. Това, и по установенитъ тогава правила, не се допускаше (освенъ на ограниченъ фронтъ и на близки разстояния). Тѣ свидетелствуваха за подценяване артилерията, като факторъ за спечелване на боя и дори за пренебрегването ѝ отъ висшето командване. Очевидно е, че пехотата се лишаваше отъ огнева подкрепа. И оставена на собственитъ си сили, тя се изтощаваше въ непосилна борба, за да достигне до състояние на полугодностъ тогава, когато предстоеше нова борба, за завладяване следващата, най-силна неприятелска позиция.

III. сръбска армия.

Върховното командване основателно даде и 2. Вардар. бригада на III. армия, а тя — на Дунав. дивизия. То взе мѣрки за снабдяване по ж.-п. линия съ бойни припаси.

Решението и нарежданията на командующия армията — да се брани заетата главна позиция — к. 1500, Горничево, Баница, к. 950 — при явното неудобство за изнесеното напредъ лѣво крило, се оправдава отъ гледището да севодятъ боеве за печелене на време. Иначе погледнато, то бѣ изложено на обхватъ презъ Екши су. Това решение остана въ сила и следъ предупреждението на Върховното командване — предвидъ ромънската намѣса (споредъ дотогавашния планъ), да се готви за нападателни действия. Така, армията нареждаше: Дунавската дивизия — да продължи отбраната, а Дринската — да произведе привидно нападение. Очевидно, имаме на лице една логичностъ — главно, поради недостатъкъ на сили, за предприемане нападателни действия. А поисканата една бригада, за да затвори посоката къмъ Кайаларъ имаше предимството — да заплашва фланга и тила на 8. българ. дивизия. Полученитъ отъ въздушното разузнаване сведения, за групиране и движение на 1/8. и 3/6. бригади, бѣха върни. Сжщо такава бѣ и оценката на щаба на армията, за намѣрението на българитъ да обхванатъ к. 950. Тя върно оцени значението на посокитъ: между езерата и къмъ Катраница, като взе съответни възможни мѣрки.

Дунавската дивизия. Заетата отъ дивизията позиция за отбрана, съ силно издаденъ напредъ лѣви участъкъ и слабо защитенъ лѣви флангъ (к. 950), бѣ слаба на това мѣсто¹⁾. Такава си оставаше тя и следъ оттегляването ѝ по билото, поради липса на дълбочина (за позиции на артилерията) и стръмнитъ спускове на изтокъ. Това налагаше, още въ самото начало, да се изпрати 7. п. п. (2 батальона) къмъ този флангъ, а за резервъ да се остави отъ идващитъ подкрепления (22. п. п.) Сведенията за противника — точни.

1) 2/2. еск., 1 рота и кон, дивизионъ (отначало зап. на Орѣхово).

Отбраняваната позиция лесно бѣ загубена на лѣвия участѣкъ. Дивизията оказа слаба съпротива. Оттегляването къмъ билото на М. Нидже бѣ заповѣдано да се извърши преди зори, на другия день. И новата позиция имаше естествено слабъ лѣвия си флангъ. Решението на дивизионниятъ к-ръ, за упорита отбрана на нея, не бѣ безъ риска за катастрофално оттегляне.

Въ заключение — дивизията незадоволително изпълни задачата си, като неможа да задържи достатъчно продължително Банишката позиция, съ своитѣ (само по М. Нидже) 13 батальона, 9 батареи, срещу българскитѣ 17 дружини и 17½ батареи. Причини за това — липса на укрепяване при Баница и неустойчивостта на частитѣ на лѣвия участѣкъ.

Дринската дивизия. Достатъчно силна и противопоставяйки се на настѣпващитѣ български части, дивизията оказва ценна огнева артил. подкрепа на дѣсното крило на Дунавската дивизия.

Добров. отрядъ и батал. срѣб. доброволци, изгубили бойната си стойностъ, се прибраха на лѣвия флангъ на армията.

Изобищо въ този день, чрезъ закъснителни боеве, армията продължаваше да печели време.

На 20. августъ.

2/8. п. бригада, като изпрати роти отъ Рула къмъ в. Вичъ, за помагане частитѣ действащи по билото на Неречка пл., къмъ тази висота, указа ценна помощъ на последнитѣ.

8. пех. дивизия.

3. конна бригада. Решението на бригадния к-ръ — да заеме Екши су и после да се отправи къмъ Церово (и 1 ескадронъ къмъ Патели) съответствуваше на задачата. Но срещу Церово бѣ вече 1/8. бригада и тази посока за него оставаше безъ значение. По-важно бѣ да разчисти посоката Суровичево, Патели, заема на отъ 1/22. срѣб. батальонъ. Обаче, останала назадъ (5 клм. отъ Суровичево) конната батарея не можеше да даде достатъчно подкрепа, срещу лишената отъ артилерия срѣбска пехота. Бригадата не бѣ подкрепена и отъ пехотата, която закѣсна и затова можа да заеме само Екши су.

Отстъплението на сърбитѣ въ забранената за българитѣ зона, ясно показваше, че дѣсния български флангъ и тилътъ оставаха изложени на постоянна опасностъ откъмъ югъ.

Изобищо действията на бригадата бѣха незадоволителни. Станаха очевидни: нуждата отъ предаване на пех. частъ къмъ конната бригада и пропускътъ да се обедини командване-

то на войскитѣ действащи срещу Екши су (3 кон. бригада и отрядътъ на майоръ Добревъ).

1/8. п. бригада, безъ усилия и безъ жертви, достигна своя обектъ — гребена на М. Нидже, още преди пладне, улеснена за това отъ успѣшната нощна атака на 51. п. п., север. отъ шосето, а така сжшо и отъ изпреварилъ я 52. п. п. южно отъ сжщото. Тукъ трѣбва да се отбележи, че неочакваното поражаване на 51. п. п. отъ 1/8. арт. отд., въ момента когато събираше обилния плодъ отъ нощната атака по висотата западно отъ Горничево, е блестящъ *примѣръ* за значението на *очната свръзка* между пехота и артилерия. 51. п. п. не бѣ подготвенъ да означа, съ предварително установени знаци (напр.: бѣли кърпи, или платна, или ракети, огньове), мѣстото на първата си линия. А тя сигурно можеше да се забележи, чрезъ такива знаци, отъ наблюдателнитѣ мѣста на артилериститѣ при Баница и северно. Този случай извежда къмъ *правилото* — артилерията, когато се съмнява въвъ принадлежността на действащитѣ предъ нея пехотни части и особено, какъвто бѣ случая — находящи се въ чужди ней участѣкъ, и нѣма възможностъ да узнае истината, по-добре да не стреля.

Бригадниятъ к-ръ не даде своевременно въ подчинение на к-ра на 3. конна бригада — 4/30. дружина (15. и 16. роти), тъй необходими за изчистване сърбитѣ отъ Екши су и Суровичево. Въмѣсто това неумѣстно възложи на тѣзи роти да запазятъ прохода откъмъ югъ.

Въпрѣки дадената заповѣдь за изнасяне 8. артил. полкъ напредъ къмъ Горничево и извършеното за тази цель разузнаване на пѣтъ презъ Церово, освенъ 4/8. и 6/8. батареи (6 орджия), всички други (4) батареи нежелателно останаха и зановуваха на позициитѣ си при Баница — на 9 клм. отъ противника, вмѣсто да се премѣстятъ на билото.

Така презъ втората половина на дня, пехотата се почувствува безъ артилер. поддръжка тогава, когато трѣбваше да настѣпва къмъ новата срѣбска позиция, при положението, че неприятел. съпротива бѣ разстроена и че за артилерията имаше много и благодарни цели, при отлично наблюдение.

Изобищо, презъ дня бригадната артилерия оказа слаба подкрепа, като изстреля общо 569 снаряда отъ 8 батареи (30 орджия), или по 18 снаряда отъ орджие. Загубитѣ въ бригадата незначителни — 20 човѣка.

Действията на бригадата презъ дня могатъ да се характеризиратъ като бавни, безъ да се осъществви сътрудничеството между пехота и артилерия.

3/6. бригада. Като резултатъ отъ практиката на командувания 1. армия — да дава заповѣди направо до бригадитѣ, безъ да уведомява дивизията — трѣбва да се отбележи извършената *изолирана нощна атака* на 19. срещу 20. августъ, отъ

51. п. п., съ повече от 3 клм. дълбок размахъ. Тази иначе образцово проведена атака, въ която за известно време полкътъ се откъсна отъ съседитъ си, успѣ главно поради създаденото разстройство у сръбскитъ части при Горничево и смѣлото, отблизу командване отъ к-рътъ на полка майоръ Тройчевъ. (Сърбитъ въ паника *изоставиха* конетъ и матер. частъ на 1. Дунав. пол. арт. дивизионъ — 9 орджия 15 ракли и пр.) Поражаването на този полкъ, отъ артилерията на съседната 1/8. бригада, освенъ на липсата на очна свързка, за която се отбеляза по-рано, се дължи и на противоречивитъ заповѣди отъ армията, спрямо тѣзи отъ дивизията. За спираието на артилерийската стрелба, вмѣсто съ знаци се използва най-бавното и като така най-ненадежно сръдство — изпращане на офицеръ, който пристигна много късно, следъ като бѣ минала нуждата. Макаръ и за кжсо време да бѣ попадналъ подъ изстрелитъ на артилерията на съседната бригада, този фактъ бѣ причината, да не се развие успѣха на полка до край.

Следъ това действията презъ деня се характеризиратъ: *Дъсната колона.* Извършениятъ пробивъ отъ 51. п. п. улесни напредването на 52. п. п. южно отъ шосето, който безъ усилия зае обекта си — билото на М. Нидже. Презъ цѣлия денъ колоната се затвърдяваше върху него и съ собствени усилия (безъ помощта на своята артилерия, която не можеше да вижда отатъкъ билото, нито имаше спомогателно наблюдение) пехотата отблъсна предприетото усилено разузнаване, северно отъ Горничево, извършено отъ 1/17. сръбски батальонъ. Макаръ и съ добъръ край, к-рътъ на колоната считаше положението си безъ артилерийска подкрепа за критическо.

Този отрицателенъ фактъ, по отношение на артил. действие, се обяснява съ това:

Предприетото разузнаване отъ к-рътъ на 18. арт. полкъ на артил. позиции, около Горничево (северно отъ шосето), не бѣ пълно, защото не се изследваха пжтищата за приближаване, северно отъ шосето, каквито имаше. Той неправилно реши — да използва за целта само откритото за наблюдение шосе, по което първо щѣше да настъпи 8. артил. полкъ и което не влизаше въ участъка на бригадата. Ако той бѣ възложилъ на к-ритъ на отдѣленията, съ свои органи да изучатъ подстъпи напредъ за батареитъ, къмъ билото на М. Нидже северно отъ шосето, 18. арт. полкъ прикрито можеше, до пладне на ешалони, да се приближи и скрито да заеме позиции и ако не въ сщия денъ, то сигурно вечерта, а на другата сутринъ да бжде готовъ, да подкрепи по-къснитъ действия на колоната. Вмѣсто да се направи това, артилерията остана на 5—5½ клм. отъ противника, когото не виждаше, а следъ това съ една частъ (1/18. арт. отд.) извърши

безполезно движение, въ страни до с. Баница и обратно. И така тя остана пакъ назадъ, безъ наблюдение. Въпрѣки че презъ нощта се изнесе 1 клм. напредъ отъ старата си позиция, на следния денъ сутринта тя се намѣри на 4½ клм. отъ противника и пакъ да нѣма наблюдение за него. Така този денъ бѣ загубенъ за артилерията.

Трѣбва, обаче, да се отбележи, като поучително, нощното (въ нощта на 19/20) артил. разузнаване, при непълна луна и заемане позиция отъ артилерията на колоната по рида сев. отъ к. 824.

Изобщо този денъ даде една блестяща нощна атака и незадоволително използване и сътрудничество на артилерията въ колоната.

Изстреляни презъ деня само 193 снаряда отъ 6 батареи, или по 9 снаряда отъ орджие. За това пкъ, понесенитъ загуби бѣха значителни (въ 51 п. п. — 342 човѣка, или около 14%).

Лъвата колона (12. п. п.) Планътъ за дневната атака на Г. Висина изразенъ доста несполучливо, чрезъ насочване дружинитъ, по посокитъ на свѣта, бѣ обреченъ на неуспѣхъ, поради изоставянето на арт. позиции на 6½ клм. отъ предната непр. линия. Приближаването на батареитъ презъ деня, поради трудно достъпната мѣстностъ и открититъ подстъпи, действително бѣ невъзможно. Ето защо, бездействието на колоната въ този денъ бѣ неизбежно. Артилерията можа да извърши само разузнаване. За всичко това допринесе и появилото се въ к-ра на колоната съмнение, по мѣстонахождението на своя обектъ (Г. Висина) и на к. 1500. То го доведе до погрѣшното решение — да премѣсти две дружини (2. и 1.) на цѣли 3 клм. въ страни (въ дѣсно), за да постави полка срещу висотата по на югъ (Конусовидната). Така, значи, следъ сполучливата нощна атака, колоната извърши излишно странично движение, като застана срещу погрѣшно избранъ обектъ и удължи прекомѣрно фронта си. Артилерията й оказа задоволително съдействие, като изстреля 900 снаряда отъ 3 батареи (12 орджия), или по 75 снаряда на орджие. Загубитъ — 18 човѣка — незначителни.

Изобщо, действията на бригадата презъ деня се изразиха въ неоправдано изоставяне на артилерията назадъ и вследствие на това — бездействие на пехотата, следъ заемане билото на планината.

1/3. п. бригада. Отъ решението на бригадниятъ к-ръ, — съ наличнитъ 7 дружини (11. и 56. п. п.) и 4½ батареи, да атакува Метеризъ и Джематъ, отбранявани отъ 12 сръбски батальона и 14 батареи, очевидно не можеше да се очаква успѣхъ и при най-добриятъ й планъ.

Дъсната колона (55. п. п.) започна действията, които целѣха приближаване къмъ к. 1500, а следъ заемане Г. Ви-

сина отъ 12. п.п. трѣбваше да атакува котата. Този планъ за действие бѣ правилень и въ свръзка съ действията въ полето.

Артилерията ѝ оказа слаба подкрепа. Съ изстрелянитѣ на голѣми разстояния и разхвърляни по време и мѣсто 587 снаряда отъ 4 батареи (15 орждия) — неможеше да се постигне резултатъ. Даденитѣ загуби (24 човѣка) — незначителни. Изобщо колоната премина деня въ слаба огнева дейность.

Средната колона (11. п.п.), едва започнала заповѣданата атака, бѣ подавена отъ артил. стрелба, вследствие предприетото усилено разузнаване отъ Дринската дивизия къмъ Каймакъ чаланъ, т. е. срещу отдѣлената 1/11. дружина. Естествено, действията взеха отбранителень образъ. Но прибързано бѣ дневното, макаръ и съ малки жертви, изтегляне къмъ к. 2525 на 1 взводъ отъ 3/3. пл. батарея, по открития за наблюдение и на изстрели пжтъ, тъй като и безъ това тя не можа да застане презъ деня на новата си позиция, задъ полка и остана въ невъзможность да вземе участие въ боя.

Поради срѣбската активностъ, прибързано к-рътъ на полковия резервъ вкара ротитѣ въ I. линия и то по свой починъ.

Изобщо боятъ се води за защита на заемащата линия, при недостатъчна артилер. подкрепа. Понесенитѣ загуби (заедно съ тѣзи на 1/11. друж.) — значителни (302), т. е. 8%.

Лъвата колона (56. п.п., съ 1/11. друж.) имаше задача — атаката на Джематъ, Папалаза и Сѣдлото. Отъ самото начало частитѣ ѝ бѣха задавени отъ неприятелския арт. и пех. огнь, оставени безъ подкрепа отъ собственитѣ батареи. Последнитѣ (4/6. и 7/6.), бриг. к-ръ задържаше да не стрелятъ, пазейки снарядитѣ за атака и въпрѣки тежкото положение, искаше изпълнение на невъзможното въ момента — да се вземела непр. позиция и батареитѣ ѝ, които само така могли да замълчатъ.

Въпрѣки тежкото положение на 1/11. дружина, съ подкрепата на 2 роти отъ 56. п.п., 1/1. пл. батарея, 4/6. и 7/6. батареи, можаха да си възвърнатъ изгубенитѣ въ 17 ч. 30 — Остра чука (Кара тепе) и да се затвърди положението.

Изобщо, колоната прояви добра съпротивителна дейность, като понесе значителни загуби — 198 човѣка (безъ 1/11. друж.), т. е. 8%.

Подкрепата отъ лѣвата артил. група, на 11. и 56. п.п., бѣ задоволителна (1124 снаряда отъ 3 батареи), или 94 снаряда отъ орджие.

Бригадниятъ к-ръ добре се справи съ опасността на своя лѣви флангъ, използвайки минимална частъ отъ резерва си.

III. срѣбска армия.

Разпорежданията на Върх. командуване до III. армия, основателно се свеждаха до засилване сжщата въ посока на Горничево и до осигуряване лѣвия ѝ флангъ и тила. Решението на командуващия — отбрана при Дунавската дивизия (макаръ и засилена съ 1. Вардар. бригада, защото тя бѣ силно разстроена следъ отхвърлянето ѝ отъ билото при Горничево, западно и южно отъ това село) и усилено разузнаване при Дринската, както и грижи за лѣвото крило, източно отъ Островското езеро, бѣ логично.

Дунавската дивизия бѣ силно разстроена при отстѣпленieto отъ М. Нидже и при движението ѝ къмъ следващата позиция, източно отъ Петърския потокъ, безъ да извърши сутринята контръ-атаки по липса на резерви (тогава ставаше смѣняване). А предприетото по-късно, въ центъра, усилено разузнаване съ малко сили (1/17. батальонъ) не можа да има другъ резултатъ.

Дрийската дивизия — изпълни успѣшно заповѣданото ѝ усилено разузнаване къмъ Каймакъ чаланъ, щедро подкрепена отъ своята артилерия.

Изобщо, действията въ този день се развиха твърде зле за III. срѣбска армия, на лѣвото ѝ крило. И ако българитѣ бѣха въ сжщия день изнесли поне половината батареи задъ билото на планината, северно и южно отъ шосето, по наличнитѣ скрити подстѣпи, щѣха да направятъ отстѣпленieto на лѣвия участъкъ на Дунавската дивизия критическо, а оставянето ѝ на новата позиция — съмнително. И наистина, въ този день, подъ напора на българскитѣ 21 дружини и 18½ батареи (въ участъка на М. Нидже), отстѣпваха 16+3 батальона и 7 налични батареи и то по една камениста, открита и трудна за движение мѣстность, на която действието на артил. снаряди щѣше да има максималень ефектъ и то върху една позиция, лишена отъ предварително приготвени укрепителни постройки.

На 21. августъ.

2/8. п. бригада. Вмѣсто да се събератъ поне 2 — 3 (отъ четиритѣ) дружини съ една батарея при Рула, въ готовность за движение, армията допусна бригадата да остане много прѣсната — отъ Звезда до северно отъ Жервени, като разузнаваше въ южна посока. И затова искането на командуващия (армията), незабавно да се изпратятъ дори 1 дружина и 1 батарея къмъ Забърдани, Жерви, се оказа неизпълнимо.

Ако сведенията за противника бѣха по-пълни (той отстѣпваше безъ спиръ), армията трѣбваше въ областъта Корча,

Костуръ, Рула да остави минимумъ сили — напр. най-много половината пехота, а всичко друго да насочи презъ Леринъ за Вошаранъ.

Изказаното мнение отъ бригадниятъ к-ръ, за изпращане всичката конница къмъ Костуръ и Кайаларъ, за да се явява въ флангъ и тилъ на сърбитъ, не бѣ въ съгласие съ наложеното запрещение за движение, въ тази частъ отъ гръцката територия и не бѣ основателно. Такова назначение водеше къмъ разпръскване на силитъ и откъсване бригадата отъ флага на 8. дивизия.

8. пех. дивизия.

Единството въ командването на 8. дивизия въ този день, пакъ бѣ нарушено отъ намѣсата на командувания армията, който предишния день (16 ч.) даде нареждания направо до 1/8. бригада, за изпращане 10. п.п. къмъ Соровичево, Патели и до 3/6. бригада, съ която отмѣняше заповѣданото отъ к-ра на дивизията настѣпление. Тѣзи противоречиви нареждания водѣха къмъ губене време — въ очакване указания и къмъ разпръскване силитъ за ударъ.

При все това взе да се очертава идеята за ударъ на новата сръбска позиция отъ фронта при Горничево, съединенъ съ решителенъ обхватъ на лѣвия ѝ флангъ, по посока на Соровичево, Патели. Такъвъ бѣ плана на Командувания армията, безъ да го обсъди и проведе чрезъ отговорния к-ръ на дивизията. Така, решението на дивиз. к-ръ взето на 19.—да действува къмъ Патели само съ 1 дружина (отъ 30. п.п.), и 1 батарея, се измѣни отъ к-сия армията. Насочи се цѣлъ пехотенъ полкъ и така се разтегна бригадниятъ фронтъ.

Независимо отъ казаното, на лице бѣ и очевидната опасностъ отъ югъ. 10. п.п. можеше да бѣде уязвенъ съ фланговъ дори тиленъ артил. огънь, откъмъ Коларка (разстояние $3\frac{1}{2}$ клм.), отъ Келемешъ — $3\frac{1}{2}$ клм. и отъ Кочана — 6 клм. Още по-несигуренъ изглеждаше тилътъ на полка, въ случай на възможно появяване повече сили отъ Кайаларъ (за кждето отстъпваше Доброволческия отрядъ) и отъ посоката Катраница (за която макаръ и съ отбранителна задача, въ началото се изпращаха части откъмъ Острово). Най-важниятъ фактъ, обаче си оставаше този, че возима артилерия не можеше да се изнесе на голия, каменистъ и стрѣменъ, съ много долове, недостѣпенъ масивъ „св. Спиридонъ“. За това, неизбежното оставяне на 8. арт. полкъ по М. Нидже, на 5—7 клм. отъ новата сръбска позиция, по лѣвия брѣгъ на Петърския потокъ, показваше, че 10. п.п. не можеше да разчита на мощна артилерийска подкрепа.

Очевидно е, че условията показаха, какво за по-нататъшния ударъ, трѣбваше да се избере участъкъ сев. отъ

шосето, т. е. между него и к. 1500., срещу когото можеше да се постави на добри разстояния повече артилерия и тамъ да се произведе той (удара), като между езерата да се остави 1 дружина, а конната бригада — срещу посокитъ къмъ Екши су и Катраница.

3. конна бригада — нищо за отбелязване, освенъ това, че по-важно бѣ да пази посоката отъ югъ, вмѣсто да отива цѣлата къмъ Патели.

1/8. п. бригада. Молбата на бригадниятъ к-ръ до конната бригада — да пази посоката отъ югъ къмъ Кирли дервентъ — бѣ основателна.

Дѣсната колона (10. п.п.) извърши успѣшно настѣплението до и северно отъ Патели, като зае частъ отъ масива северно. Така тя общо измина $13\frac{1}{2}$ клм., отъ които $7\frac{1}{2}$ клм. съ бой, добре подкрепена отъ своитъ батареи—868 снаряда, отъ 3 батареи, т. е. по 90 снаряда отъ орджие. Загубитъ — човѣка ($14\frac{0}{10}$) — малки.

Лѣвата колона. Настѣплението започна много късно — 13 ч. То се извършваше трудно, само съ дѣсната дружина, поради слабата подкрепа на своята артилерия и силното неприятелско артилер. противодействие, отъ незасегнатитъ сръбски батареи. Изобщо, колоната заходи малко съ дѣсния си флангъ и се изравни съ съседитъ си. К-рътъ на 8. арт. полкъ обяснява слабата дейностъ на батареитъ съ липсата на снаряди и трудния имъ подвозъ (515 снаряда отъ $3\frac{1}{2}$ батареи, или по 36 отъ орджие). Загубитъ въ колоната — 33 човѣка (половината отъ тѣхъ артилериисти) — малки.

3/6. п. бригада. Въ щаба на бригадата, чийто съставъ се увеличи на 4 пех. полка, сведенията за противника, събрани отъ пленници, бѣха точни. Вследствие, обаче, противоречивитъ заповѣди (отъ дивизията за атака, и отъ армията за отбрана) получени още предния день, въ 18 ч. 35 и 19 ч. 55, заповѣдта на бригадниятъ к-ръ, за действията последва съ нежелано, но неизбежно закъснение (въ 1 ч. 45). Така се изгуби ценно време и не можа да се вземе своевременно решение, съ огледъ за артилерията да има възможностъ да извърши разузнаване на свѣтло, за премѣшването си напредъ.

Дѣсната колона получи заповѣдта за атака следъ 4 ч. 20. Артилерията ѝ, частъ отъ която идеше отъ Баница, току-що заемаше новитъ си позиции, разузнати въ полумракъ, преди разсъмване (с.-и. на к. 824). Тѣ се оказаха значително отдалечени отъ противника (4.5 клм. до най-близкитъ пех. части и надъ 6 клм. до батареитъ му) и съ наблюдателни мѣста, отъ които последния не се виждаше. И за това тя не бѣ въ състояние да окаже подкрепа на пехотата, която не можа да отбележи особенъ напредѣкъ, защото нѣмаше кой да замълчи сръбскитъ батареи. Отчасти причи-

ната за това се криеше във факта, че к-рът на 18. арт. полк не бѣ подчиненъ на този на колоната, който най-добре щѣше да укаже задачите и да съгласува усилията между пехота и артилерия. Едва следъ пладне грѣшката се поправи, съ изнасянето само на едно (1/12.) артил. отд., вмѣсто и 1/18. отд. и 3/3. гауб. батарея. Проявеното артил. бездействие се обяснява и съ липсата на починъ въ по-голѣмитѣ арт. к-ри (на полка и отдѣленията), които трѣбваше още на 20. авг., лично да изучатъ мѣстността между шосето и Висина и установятъ най-добрите позиции и набл. мѣста. Избраните набл. мѣста по в. Сог, вмѣсто по Горничеиската (западно отъ селото) не бѣха най-добрите. Все пакъ 1/12. арт. отд. подкрепи (самъ) пехотното настѣпление и основателно започна борба съ сръбските батареи, защото тѣ оказваха най-сериозно противодействие. Едва следъ замѣлчаване нѣкои отъ последните, отдѣлението подпомогна пехотата, чрезъ обстрелване пехотни съпротиви.

Изобщо, въ този день, колоната не можѣ добре да използва своята артилерията. Отъ последната съ закѣснение можѣха да взематъ дейно участие по-малко отъ половината батареи и все пакъ незадоволително (608 снаряда отъ всички 6 стрелящи батареи или по 25 снаряда на орѣдие). Понесените загуби (отъ 51. п. п. и артилерията — 102 човѣка т. е. 40%) — значителни. Колоната остана почти на линията на която се намираще предния день.

Лѣвата колона (12. п. п.), както и дѣсната, получи задачата си още по-късно (10 ч. 45). Решението на к-ра ѣ — да атакува противника на Г. Висина — като най-близъкъ обектъ и молбата му за артилерийско подпомагане отдѣсно и за 1 гауб. взводъ подкрепление, бѣ основателна. Но такива едва ли можеше да получи въ сѣщия день и, следователно, съ право, той смѣташе да се справи съ собствените си сили. Макаръ че имаше изгледи за успѣхъ, при една дневна атака поведена откъмъ М. Висина, при подкрепата дори само на собствената артилерия, решението за нощна атака се явяваше неизбежно, поради кризата въ снаряди. Тя, обаче, следваше да бѣде подкрепена отъ артилерията, защото иначе бѣ изложена на рискъ, голѣми загуби и преждевременно изхвърляване на пехотата, на която следъ това предстоеше да преодолѣе най-силната — следваща отбранителна линия.

Пригответиятъ планъ за нощната атака бѣ добъръ и се увѣнча съ успѣхъ, макаръ дружините да започнаха движението въ различни часове. Артил. подготовка, макаръ и само до мръкване оказа, освенъ материална, но и морална подкрепа на пехотата, съ изстреляните 1937 снаряда, отъ 3 батареи, или по 160 отъ орѣдие. Понесените загуби — 261 или 7% — по-малко отъ очакваните, сж значителни.

Така действията на лѣвата колона се изразиха въ пригответение презъ деня и блѣскава нощна атака следъ това.

Все пакъ, двете колони въ бригадата по обширния 6-километровъ фронтъ не можаха да си окажатъ взаимна подкрепа (съ артилерията).

Общата обстановка при 1/8. и 3/6. бригади, въ този день бѣ такава, че за к-рът на 8. арт. бригада се представи добрия случай, да поиска отъ дивиз. к-ръ, да обедини артилерията въ тѣзи бригади — за трети пътъ вече — предвидъ предстоящата атака на последната и най-силна непр. позиция, отгатакъ Петърския потокъ. Освенъ това, да му се дадатъ самолети за артилерийско разузнаване. И ако бѣше изучилъ мѣстността между шосето и пѣтя Воцаранъ, Горничево, щѣше да се убеди въ възможността, въ този районъ да се изнесатъ до четири артил. отдѣления и 3/3. гауб. батарея. Оттамъ, при добри позиции, безупречно близко и далечно наблюдение, отъ близки и сръдни разстояния (3-3.5 км.), можеше да се подготви атаката на неприятелската позиция отгатакъ потока, като се образува една огнева маса отъ 11—14 батареи (вънъ отъ германските). Тази маса можеше да се изсипе въ кжсо време върху недостатъчно окопаната непр. позиция, сев. отъ шосето, и да я направи неудържима, въпреки противодействието на сръб. артилерия.

А южно отъ шосето, въ подкрепа на 1/8. бригада (30. п. п. и 10 п. п.) да останеха 2 полски, конната и план. батареи.

Вмѣсто да се осмислѣ тази възможностъ, самъ дивизионниятъ к-ръ се придържаше далечъ отъ посоката на неговите главни усилия — все при 12. п. п., отдето той не бѣ въ допиръ съ своята арт. бригаденъ к-ръ и особено съ к-ра на 3/6. бригада при Горничево. И ако бѣ премѣстѣл своето мѣсто тамъ, той сигурно щѣше да отбележи изоставянето на артилерията и да настои за бързото ѣ изнасяне и приближаване до противника, още предния и поне въ сѣщия день.

Бригадниятъ к-ръ остави герман. тежки батареи далечъ отъ важните обекти — неприятелската артилерия.

1/3. п. бригада продължи безуспѣшно опитите си за атака по цѣлия обширенъ фронтъ, отъ к. 1500 до Сѣдлото, безъ да осмислѣ съсрѣдоточаване на повече артил. огнени сръдства по нѣкой избранъ участъкъ. Лѣвата артил. група, съ 4 1/2 батареи щѣше да съдействува на сръдната и лѣва колони.

Дѣсната колона (55. п. п.), при засилена артил. подкрепа отъ своята артилерия, не постигна нищо. И артилерийското ѣ съдействие се разпрѣсна: и къмъ Висина и къмъ к. 1500. То се изрази въ артил. борба и въ стрелба по непр. пехота, обаче поради голѣмите разстояния до обекта на колоната (к. 1500), безъ особенъ резултатъ. Изстреляните 1336

снаряда, отъ 5 батареи (стреляли), или по 66 отъ орждие, потвърждаватъ това. Загубитъ въ колоната — 26 човѣка — незначителни (1%).

Сръдната колона (11. п. п.), следъ три последователни частични опити за атака, не постигна никакъвъ резултатъ. Дадениятъ загуби — 56 човѣка (1.5 %).

Лѣвата колона (56. п. п.), при безуспѣшния опитъ да атакува, даде, значителни загуби, поради силна артилерийска и пехотна съпротива (293 човѣка — 11.7%).

Артилерийската подкрепа на дветѣ колонии отъ страна на лѣвата група, която не съсърдоточи огъня едновременно на всички орждия, нито по Метеризъ, нито по Джематъ, въпреки изстрелянитъ 1402 снаряда отъ 3 стрелящи батареи (по 117 отъ орждие), не бѣ резултатна. А заради недостатъчния подвозъ на снаряди, тя бѣ засилена съ превозни сръдства отъ Совичката артилерия.

Изобщо действията на бригадата имаха видъ на приковаващи.

III. сръбска армия.

Върховното командуване като считаше сигурно положението при I. и II. армии, оправдателно изведе резерва на II. армия (I. Тимош. бригада) и го постави въ разпореждане на командувачия III. армия. За тамъ бѣ насочена отъ Главнокомандувачия генералъ Сарай и французката бригада на полковникъ. Филоно, за осигуряване срещу обходъ отъ югъ. Транспорта ѝ започна веднага. Сведенията, обаче, въ Върх. сръбско командуване, събрани отъ пленникъ (изъ 51. п. п.) бѣха неточни — преувеличени (съ 3 несъществуващи тукъ български полкове).

Командувачиятъ III. армия основателно засилваше посоката Патели, съ прииждащитъ части. Пристигналата вечерята арм. конница въ Катраница, отчасти осигуряваше и тази посока. Решението на командувачиятъ — твърдо да се брани позицията източно на Горничево, предъ видъ идващитъ подкрепления, бѣ умѣстно.

Дунавската дивизия, вследствие натискъ въ центъра, се оттегли по източния брѣгъ на Петърския потокъ, задържайки дѣсния участъкъ още на Висина. Сведенията за състава на българ. части и тукъ неточни, но картината за движението на сжщитѣ добре схваната. Грижитъ и на дивиз. к-ръ отначало бѣха добре насочени къмъ Патели. Въ този день, дивизията се настаняваше върху новата позиция, почти не смущавана отъ българ. артилерия. *Загубитъ* ѝ въ хора и излѣзли отъ строя орждия — значителни, а умората — голѣма.

Дринската дивизия запази отбранителния образъ на действие.

Конната дивизия зае за охрана и осигури ж.-п. линия между Пишкочия и Верия.

Батальонътъ сръбски доброволци — въ Кожани и Добров. отрядъ — въ движение къмъ Кайаларъ.

На 22. августъ.

2/8. п. бригада, като завърши задачата си, при липсата на противникъ, остана въ бездействие, прѣсната за охрана на обширния, повече отъ 40 клм. фронтъ (отъ Звезда до Жервени).

8. пех. дивизия.

УВ Командувачиятъ армията и въ този день даваше разпореждания направо до бригадитъ. Така, той заповѣда, безъ знанието на к-ра на 8. дивизия: 3. конна бригада да се оттегли къмъ Кирли Дервентъ, а следъ това, обратно — направо до 7. коненъ полкъ — полкътъ да се изнесе отъ Кирли Дервентъ къмъ Соровичево и Елевисъ.

3. конна бригада разпрѣсна силитъ си въ разузнаване не само на югъ, но и на юго-западъ. Така тя прояви само разузнавателна дейность. А поради непосредствената намѣса на к-ция армията, бригадата извърши и ненужни движения. Даденото разрешение отъ сжщия, да се минава граничната линия, макаръ и съ известни уговорки, даваше възможность за по-активна дейность, каквато обаче, поради липса на пехота, не можеше да се предприеме. И даденото за случая разрешение, отъ к-ция армията и то чрезъ к-ра на 7. кон. п. — да поиска отъ 1/8. бригада пехотни роти и планинска артилерия, не можеше да има сигуренъ и бързъ резултатъ.

1/8 п. бригада. Поставената отъ дивиз. к-ръ задача определяше посоката край езерото (Островско), въ която настѣпваше 10. п. п., за решителна. Но тя не бѣ достатъчно достѣпна, поради крайно прѣсѣчената мѣстность, а съ артилерия можеше много слабо да се подкрепи, предвидъ голѣмитъ разстояния (5.5—7.5 клм.), на които отъ М. Нидже щѣха да стрелятъ б-реитъ на 8. арт. п. Очевидно бѣ, че само 1 1/2 план. батареи, отчасти засилени съ 2. конна батарея не можеха да дадатъ достатъчно съдействие. По-благоприятна се явяваше посоката на 30 п. п., комуто 8. арт. полкъ, отъ разстояния 4—5 клм., можеше да даде по-мощна подкрепа. Освенъ това, той щѣше да атакува, въ съгласие съ 3/6 бригада. Но последната не бѣ изнесла за този день всичката си артилерия и затова не бѣ въ готовность да продължи атаката. И така, при сжществуващитъ условия — изолирани действия — за 1/8. бригада — нѣмаше изгледи за успѣхъ,

още повече, че бригадният к-ръ не постави огнева задача на 8. арт. полкъ.

Дъската колона (10. п. п.) подкрепена само от 1½ план. батареи, отчасти и от конната батарея, чрез смъла атака и ржкопашен бой успя да заеме само предната позиция на сърбитъ (Гола чука). Все пакъ, това бѣ ударъ извършенъ само съ жива сила, недостатъчно подкрепенъ отъ артилерията, която не изгони защитниците, макаръ и слабо защитени, и й струваше 260 жертви, т. е. 7%. Тритъ батареи (10 орджия) изстреляха 1131 снаряди, т. е. по 113 отъ орджие.

Лъвата колона (30. п. п.) отначало съ дѣсното си крило разви малъкъ успѣхъ, срещу предни сръбски окопи, като отхвърли защитниците, следъ което се подаде напредъ и лѣвото ѝ крило. Загубитъ ѝ — 40 човѣка (12%) — незначителни. Изстрелянитъ отъ 8. арт. полкъ снаряди — 1850 (отъ 6 батареи), т. е. по 77 снаряда отъ орджие, свидетелствуватъ за слаба подкрепа на полка. Неоправдано 10,5 см. герм. батарея остана толкова далечъ — 8 клм. отъ неприятелската позиция — при Баница.

Изобицо действията на бригадата, недостатъчно подкрепени отъ артилерията въ този день, струваха повече жертви, отколкото постигнатия незначителенъ успѣхъ. А направеното размѣстване — вследствие назначаване новъ к-ръ на 30. п. п. (взетъ отъ 10. п. п.) и то въ разгара на самия бой, не бѣ оправдано и можеше да има вредни послѣдствия.

3/6. п. бригадата трѣбваше да продължи изпълнението на задачата си, т. е. да достигне обекта си — Чеганъ, Жерви. Но размѣстването на дветъ дружини (отъ 15. п. п.) находящъ се въ бригаденъ резервъ при с. Баница — задъ лѣвата колона (12. п. п.), заповѣдано отъ дивизионния к-ръ, макаръ и полезно, съ огледъ атаката на Г. Висина и следъ това, за да се засили натиска къмъ к. 1500, въ най-удобното направление, показва, че дивиз. командване си позволяваше, следъ поставяне задачата, да ограничава свободата на бригадният к-ръ, при групиране на частитъ за предстоящата атака, безъ да дава единъ планъ за извършването ѝ.

Бригад. к-ръ отъ своя страна постави на колонитъ само крайнитъ обекти, и то при положение, че Г. Висина още не бѣ взета и безъ да посочи и разграничи между тѣхъ най-близкитъ такива, както и безъ да заповѣда обединение на цѣлата артилерия. На нея той трѣбваше да посочи ясно участъка, въ който ще се произведе удара и да поиска тя да се изнесе по-близу задъ билото на планината, съ огледъ, да бие новата сръбска позиция по лѣвия брѣгъ на потока отъ решителни разстояния (3—4 клм.). Нему обаче предстоеше преди всичко да подготви добре атаката на Г. Висина, при помощта и на артилерията отъ дѣсната колона. Следъ нейното заемане вече да се подемe атаката на по-

зицията, по лѣвия брѣгъ на потока. За извършването ѝ бѣ нуженъ планъ за артил. подготовка и пехотно действие, съ опредѣление по време началото и края на огъня; главния и следъ това ако е нужно и последователнитъ участъци за биене. И понеже частитъ отъ бригадата бѣха значително отдалечени отъ новата непр. съпротива, то за намаляване загубитъ при напредването, налагаше се една по-продължителна арт. подготовка (сутринъ рано или при мръкване), съ огледъ открититъ мѣста (до потока) да се минатъ незабелязано за противника. Ако приближаването се окажеше трудно за извършване изцѣло, както бѣ въ сжщностъ, тогава то можеше да стане съ отдѣлни малки групи отъ преднитъ роти, като следъ мръкване станеше изнасянето при тѣхъ на останалитъ части. Най-удобна посока за първи ударъ бѣ участъка между шосето до Конусовидната висота, а следъ това да се разшири удара и срещу участъка по на северъ, — до к. 1500 включена.

Вмѣсто такова изпълнение виждаме независимо насочване на колонитъ, безъ желание за взаимна подкрепа между тѣхнитъ артилерии, което не водеше до осществяване важния принципъ за действие съ артил. огнева маса. А фронтътъ, на който се намираще бригадната артилерия — 5 клм., позволяваше да стане това. Налагаше се прочее, к-рътъ на 18. арт. полкъ да извърши обединението и изнасянето напредъ на всичката бригадна артилерия.

Дъската колона не използва единствено най-удобния начинъ за настѣпление срещу сръб. позиция източно отъ потока, а именно полумрака — преди размѣстване, за да премине наблюдаемото пространство, по и предъ билото. То се налагаше отъ значителното отдалечение на противника — надъ 1000 м., макаръ частъ отъ артилерията на колоната (1/18. арт. отд., 3/3. гауб. бат.) да не можеше, поради оставянето ѝ назадъ и предстояще премѣстване, да я подкрепи колкото бѣ нужно. По тази причина колоната презъ цѣлия день, вследствие силната непр. артилерийска дейностъ, не можа да настѣпи.

Предприетото, обаче, надвечеръ настѣпление съ 51 п. п., макаръ и безъ артил. подкрепа, отначало имѣ успѣхъ. Полкътъ мина потока и взе охранителната непр. позиция, по лѣвия брѣгъ, безъ съпротива. Но крайната му цель бѣ главната позиция, която трѣбваше да се заеме на ножъ. Това дълго нощно движение, надъ 1000 м. отъ изходната позиция, не можеше презъ непознатата пресѣчена мѣстностъ, да завърши съ успѣшна атака. Затова допринесе отчасти и бездействието на съседа вдѣсно. Очевидно, крайниятъ неуспѣшенъ резултатъ показва, че нощното движение срещу отдалечения противникъ не биваше да има по-далечна цель, отъ едно приближаване за заемане удобно изходно положение

за атака на другия ден, рано сутринта. Тогава и всичката артилерия щеше да бжде на новата си позиция, в готовност да я подкрепи. Загубитъ на 51. п. п. — 37 човъка (16%) и то следъ опитъ за нощна атака — незначителни и показватъ, че нощното приближаване е полезно сръдство за намаление сигурнитъ загуби, при дневни условия. Огневата дейност на артилерията въ колоната, презъ деня, изразена въ артил. двубой, съ половината отъ всички батареи, бѣ слаба — 515 снаряда отъ 3 батареи, или по 43 отъ орждие. Останалитъ батареи извършваха разузнаване и движение къмъ новата позиция, която презъ нощта заеха.

Изобщо въ този денъ колоната съ малко жертви, бездействува презъ деня и извърши успѣшно нощно приближаване, но неумѣстна и несполучлива нощна атака. Такова приближаване до нощни атаки, само „на ножъ“, безъ да се използва артилерията, водеше къмъ безполезно, дори вредно изхажване на пехотата и отказване отъ артилерията, като факторъ за извоюване на победата.

Лѣвата колона (12. п. п.), следъ като съ нощна атака успѣшно зае Г. Висина, естествено трѣбваше да се уреди върху нея, да привлече артилерията си напредъ и следъ това да започне приближаване къмъ новата сръбска позиция, което и извърши. Така тя се изнесе 2 клм. напредъ. Артилерийската дейност незначителна — 215 снаряда отъ 3 батареи, или по 18 на орждие. Загубитъ на полка (отъ 5 дружини) съ тѣзи презъ нощната атака — 238 човъка, или 53%. *Изобщо* презъ деня действията на колоната се изразиха въ приближаване.

1/3. п. бригада имаше да продължи изпълнението на задачата си — атака за завладяване Чеганска пл., Метеризъ, Джематъ и по-южно, т. е. по цѣлия ѝ фронтъ, което не бѣ по силитъ ѝ Планътъ за атаката на бригадниятъ к-ръ бѣ въ сжщия духъ — атака по цѣлия фронтъ, безъ намѣрение да струпва повече сили срещу една отъ посоченитъ му три точки, най-подходяща отъ които бѣ к. 1500. Въмѣсто това, той дори разпръсна усилията и на слабата лѣва арт. група, като на 7/6. батарея се даде целъ — к. 1500, огстояща на 9 клм. отъ нея.

Дѣсната колона (55. п. п.) следъ арт. подготовка съ начало 4 ч., трѣбваше въ 4 ч. 30 м. да започне пех. настѣпление и атака. И въпрѣки усиленото арт. огнево действие, рано сутринта и къмъ 19 ч., по и отъ двѣтѣ страни на к. 1500, не бѣ постигнатъ резултатъ, освенъ незначително премѣстване на дѣсната дружина срещу в. Жака. Изстрелянитъ 2800 снаряда отъ 5½ батареи (21 орждия), или по 133 отъ орждие, свидетелствуватъ за една сравнително задоволителна подкрепа. Загубитъ въ полка — 37 човъка (15%) незначителни.

Сръдната колона (11. п. п.) не успѣ да постигне никакъвъ успѣхъ следъ произведенитъ атаки: 6 ч. 30 м. — съ 4/11. друж., при слабата подкрепа на 3 свои батареи, стрелящи отъ разстояния 45—65 клм., срещу с.-и. отрогъ на Шопа и по Метеризъ; въ 13 ч. и въ 20 ч. — съ 2/11. друж. Всички — поради силната арт. непр. преградна стрелба. Загубитъ — 75 човъка — 2%.

Лѣвата колона (56. п. п.) — безъ да изчака идващата презъ к. 1944 — 3/56. дружина, слабо подкрепена отъ 1/1. пл. батарея, не успѣ да постигне никакъвъ успѣхъ, следъ започналото въ 9 ч. 30 м. настѣпление, поради силно огнево противодействие. Загубитъ 200 човъка (8%) — значителни. Артилерийската подкрепа отъ лѣвата артил. група — на двѣтѣ колони (11. и 56. п. п.) се изрази въ 974 снаряда отъ 4 батареи, или по 81 отъ орждие.

И тъй, при действията въ този денъ, к-рътъ на дивизията не съгласува действията на 1/8. и 3/6. бригади. Когато първата атакуваше презъ деня, втората почти бездействуваше, поради премѣстването на артилерията ѝ.

III. сръбска армия.

Разпорежданията на *Върхов. командуване*, което не бѣ доволно отъ досегашния развой на борбата при Дунавската дивизия се сведоха до *смяняване висшиятъ команденъ съставъ*: К-щия III. армия, н-къ щаба му и к-рътъ на Дунавската дивизия. Това бѣ единъ вървенъ указателъ, че *операцията се развиваше зле* за сръбитъ и — едно признание, за сжществуваща криза.

Командуващиятъ армията насочи пристигащата 1. Тимошка бригада къмъ с. Чеганъ и съ това правилно подчерта значението на к. 1500, а една дружина съ картечници и 2. план. орждия къмъ Катраница (подпол. Миушковичъ). Решението на новия к-щъ армията — решително да брани заеманата позиция — бѣ основателно, както и раздѣлянето на Дунавския дивиз. участъкъ на два (южния за Вардар. дивизия). Но по-умѣстно би било, ако се поискаше — франц. бригада Филоно да се насочи не къмъ Горничево, кждето се струпваха вече много части, а къмъ Катраница, за да застраши тила и фланга на 1/8. бригада.

Положението при *Дунавския дивиз. участъкъ* (6 ч. 45) въ този денъ, отъ щаба на III. армия се считаше *критическо* — *близко до катастрофално*, но въ сжщностъ то бѣ превеличено.

Отрядътъ подполк. Миушковичъ, пристигналъ (14 ч.) въ Катраница, съ конницата въ Кьоселеръ и край изг. брѣгъ на езерото, а пехотата въ Уджана, Мораларъ, Коларка и Катраница — бѣ добре.

Вардарската дивизия изгуби предната позиция по Гола чука и Овча глава, но артилерията ѝ, макаръ слаба, бѣ много активна, съ своя непрекъснатъ огънь по българското разположение. Вниманието бѣ къмъ дѣсното крило, край шосето и съ право, защото бѣ по-достъпно и уязвимо. Частитѣ много разбъркани и разнебитени. Дори командувачиятъ полковникъ Васичъ искаше разрешение за незабавно отстъпление. Въпреки това, дивиз. к-ръ остана на решението, за упорита борба за запазване позицията. Въ 16 ч. 30 положението се счете за поправено.

Дунавската дивизия, следъ като напустила билото на М. Нидже, отъ дветѣ страни на Горничево, макаръ и съ голѣмъ рискъ, остави части и задържа Г. Висина и южно, до сутринята въ този день и съ това попрѣчи за постигане съгласувани действия (атака) отъ 1/8. и 3/6. бригади, срещу позицията по лѣвия брѣгъ на потока. Изобщо отъ дивизията се искаше да обърне внимание на дѣсното крило и тамъ да държи резерва си (1. Тим. бригада), като укрепи и резервна позиция — к. 1800, с. Чеганъ. Къмъ 13 ч., дивиз. к-ръ считаше положението на к. 1500 тежко, вследствие силния артил. огънь отъ Совичъ и М. Нидже и поради издаденото положение на котата, липса на закрития, та войскитѣ едвамъ се държали. Той искаше триденевънъ отидъ за войницитѣ, които били много уморени. Загубитѣ бѣха много голѣми, а надвечеръ къмъ 20 ч. 30, положението пакъ тукъ (к. 1500) било много критическо, вследствие артил. стрелба отъ Совичъ и натиска на 55. български полкъ. По-южно дивизията се затвърдяваше на новата си позиция.

И тъй на фронта к. 1500 до езерото, сръбскитѣ 32 батальона¹⁾ и 17 батареи издържаха натиска на българскитѣ 23 дружини²⁾ и 28 батареи.

Дринската дивизия, като отби предприетитѣ български опити за нападение, размѣсти батареитѣ си, за да се противопостави на натиска срещу к. 1500, като изпрати тамъ и малки пехотни части.

Конната дивизия пази ж.-п. линия Пископия—Верия и разузнава на западъ.

Доброволческиятъ отрядъ Поповичъ — въ Кайаларъ.

Изобщо въ този день III. сръбска армия изживя тежката криза между Чеганска пл. и Островското езеро.

На 23. августъ.

2/8. п. бригада (23. п. п.) разпрѣсната и въ бездействие, продължаваше безъ нужда да стои въ наблюдение по об-

¹⁾ Полкове: 17., 7., 8., 9., 18., 21., 22., 23., 24., 13. и 14. (2 батал.).

²⁾ Полкове: 10. (3 дружини), 30., 51., 52., 12., 55. и 15.

щирния си фронтъ, за да прикрива посокитѣ къмъ Охридъ и Ресенъ, при отсъствието на противникъ насреща си.

8. пех. дивизия.

3. конна бригада. Въ този день бригадниятъ к-ръ получи задачи и отъ дивизията и отъ армията. Отъ първата — за охрана на фланга и тила ѝ, а отъ втората — за изпращане 1 коненъ полкъ къмъ Острово, презъ Келемешъ. Очевидно тѣ си противоречеха. При това дивизията условно (и то при поискване) му даваше една дружина отъ 3/6. бригада (15. п. п.). Изпълнявайки заповѣдта отъ армията, насочения къмъ 10. коненъ полкъ изгуби останалото си време въ разузнаване на Налбандъ кой дере и въ очакване пехотна подкрепление. Ако конната батарея, вмѣсто да се изнесе напредъ съ 10. к. п., за да го подкрепи, се премѣсти да пази изхода на дефилето.

Изобщо бригадата не прояви активна дейность.

1/8. п. бригада имаше да продължи изпълнението на задачата си, т. е. да овладѣе Чаконъ, Жерви. Но пакъ не ѝ се указваше — къде да насочи усилията си. А разумно бѣ, това да се посочеше и то само на лѣвия ѝ флангъ, съ огледъ да се съгласуватъ съ тѣзи на 3/6. бригада. При това, началото на действието се опредѣли съ неопредѣлената мѣрка „на разсъмване“, вмѣсто съ точно установенъ часъ — за начало на артил. стрелба, нейната продължителность и момента или знака за пехотния ударъ. И веднажъ това не направено отъ дивизията, налагаше се то да се опредѣли отъ бригадниятъ к-ръ. И наистина групировката на бригадната артилерия позволяваше тя да развие добро огнево действие отъ разстояния 4—6 клм. предъ лѣвия бриг. участъкъ. Една празнота се чувствуваше, като не бѣха дадени имена или нумерация на нѣкои по-важни точки въ непр. позиция, за да се осигури взаимно разбирането между действащитѣ части.

Сърбитѣ, обаче, изпревариха съ своето артилерийско противодействие, а наскоро падналата мѣгла попрѣчи на артил. подготовка и на пехотното настѣпление.

По-къснитѣ нареждания на бригадниятъ к-ръ опредѣляха главнитѣ усилия — при 10 п. п., кждето се искаше масиране на огъня отъ всичката артилерия — планинска и 8. артил. полкъ. Обаче, разстоянията за последния не бѣха благоприятни (6—7 клм.). Опредѣлениятъ знакъ за начало на масовата стрелба — такава отъ план. батареи, бѣ практиченъ, но дали имаше време съобщението да достигне до изпълнителитѣ? Желанието пъкъ, пехотата да започне настѣпление, за да се покаже сръбската, та тогава собствена артилерия да имала какво да бие, не бѣ нито полезно, нито практично, защото само единъ предшестващъ, добре

разпредѣленъ масовъ артил. огънь можеше да подтикне изтощената физически и морално пехота. По-нататъкъ, подробнитѣ указания за развиване на действията бѣха логични и полезни, но се дадоха късно, та и тѣ сигурно на време нѣмаше да стигнатъ до изпълнителитѣ. Измежду добритѣ указания бѣ и това за *очната свръзка* — чрезъ чести сигнали (знаци) отъ пехотата, за да се види — до къде е стигнала. Но, съ какво щѣше да се изпълни то — не се казваше и за това не можеше да има резултатъ.

Искането — едновременно съ 10 п. п. да настѣпи и 30 п. п. — не бѣ практично, поради заангажиране всичката артилерия при 10 п. п. По-правилно щѣше да бѣде — отначало да прикове съ огънь противника си, като държи свръзка съ 10 п. п. и следъ това да се подаде напредъ, следъ като 10 п. п. завладѣе първия обектъ.

Дѣсната колона (10 п. п.) започна настѣпление следъ 11 ч., но не можа да се развие, вследствие недостатъчна артил. подкрепа и силно огнево противодействие. Загубитѣ въ колоната — общо 51 човѣкъ — малки (1.4%). Изстреляни снаряди отъ пл. батареи — 591 (по 100 отъ орджие).

Лѣвата колона (30 п. п.) сутринята отбеляза незначителенъ успѣхъ, като напредна малко по цѣлия фронтъ, безъ да измѣсти противника си и понесе загуби 121 човѣка (3.5%) — чувствителни.

Съдействието на 8. артил. полкъ, въ сжщностъ се изрази не споредъ нарежданията на бригадния к-ръ — за 10 п. п. а разпрѣснато: 2 батареи — на 10 п. п., други 2 — на 30 п. п. и трети 2 — на 3/6 бриг. Това стана неизбежно, поради голѣмитѣ разстояния за нѣкои отъ тѣхъ, предъ 10 п. п. Освенъ по пехотата, батареитѣ водѣха главно артилер. двубой, и изстреляха 2463 снаряда (отъ 6 батареи), или по 100 снаряди изъ орджие. *Изобщо* бригадата действа безъ успѣхъ.

3/6. *бригада* имаше да изпълни досегашната задача — овладяване Чеганъ—Жерви. Но тя бѣ имала една неуспѣшна нощна атака при дѣсната колона, отъ която 51 п. п. бѣ разстроенъ. Този полкъ не можеше съ успѣхъ да изпълни възложената му задача и следваше да бѣде смѣненъ отъ бригадния резервъ (2/15. и 3/15. дружини) находящъ се при Баница. Това, обаче, можеше да стане безъ излишни загуби, само презъ настѣпващата нощъ.

Артилерията на бригадата — тази въ дѣсната колона, изнесена задъ билото — половината на 4 клм. и останалата — на 5 клм. отъ срѣб. позиция, поради тази причина не бѣ въ много благоприятни условия. Необходимо бѣ и 1/12 арт. отд. да се изнесе презъ изтеклата нощъ при Горничево, за да се намѣрише на 3.5 клм. отъ противника. Все пакъ и при съществуващото положение, можеше да се очаква резултатна подкрепа, още повече, че наблюдението за огъня

бѣ добро. Артилерията на лѣвата колона — на 4—5 клм. отъ противника — сжщо можеше и трѣбваше презъ нощта да се изнесе по-напредъ. Но и тя отъ сжщитѣ позиции щѣше да развие добра стрелба, предъ фронта си, както и да засили огъня на дѣсната колона. Обаче, за такава задача — съдействие на тази колона — не бѣ и помислено. Изобщо, бригадната артилерия бѣ въ положение, успѣшно да подкрепи усилията на бригадата, въ посоката на Горничево—Чеганъ, кждето на фронта отъ шосето до Конусовидната висота (широкъ 3 клм.), все пакъ имаше възможностъ да се групира огъня на 9-тѣ полски, 1 гаубична батареи и на 4 други батареи отъ 8. арт. полкъ. Такава една артилерийска маса, освенъ дветѣ германски теж. батареи, турена въ разпореждане на к-ра на 18. арт. полкъ, можеше, презъ този день, да даде добъръ резултатъ, предоставяйки на всѣко орджие до 50 метра отъ непр. фронтъ.

Въ действителностъ, поставенитѣ обекти на колонитѣ, действащи въ несигурна свръзка по време, представляваха крайната линия за достигане, безъ да се посочатъ близкитѣ такива. Това, обаче, налагаше и тукъ, още на 22. да се дадатъ *наименования* и *нумерация* на по-важнитѣ точки отъ неприятелската позиция.

Не се посочи отъ бриг. к-ръ задачата на артилерията. Такава трѣбваше да бѣде: борба съ видимитѣ непр. батареи (съ 3/3. гауб. и тежкитѣ батареи) и следъ това — масиране огъня главно по Лесистия гребенъ, въ свръзка съ насочване огъня на артилерията отъ 1/8 бригада. Това налагаше предварителна размѣна на мисли съ к-ра на тази бригада, за да се установи допира на артил. огънь на дветѣ бригади, за началото и края на артил. подготовка и за момента на пехотния ударъ и др. т.

Понеже бригадниятъ к-ръ реши да настѣпи енергично, налагаше се да заповѣда пехотното напредване да започне преди зори, да се опредѣлятъ часоветѣ за артил. стрелба и момента на пех. ударъ и така да се намалятъ загубитѣ. Но неуспѣшната нощна атака при 51 п. п. щѣше да разбърка всички тѣзи разчети и настѣплението да започне на свѣтло.

Дѣсната колона, при силното и рано започнато противодействие отъ непр. артилерия и слаба подкрепа отъ своята артилерия, остана отначало и до пладне на мѣстото си, въ очакване подравнение на съседитѣ, особено на 12 п. п. Настѣплението следъ пладне бѣ много слабо.

Изпратенитѣ, отъ батареитѣ на 1/18. артил. отд., предни наблюдатели, оказаха ценна услуга, при пристрелването нѣкои невиджани цели. И следъ пладне положението остана непромѣнено. Понесенитѣ загуби (отъ 51 п. п.) — 22 човѣка (1%) — незначителни. Артилер. подкрепа — надъ 2077 снаряда отъ 6 1/2 батареи, т. е. по 80 отъ орджие — значителна.

Даденото мнение отъ н-къ щаба на бригадата, (следъ направения огледъ), относно нуждата отъ мощна артил. подкрепа отъ артилерията, чрезъ обединението въ командването и поправки въ разположението ѝ, както и осигуряване свързката, бѣ много основателно и разумно. То посочваше правилния пътъ за спечелване победата, която можеше да поднесе само тази бригада, действаща сравнително при най-добри условия. И естествено, налагаше се едно отлагане на водената атака, за да се направятъ нуждните приготовления, за които исканото време отъ к-ра на 18. арт. полкъ бѣ нужно.

Предприетото още въ 8 ч. 30 м., дневно разузнаване отъ 1/12. арт. отд. за изнасянето му при Горничево, дойде да потвърди мълчаливо взетото решение за отлагане атаката, която иначе трѣбваше да почне следъ пладне. Обаче решението — да се изнесатъ още напредъ (върху най-близките по лѣвия брѣгъ на потока висоти), 3/18. и 4/18. батареи, бѣ не само неразумно, но се оказа и вредно. И наистина, до тогава тѣзи батареи заемаха добра позиция, на 4.2 клм. отъ неприятелската. На новозаетите мѣста, тѣ застанаха на 1.5 клм. отъ неприятелската позиция, която се оказа въ мъртвото имъ пространство. Очевидно и по неволя, тѣ трѣбваше да бездействуватъ при подготовката на предстоящата атака. Това погрѣшно решение, взето възъ основа на разузнаване отъ лице (адютанта на полка), комуто липсваше опитъ и окомѣръ, доведе отдѣлението до прекомѣрно изнесена — неподходяща — позиция и следователно, до разстройство въ групировката на колонната артилерия. Бѣ пропусната друга една много по-подходяща — междинна позиция — край военния пътъ по билото на планината, отстояща на 2.4 клм. отъ непр. окопи. Тази позиция тѣ заеха единъ день по-късно — на 24. авг. вечерта, по-дѣсния брѣгъ на потока. Тамъ имаше мѣсто и за още батареи.

Лъвата колона (12. п. п.), при добра арт. подкрепа отъ слабата си артилерия, бавно извършваше приближаването презъ цѣлия день. 2/18. арт. отд. изстреля 1944 снаряда, или по 160 отъ орджие, но наличните му бойни припаси бѣха на привършване.

Решението за нощна атака — трета вече подъ редъ, за намаление загубитѣ — не бѣ отъ най-целесъобразните. По-умѣстно щѣше да бжде — да се извърши само нощно доближаване, а атака — на другия день рано сутринта.

Изобщо, презъ този день условията при 3/6. бригада бѣха неблагоприятни и не се достигнаха резултати, а к-рътъ на дивизията допустна 1/8. бригада да атакува, при бездействието на 3/6. бригада, която не бѣ изнесла навреме и достатъчно напредъ своята артилерия. За бждащитѣ ѝ действия, тази последната (3/6. бригада) имаше нужда отъ мощна подкрепа (отъ Совичката артилерия и план. батареи,

като първата ѝ се придадеше и се изнесе при Вошаранъ, а вторитѣ се вземеха отъ Каймакъ чаланъ, или отъ 3. дивизия).

1/3. п. бригада продължи своите атаки. Така:

Дѣсната колона (55. п. п.) — произведе още следъ полунощъ нощна атака, която, макаръ безъ значителенъ резултатъ, свърши съ залавяне пленници.

Започналата следъ това, въ 5 ч., артил. подготовка по Жака—Кюнцитѣ и Терасата при к. 1500, макаръ и безъ съсредоточение на огъня отъ всички батареи, по една точка, все пакъ даде резултати — заемане Кюнцитѣ (9 ч. 40 м.), Жака (9 ч. 50 м.) и Терасата (?!), които сѣрбитѣ бѣха опразднили. Последвалитѣ следъ това: контръ-атака (12 ч.) и нова атака (12 ч. 30 м.) — очертаваха успѣхътъ на 55. п. п., като промѣнливъ, поради невъзможността на артилерията да участвува напълно въ огневи преграждания, по недосегаемостъ. Тѣзи факти свидетелствуваха, че сѣрбската позиция въ жгъла, при к. 1500, лесно можеше да бжде взета, ако цѣлата германска 2/8. батарея бѣ на едно мѣсто при Совичъ, 2/2. не с. с. гауб. отд. своевременно се изнасяше къмъ Висина, или поне атаката се водеше последователно, предшествувана отъ артилер. съсредоточавания по Жака, после Кюнцитѣ и най после по к. 1500 и то съ батареитѣ които достигаха: 2/8. герман., 8/6., 5/2., 3/6. и 2/6.

Въ този день 4/2. и 6/2. гауб. батареи не взеха никакво участие. Това показва, че к-ритѣ на 8. дивизия, на 8. арт. бригада и на 6. арт. полкъ, пропуснаха да използватъ тѣзи мощни батареи. Изнасянето на 1 взводъ отъ 1/6. батарея при Сетина, по невъзможностъ да стреля, при голѣмия жгълъ на мѣстото и липса на наблюдение, увеличи числото на неизползуванитѣ орджия. Безполезно бѣ и изнасянето на 6/2. гауб. батарея при Совичъ, вмѣсто да се изпрати къмъ Г. Висина. Изстрелянитѣ 943 снаряда отъ 5 батареи, т. е. по 47 отъ орджие, очевидно бѣха малко. За това даденитѣ жертви отъ 55. п. п. — 381 човѣка (15%) — значителни. Изобщо, тази колона, при по-умѣло действие, можеше да постигне решителни резултати, напр. да заеме к. 1500, обаче задържането ѝ бѣ съмнително, тъй като 12. п. п. не разви своята атака отъ западна посока.

За кризата, въ подвоза на бойни припаси, най-добре говореше факта, че за такива артилерийскитѣ части изпратиха колитѣ си въ Прилепъ, т. е. на повече отъ 60 клм. назадъ.

Средната колона (11. п. п.), продължавайки изпълнение на задачата си да поднови атаката — следъ опититѣ си, предъ и следъ пладне, не успѣ, поради слабата подкрепа отъ 3/3. пл. и 7/6. батареи. Дори дѣсния флангъ бѣ принуденъ да отстъпи 7—800 метра. Полкътъ загуби само 18 човѣка (0.5%).

Лявата колона (56. п. п.) — също така трѣбваше да поднови атаката си, но и тя не отбеляза никакъв успѣхъ, поради слаба арт. подкрепа. Изстреляни 1201 снаряда, отъ 4 батареи, или по 75 отъ оржие. Разходътъ имъ неможа да се набави — липсваха снаряди въ дивиз. огнестр. обозъ. Загубитъ въ полка малки — 26 човѣка (1%).

Полученитъ презъ този день въ 1/3. бригада заповѣди и пр., изобщо справедливо преценяваха досегашнитъ и действия, но при следнитъ бележки:

Нареждането отъ щаба на Макензенъ до армията, за спиране нападательнитъ действия отъ тази бригада и за затвърдяване, бѣ основателно, макаръ и късно. Но препоржката да се отдѣлятъ части, за да се засили натиска къмъ дѣсното крило на 8. дивизия, не бѣ сполучливо разрешение на този тъй важенъ въпросъ. Съ тѣхъ трѣбваше да се засили дѣсниятъ флангъ на 55. п. п., за да се земе к. 1500 и задържи. А указанията за посоката на натиска отъ 8. дивизия не биваше да бждатъ за обходъ (при Патели), а за насочване усилията къмъ к. 1500 и южно.

Препоржката на Главнокомандувашия Д. А. — предъ Чеганска пл. да се демонстрира, а решението на боя да се търси къмъ к. 907, или дето мѣстнитъ условия сж по-благоприятни — бѣха умѣстни.

Командувашиятъ армията, съ право вижда *липсата на чукъ*, но той трѣбваше да се образува и стовари не на изтокъ, както се препоржчваше, а на западъ. срещу к. 1500, въ свръзка съ натиска на 3/6. бригада.

III. сръбска армия.

Върховното командване, макаръ че насочваше батальона сръбски доброволци къмъ Кайаларъ и Катраница, последниятъ отиваше за Вериа.

Командувашиятъ III. армия, въ своятъ апелъ къмъ дивизионнитъ к-ри, *отбелязваше*, че българската артилерия добре подпомагала своята пехота и я посочваше за примѣръ. Въ сжщностъ, ако българската артилерия разполагаше съ толкова снаряди, колкото сръбската, то ефектитъ и резултатитъ щѣха да бждатъ по-други.

Отрядътъ подполковникъ Миушковичъ прояви пасивна разузнавателна дейность.

Вардарската дивизия, чрезъ оживѣна артил. дейность прояви активностъ, въ отбраната на заетата позиция. Но все пакъ, следъ отбиване предприетитъ български нападения (1/8. бриг.); дивизионниятъ к-ръ преувеличаваше, както дейността на българската артилерия, така и натиска на пехотата, като считаше, че *войскитъ му едва се удържали* върху жаменистия теренъ. Ако българската артилерия (8. арт. п. и

план. батареи) на 1/8. бригада бѣ развила по-мощенъ огънь, макаръ и отъ така голѣмитъ разстояния, дивизията можеше и щѣше да бжде повалена.

Дунавската дивизия успѣшно отби извършената, презъ изтеклата нощъ, атака отъ 55. българ. полкъ срещу к. 1500. Но сжщевременно тя *изгуби предната позиция* по лѣвия брѣгъ на потока, следъ нощната атака на 51. българ. полкъ. На дневнитъ български успѣхи при Жака, Кюнцитъ и Тера-сата, сев. отъ к. 1500 (за последната дивиз. к-ръ отбелязва проникване на 55. п. п. до най-високата чука), дивизията оказа активно противодействие, чрезъ контъръ-атака (12 ч.) съ успѣхъ при Кюнцитъ и Жака. Изгубвайки за втори пѣтъ тѣзи точки (13 ч.) дивиз. к-ръ искаше задържане котата и затвърдяване, като изпрати пионери и насочи артил. подкрепа за възвръщането имъ, което обаче не се изпълни. Въпрѣки важността на изгубената позиция, дивиз. к-ръ желаше да се щадятъ хората. Все пакъ дивиз. резервъ (Тимошката бригада) бѣ насоченъ срещу 12. български полкъ.

Изобщо действията на дивизията, въ отбиване българскитъ атаки, оценявани като ожесточени, бѣха задоволителни.

Дринската дивизия презъ изтеклата нощъ оказа помощъ на Дунавската дивизия, при отбиване българското нападение срещу к. 1500, чрезъ флангова арт. стрелба. Презъ деня помощта ѝ продължи като: презъ време на българската атака би съ фланговъ картеч. огънь 55. българ. полкъ, изпрати една рота и насочи 1 пол. батарея, за контъръ-атаката на к. 1500, извършена отъ Дунав. дивизия. Съ тежкитъ батареи стреля предъ Дунавската дивизия и готвеше огнева помощъ съ план. батареи, обаче липсваха имъ снаряди.

Изобщо армията прояви активностъ при отбранителнитъ действия въ този день.

На 24. августъ.

2/8. п. бригада остана въ досегашното си положение.

8. пех. дивизия.

3. конна бригада. Разпорежданията на бригад. к-ръ се свеждаха до организиране настѣпления на 10. к. п. къмъ Острово презъ Келемешъ, при подкрепата на 2. конна батарея и на 10/15. рота. Но тѣзи сили — главно количеството на пехотата и артилерията и то возима — не бѣха достатъчни да се справятъ съ отряда на подполков. Миушковичъ. Мѣстността бѣ трудно достѣпна отъ дветъ страни на Налбандъ кьой дере (проходима само при бродоветъ при Кьоселеръ). Освенъ това по на изтокъ бѣ силната позиция при селото, както и нѣколко други въ планината, по на северъ.

И така на успѣхъ не можеше да се разчита и такъв не се постигна. Затова основателно бригадният к-ръ поиска една дружина въ помощъ. Но получената следъ това заповѣдъ (пакъ направо отъ армията) за изпращане 4 конни взвода къмъ района сев. и източно на Вичъ и за оставяне 10. к. п. въ наблюдение на изтокъ, влоши още повече условията. Отъ тукъ отмѣната на настѣплението бѣ основателна.

Изобщо бригадата не постигна резултати.

1/8. п. бригада имаше задача, като се приближи още преди разсѣмване, следъ арт. подготовка, да продължи настѣплението къмъ дадения ъ обектъ. При това, изказаното мнение отъ к-ра на 10. п. п., за невъзможностъ, при съществуващитѣ мѣстни условия, да се настѣпи, както и искането на 30. п. п. за мощна подкрепа отъ артилерията, която да бие главно непр. окопи — бѣха разумни. Решението на бриг. к-ръ — да изпълни поставената му задача „безъ огледъ на жертвитѣ“, бѣ рискувано и безъ изгледи за успѣхъ, ако не организираше арт. подкрепа — чрезъ масиране огъня. Той не избра подходящъ участъкъ, не установи и единъ планъ за последователностъ на атаката и за артилер. съдействие, а допустна разпрѣсване на усилията. Но какви бѣха условията и възможноститѣ? Бригадната артилерия — 6 полски, 1¹/₂ план. б-реи (30 оржидя), подпомогнати отъ две тежки герм. батареи, всички разположени общо на фронтъ 6 клм., срещу Вардарската дивизия (заемаща уч. между езерото и шосето) — при отлични условия за наблюдение, можеха да съсредоточатъ своя огънь (отъ 30 ор.) върху северния сръбски подучастъкъ (фронтъ надъ 2 клм.), при далечина на стрелбата: за план. батареи — 3—3.5 клм.; за полскитѣ — 4, 5 и 6 клм. Така щѣше да се получи сръдна гъстота въ облагането не повече отъ 66 м. за оржиде — достатъчна за слабитѣ (плитки) сръбски окопи и камениста почва. При тѣзи условия 30. п. п. трѣбваше да настѣпи пръвъ, съ огневата подкрепа и на 10. п. п. и следъ заемане главната сръбска позиция, да последва нова арт. подготовка предъ 10. п. п., последвана съ атака отъ сжщия.

Опредѣлениятъ отъ бригадният к-ръ сигналъ за започване действието — откриване огънь отъ б-реитѣ на 8. арт. полкъ — бѣ простъ, ясенъ, практиченъ. Но нѣмаше указания за съсредоточаване на огъня, неговата продължителностъ и знакъ, или моментъ и участъкъ за извършване пехотния ударъ.

И затова започналата арт. стрелба, водена на голѣми разстояния и все пакъ съдържана, поради ограниченото количество снаряди, бѣ разпрѣсната по цѣлия бригаденъ фронтъ, дори извънъ него. Така отначало частъ отъ полскитѣ батареи стреляха предъ 3/6. бригада. Затова ефекта нemoжеше да бже задоволителенъ.

Дъсната колона (10. п. п.) отначало напредна малко, съ лѣвото крило и центъра, но все оставаше далечъ отъ близкия си обектъ. Следъ пладне, съ тежка борба лѣвото ѝ крило зае предни окопи, продължи и достигна главната неприятел. позиция, безъ решителенъ успѣхъ. Настѣплението спрѣ поради бездействието на 30. п. п. Дѣсното крило въ престѣчания, скалистъ теренъ, оправдано нemoжа да настѣпи. Загубитѣ — 355 човѣка (10%) — голѣми.

Лѣвата колона (30. п. п.) сжщо почна настѣплението по установения сигналъ. Но, както и трѣбваше да се очаква, лишената отъ мощна арт. подкрепа пехота (батареитѣ при това стреляли задъ непр. пехота), въ неравната борба и проявения героизъмъ отъ отдѣлни роти на лѣвия флангъ, не отбеляза успѣхъ. Даденитѣ презъ деня жертви — 250 човѣка (7.4%) — значителни.

Артилерията изстреля общо 3834 снаряда (отъ 8 бат.), или по 120 отъ оржиде.

Изказаното желание отъ дивизионния к-ръ — артилер. подготовка да не съставлява отдѣлна фаза, а да се съпровожда съ пехотно настѣпление — бѣ правилно. Презъ това време пехотата трѣбваше да се приближи до изходната линия за ударъ. Решението (16 ч. 30) на бригадният к-ръ — временно да спрѣ настѣплението (вследствие донесенията за тежкото положение на полковетѣ) и да се възобнови въ 19 ч. 30, стана наложително. Това се потвърди съ успѣшния резултатъ, по-късно.

А искането на дивиз. к-ръ (въ отговоръ на молбата на бригадният, за оттегляне въ изходнитѣ мѣста, или да се отложи атаката за вечерта) — да се атакува на мръкване, можеше да има резултатъ само следъ силна арт. подкрепа. Такава следваше да се постигне най-добре предъ 30. п. п. И понеже това не се направи, заповѣданата нощна атака „на ножъ“ за 21 часътъ (10. п. п.) и 20 ч. (30. п. п.), после отложена за 22 ч., бѣ осуетена отъ активността на сърбитѣ. Но и бригадният к-ръ не бѣ увѣренъ въ успѣха, както и въ възможноститѣ за задържане неприятелската позиция.

3/6. п. бригада имаше сжщата задача, както и 1/8. — да се приближи въ тъмнината и съ разсѣмване да атакува.

Дъсната колона (51. и 52. п. п.). Самото приближаване започна късно. То продължи и следъ разсвѣтъ, при силното противодействие съ преграденъ арт. и карт. огънь и при невъзможността на своята артилерия достатъчно да я подкрепи. (Това поради прекомѣрното изнасяне напредъ на 1/18. арт. отд., а и 1/12. арт. отд., излѣзло презъ нощта на позиция при Горничево, не бѣ готово съ даннитѣ си. Следъ разсѣмване пъкъ, то, вмѣсто да бие непр. окопи предъ 51. п. п., залови се съ ненуженъ арт. двубой). И така двата полка отъ коло-

ната се изнесоха отчасти и незначително напредъ, а нѣкои отъ настѣпващитѣ повърнаха въ изходнитѣ си мѣста. Очевидно, за неуспѣшното начало вината трѣбва да се търси и въ арт. командване, което не можа да импулсира пехотата, чрезъ масова артил. подготовка. Положението на колоната следъ това, подъ енергичния непр. арт. огънь, не бѣ розово.

Заповѣдащото отъ бриг. к-ръ настѣпление за следъ пладне, по установения отъ 1/8. бригада сигналъ — усилен арт. стрелба — не започна, понеже сигнальтъ не бѣ схванатъ и затова, когато 1/8. бригада натискаше, 3/6. — не прояви усилие.

Взетото решение отъ бригадния к-ръ за предстоящитѣ действия, предадено чрезъ н-къ щаба му — що се отнасяше до ново мѣстене на батареитѣ на по-близки позиции — не бѣ основателно. Дори 3/18. и 4/18. батареи трѣбваше да се изтеглятъ малко назадъ, което и стана. А относно обединението на артилерията въ бригадата — въпросътъ бѣ повече отъ наложителенъ.

Загубитѣ на колоната: 51. п.п. — 25 човѣка (1%), 52. п.п. — надъ 55 човѣка (3%), артилерията — 14 човѣка — незначителни. Артилерията изстреля 1962 снаряда (отъ 5 батареи), или по 100 отъ орджие.

Лъвата колона (12. п.п.) извърши (2 ч.) решената отъ к-ра на полка нощна атака, като съ придадената ѝ 1/15. друж. смѣло проникна въ неприятел. позиция и нейния тилъ, но не я задържа, понеже презъ време на предприетата следъ това контръ-атака отъ сърбитѣ, тя остана изолирана, поради изоставяне на съседа въ дѣсно (52. п.п.). Атаката пропадна катастрофално. И за това тукъ деня премина въ бездействие и въ очакване изпратената отъ Совичъ артилерия.

Понесенитѣ загуби — 12. п.п. — убити и ранени 219 (6%), изчезнали 266 и отъ 1/15. друж. — уб. и ран. 146 (16%), изчезнали 231 (184), или общо надъ 8% убити и ранени, свидетелствува за проявената смѣлостъ отъ атакуващитѣ и силно противодействие на сърбитѣ. При това една частъ (неплененитѣ) презъ цѣлия денъ се прибираха.

Полученото въ 3/6. п. бригада запрещение за нощна стрелба отъ артилерията въ подкрепа на нощнитѣ атаки, подсказваше за кризата въ снабдяването дивизията съ снаряди а указанието — артилерийската борба да се води предимно съ тежкитѣ батареи — бѣ умѣстно.

1/3 п. бригада, която следваше да прекрати нападателнитѣ действия и да запази достигнатата линия, изпрати частъ отъ Совичката артилерия къмъ Воцаранъ.

Дъсната колона (55. п.п.), следъ като премина нощта върху Жака, Кюнцитѣ и предъ Терасата, кждето отби нѣколко малки нападения, бѣ останала съ намалени сили и по-

ниженъ духъ. Дружиннитѣ к-ри се съмняваха върху възможността да се съпротивляватъ.

Обещаното съдействие отъ 12. п.п., при неговото настѣпление и атака, не се изпълни и това бѣ обяснимо. Артилерията прояви незначителна огнева дейность (395 снаряда отъ 5¹/₂ батарея, или по 20 отъ орджие), а вечерта 1/6. отдѣление, по заповѣдъ на дивиз. к-ръ, замина къмъ Воцаранъ. То обаче, не можеше да бжде използвано отъ 12. п.п., порано отъ 26. августъ сутринта.

Загубитѣ — 27 човѣка (1%) — малки.

Сръдната колона (11 п.п.) остана на мѣстото си, при малена непр. огнева дейность. Загубитѣ — 11 човѣка — малки.

Лъвата колона (56 п.п.) — сжщо остана на мѣстото си, при оживена непр. арт. дейность. Загуби — 15 чов. (0⁵/₁₀).

Лъвата арт. група изстреля 250 снаряда (4 бат.), или по 15 отъ орджие.

Изявеното отъ бригадния к-ръ искане: за прегрупирание 56. п.п. и 11. п.п., а следъ това за отбрана съ 3/8. бригада, а 11. п.п. съ 1/46. друж. и 6¹/₂ батареи — да атакува Съдлото, водѣше къмъ безполезно губене на време и сили. То бѣ закѣсняло. А и дветѣ гаубични батареи, които влизаха въ смѣтката, едва ли скоро и лесно щѣха да бждатъ изнесени на Каймакъ чаланъ.

III. сръбска армия

Изказаното мнение отъ щаба на армията за изпращане франц. бригада (полков. Филоно) къмъ Горничево, вмѣсто южно отъ Островското езеро, както настояваше генералъ Кордоние, не бѣ най-сполучливото разрешение на въпроса. То даваше указания, колко много въ този щабъ бѣха загубили вѣрата да удържатъ отбраняваната позиция. Ако тази бригада отидѣше къмъ Катраница, Екши су, щѣше да парализира по-нататъшнитѣ български атаки къмъ к. 907. Сведенията въ щаба на армията, за българскитѣ полкове на среща ѝ, бѣха преувеличени (съ 3., 33., 53., 57. и 29. п.п., понеже тѣхъ ги нѣмаше).

Добровол. отрядъ Поповичъ — при Джума — нѣмаше патрони и храна.

Отрядътъ подполков. Мишковичъ продължаваше да наблюдава и разузнава на западъ и юго-западъ — отатѣкъ Налбандъ кѡй дере.

Вардарската дивизия запази позицията си. Сведенията за противника насреща ѝ (поменаватъ се полкове каквито нѣмаше: 23., 56., 57. и австрийски войски?) — не точни.

Дунавската дивизия на разсѣмване, съ смѣла частична контръ-атака, си възвърна изгубенитѣ окопи (въ които следъ

смѣла атака 1/15. бълг. дружина бѣ проникнала презъ нощта), залавяйки повече отъ 100 пленници.

Пезъ деня, дивизионната артилерия прояви енергична огнева дейностъ. Вечерта, 2. Дунавска бригада бѣ смѣнена съ 1. Тимошка бригада (отъ дивиз. резервъ).

За следниятъ день, дивизията, съ своитѣ 20 батальона, 68 картечници и 40 орджия, имаше да се брани срещу българтитѣ: 16 дружини, 30 картечници и 72 орджия.

Конната дивизия — пази ж.-п. линия при Верия, разузнавайки на западъ.

На 25. августъ.

2/8. п. бригада най-после получи заповѣдъ да изпрати 2 план. батареи за Неокази и да изнесе 2/7. к. дивизионъ къмъ Костуръ, Влахоклисура. Обаче, предложението на бриг. к-ръ: съ 3 дружини да настѣпи и заеме линията Хрупище, Богачко, Мокрени, основателно не се възприе, защото ако бѣ въпросъ да се окаже съдействие, то следваше поне 2 дружини да се изпратятъ къмъ Баница.

8. пех. дивизия.

Решението на дивиз. к-ръ — да продължи натиска, презъ атака по цѣлия фронтъ отъ к. 1500 до езерото, само съ едно засилване артилерията на лѣвата колона, отъ 3/6 бригада (съ батареи отъ Совичката група), безъ да направи прегрупиране (напр., да премѣсти поне 4 батареи отъ 8. арт. полкъ и ги постави сев. отъ шосето), както и безъ да приготви единъ планъ, презъ който да съгласува усилията на 1/8. и 3/6. бригади и 55. п. п., — не водѣше къмъ успѣхъ. Липсваха и указания: поне въ кои участъци бригадитѣ да насочатъ първоначално усилията си и за моментитѣ, въ които да почне артил. подготовка, продължителността ѝ и за извършване пех. ударъ. Той дори не взе предвидъ времето необходимо за премѣстване батареитѣ отъ Совичката група, които въ дневната атака на 25. не можеха да взематъ участие.

3. конна бригада следваше да продължи изпълнението на задачата си — охрана участъка отъ Вичъ до Новиградъ, а съ 10. к. п. — да се насочи презъ Коларка за Острово. Тя остана само съ единъ коненъ арт. взводъ и необяснимо защо, оттегли ротата отъ Елевисъ къмъ Кирли Дервентъ. Все пакъ бригад. к-ръ не разполагаше съ достатъчно сили и възможностъ, да настѣпи на изтокъ и затова се задоволи съ охранителна служба. А искането му за засилване съ една дружина и другия коненъ арт. взводъ (при Патели), предвидъ сръбската активностъ (на отряда Мишковичъ, който зае Елевисъ) и връщане ротата — южно на Суровичево, бѣ-

ха належачи. Забелязаниятъ въ движение сръбски батальонъ отъ Инели за Уджана — бѣ отряда Поповичъ.

1/8. п. бригада оставаше да изпълни досегашната си задача — да атакува св. Спиридонския масивъ и се насочи къмъ Чаконъ.

Между другитѣ упътвания по водене огневитѣ действия и др., като особено ценно и практично, трѣбваше да се отбележи това, което се отнасяше до начина за откриване закрититѣ непр. батареи — презъ нощно наблюдение отъ батареитѣ тѣхната стрелба. Но за практичното му приложение налагаше се уреждането непрекъснатото нощно наблюдателно дежурство на всѣко артил. наблюдателно мѣсто и разпредѣляне участъка на бригадата за наблюдение между батареитѣ.

Съобщениятъ отъ бригадниятъ к-ръ до колонитѣ планъ за действие имаше предвидъ атака съ усилия въ посока по билото на св. Спиридонския масивъ. Пехотата можеше да получи подкрепата на 4 полски батареи, при стрелба на разстояние 5 клм.; на други две полски — отъ 6 клм. и на 2 план. — отъ 3 клм. Планътъ бѣ изпълнимъ, но не бѣ ясно изразенъ. Освенъ това не се посочваше на самата мѣстностъ избрания участъкъ и особено на артилерията, за да съсредоточи огъня си. Искаше се съгласуване действията между полковетѣ, а не се осигуряваше това въ самата заповѣдъ, презъ указания за начало на арт. подготовка и времетраенето ѝ, а така сѣщо момента и последователността на пехотнитѣ удари, — което бѣ неговъ дългъ. На артилерията се даваше свобода за намаление разхода на снаряди до минимумъ. Очевидно е, че пехотата се обричаше на собственитѣ ѝ сили.

Въ действителностъ, поставената отъ бригадниятъ к-ръ задача на артилерията водеше къмъ разпрѣсване усилията: 4 батареи предъ 10. п. п., други 4 — предъ 30. п. п. Тежката герм. батарея — за борба съ неприят. артилерия. И понеже к-рътъ на 8. арт. полкъ заповѣда да се стреля въздържано, въ сѣщностъ артил. подкрепа се изрази въ 327 снаряда отъ 8 батареи, или по 10 отъ орджие.

Дѣлната колона (10. п. п.) не отбеляза никакъвъ успѣхъ презъ деня. Лѣвата колона сѣщо.

К-ритъ на колонитѣ се оправдаваха и съ изоставяне сѣдитѣ. Презъ деня действията се изразиха повече въ огнева дейностъ, а особено силна артилерийска — отъ противника.

Загубитѣ въ 10 п. п. — 193 или 5.4% и въ 30 п. п. — 47, или 1.4% — свидетелствуватъ за това.

Оправданието на бриг. к-ръ, за липса на вѣра въ успѣха, поради липса на снаряди бѣ приемливо, но тогава, защо се заповѣдаха и предприемаха безнадеждни атаки и то по цѣлия фронтъ, вмѣсто поне на ограниченъ участъкъ? Изобщо, предприетитѣ действия нѣмаха никакъвъ ефектъ.

3/6. п. бригада имаше задача — да завладее Жерви, Чеганъ, като лѣвата колона, засилена съ 3 батареи отъ 6. арт. полкъ, трѣбваше да завладее Лесистата висота, ю.-и. отъ к. 1500, въ свръзка съ заповѣданото настѣпление на 55. п. п. срещу к. 1500.

Разпорежданията на бриг. к-ръ, отнасящи се до премѣстване артилерията, бѣха лишни, защото тя заемаше добри позиции (съ изключение 2/18. арт. отд., което не бѣ достатъчно изнесено). Така 1/12 арт. отдѣление и 3/3. гауб. бат. — на 27 клм.; 1/18 арт. отд. — 25 клм., 2/18. арт. отд. — 43 клм., разположени общо на фронтъ 45 клм.; при много добро наблюдение отъ билото на М. Нидже. Тя можеше да съсредоточи (групира) огъня на всичките си 40 орждия (вънъ отъ германските и 1/6. отд., което идваше) по 25 клм. фронтъ на противника отъ гребена сев. на шосето до Конусовидната висота, при разстояния: 3, 25 и 5 клм., както и да подготви съ всичките си батареи атаката на 12. п. п., южно отъ к. 1500, Жака и Лесистия гребенъ, на фронтъ пакъ 25 клм. и разстояния: 45, 32 и 47 клм., при гъстота на стрелбата и въ двата случая до 60 м. на орджие.

Очевидно, поставенитѣ условия (чрезъ н-къ щаба) за масиране огъня на половината батареи по всѣка точка отъ к. 1500 до продълговатата Лесиста висота, бѣха изпълними, стига да се осигуреше ясно, бързо и правилно посочване целитѣ (участъци за стрелбата). Това налагаше установяване огневи планъ и едно предварително разпореждане за *наименование и нумерация* разнитѣ точки и батареи въ сръбската позиция. Обаче, едното и другото не бѣха направени отъ щаба на бригадата и на артилерията (а ако е имало такива, останали сж неразгласени), чрезъ скици или лични указания. Въ сжщностъ, наименованието на мѣстнитѣ точки бѣ направено отъ по-малките командири и затова за една и сжща висота имаше *четири различни имена*: Конусовидна, Пирамидална, Трапецовидна, Яйцевидна, както и нѣколко все Гористи, Лесисти, Лѣснати и пр. висоти, които се смѣсваха.

Въ замѣна на това, добре се разграничиха участъцитѣ на колонитѣ (сѣдловидната между Конусовидната и Лесиста висота).

Упѣтванията дадени по рано за атаката бѣха ясни. Напомняването да се даватъ сигнали за означение преднитѣ линии — много полезно, но какви щѣха да бждатъ? — това артилериститѣ не знаеха!

Другитѣ предварителни указания — забрана на нощна арт. стрелба, напомняване за икономисване на снарядитѣ — не бѣха насърчителни белези за успѣшно развиване настѣпления и атаката.

Посоченитѣ задачи на артилерията, предадени чрезъ н-къ щаба — за обединено арт. командване на всичката ар-

тилерия въ колонитѣ, се свеждаха до едновременни атаки отъ последнитѣ, на които не се осигуряваше мощна артил. подкрепа, чрезъ огнева маса. Това, последно, условие налагаше произвеждане на последователни атаки, напр., най-напредъ съ дѣсната колона, а после съ лѣвата. Но то не бѣ направено.

Не се опредѣли своевременно и началото на действие то, макаръ едва по-късно се установи за 11 часѣтъ, когато артилерията бѣ готова съ даннитѣ си, следъ отбелязване поважнитѣ точки.

Дѣсната колона (51. и 52. п. п.). Както и въ 1/8. бригада, полковетѣ се оплакваха и оправдаваха своето бездействие съ оставяне на съседитѣ назадъ. Това даде неоснователни поводи за взаимни междусъседски подканвания. Тѣ щѣха да бждатъ лишни, ако дивизионния к-ръ държеше нишките на боя, чрезъ установяване часове за започването и воденето му.

И въ тази колона виждаме, че усилията сж насочени еднакво и едновременно по цѣлия фронтъ. Отъ артилерията ѝ се искаше да масира огъня си, пакъ едновременно, предъ двата ѝ полка. Очевидно това изключваше желаното действие въ маса.

Въпрѣки всички приготовления за започване действията въ 11 часѣтъ, въ последния моментъ дивизионниятъ к-ръ отложи за неопредѣлено време атаката, за да изчака пристигането и настаняване Совичкитѣ батареи при 12. п. п. Тази мѣрка не бѣ полезна, защото дѣсната колона на бригадата, при започналата атака отъ 1/8. бригада, можеше да разчита на успѣхъ, ако добре използуваше съдействието на всичката артилерия (11 батареи), а следъ пристигане на очакванитѣ батареи, да атакува и съ лѣвата колона.

Изявеното, обаче, недоволство отъ бригадния к-ръ къмъ своята артилерия, за гдето не открила мѣстата на неприятелските батареи, не бѣ основателно. За пристрелката и стрелбата имаше нужда отъ самолетни снимки и отъ въздушно наблюдение, а артилерията не разполагаше съ свои самолети.

Остана въ бездействие, подъ силния артил. огънь на противника, колоната даде много жертви и нейното положение, бригадниятъ к-ръ, съ право счете за критическо, като поиска отъ артилерията си да замълчи неприятелската. Това се потвърждаваше и отъ даденитѣ жертви (51. п. п. — 121 човека, или 5%).

К-рътъ на 18. арт. полкъ, макаръ да не успѣ да установи телефонна свръзка съ 2/18. арт. отд., по липса на кабелъ, бѣ длъженъ да поеме командването на всичката артилерия, като застанеше на наблюдат. мѣсто влѣво отъ 1/18. арт. отдѣление, т. е. по-близу до 2/18. арт. отд. и посочи огневитѣ участъци на отдѣленията за предстоящата атака.

Той бѣ длъженъ да състави огневия си планъ, съ огледъ на поставената му задача, да го съобщи на отдѣленията и на пех. полкове, като опредѣли и знацитѣ (арт. изстрели отъ гаубич. батарея, или залпове отъ полскитѣ б-реи по изборъ), съ които да означава участъка за биене и начало на огъня.

Макаръ да изпрати наблюдатели отъ батареитѣ за разкриване неприятелскитѣ такива, закрити въ планинския лабиринтъ, тѣ малко успѣха въ задачата си. Трѣбва да се отбележи огневото надмощие на сръбската артилерия, която при своята стрелба, използвава наблюдението на самолети и затова постигна добри резултати. Батареитѣ имаха доста загуби. Поставената отъ 1/12. арт. отд. фалшива батарея, изигра полезно своята роля. Изстрелянитѣ снаряди — надъ 1157 отъ 5½ батареи, или 50 отъ орджие — твърде малко.

Лѣвата колона (12. п. п.) съ огледъ за вкарване въ предвидения бой, на очакваното 1/6. арт. отд., което закѣсня, назначената за 11 часътъ атака и тукъ бѣ отмѣнена и то основателно. Заетитѣ отъ 1/6. арт. отд. позиции на 4.2 клм. отъ сръбската позиция, не отговаряха на нуждитѣ и мѣстнитѣ условия. Следваше отдѣлението да се изнесе по-напредъ, а още по-добре, ако застанеше въ дѣсно отъ 3/3. гауб. батарея, т. е. въ близость на 1/18. арт. отд. — на 3 клм. отъ сръбската позиция. Артилерийската огнева дейность се изрази въ 191 снаряди, изстреляни отъ 3 батареи, т. е. по 16 отъ орджие. Загуби нѣма.

Изобщо, въ този день 3/6. бригада не извърши предвидената атака и премина въ очакване и бездействие. Той бѣ загубенъ.

1/3. п. бригада получи отъ дивизията очакваното одобрение за размѣстване на полковетѣ (56. и 11.) и нареждане за настѣпление съ 55. п. п. срещу к. 1500, въ свръзка съ 12. п. п. То дойде да разстрои бригадата и да намали натиска и заплахата срещу противника на фронта източно отъ к. 1500, още повече че задачата на 3/8. бригада бѣ — да приковава противника.

Дѣсната колона (55. п. п.) съ 8/6. и 5/2. гаубична батареи, късно (13 ч. 30), следъ като атаката на 12. п. п. за 11 часътъ бѣ отмѣнена, получи задача — да атакува съвмѣстно съ 12. п. п., безъ да му се опредѣли — кога да стане това (часъ). Полкътъ прекара въ бездействие. Загуби 2 човѣка. Артилерията не стреля.

Средната колона (11. п. п.) отъ 20 часътъ започна да се изтегля къмъ Каймакъ чаланъ, като предаде участъка си на 56. п. п. Загуби нѣма.

Лѣвата колона (56 п. п.) следъ мръкване пристѣпи къмъ смѣняване на 11. п. п. Загуби нѣма. Лѣвата арт. група изстреля 138 снаряда отъ 4 батареи, или по 11 отъ орджие.

Новото наблюд. мѣсто на дивиз. к-ръ — при Баница, не бѣ сполучливо, защото отъ тамъ не се виждаше противника и собственото разположение. По-добре щѣше да бѣде, ако бѣ установено, напр., на вис. зап. на Горничево, около 1/18. батарея, кждето имаше добри условия за наблюдение, или най-добре около 1/18. арт. отд. кждето имаше и подстъпи за скрито движение къмъ и отъ него.

Оценката на положението, направена въ щаба на I. армия на 25. авг., отговаряше на действителността и особено на посоката, гдето следваше да се насочатъ главнитѣ усилия — между к. 1500 и Чаконъ. Но погрѣшна бѣ вѣрната, че 1/8. бригада ще завладѣе к. 907, съ слабитѣ си сили, при лошитѣ мѣстни условия. Истината бѣ, че ключа на победата се намираще въ ржцетѣ на 3/6. бригада и то особено следъ пристигането на третѣ полски и две гаубични батареи отъ Совичъ — при 12. п. п.

III. сръбска армия.

Сведенията на *Върхов. командване* за състава на българскитѣ сили срещу III. армия бѣха точни. И считайки че ж.-п. линия за Верия е незастрашена, основателно прехвърли части отъ конната дивизия и отряда сръбски добров. презъ Негушъ пл. за Катраница, за да засили фланга на армията. Тамъ стигна и отрядътъ Поповичъ. Командуването на армията умѣстно засили Дунавската дивизия съ теж. французка батарея при Чеганъ.

Отрядътъ подполков. Миушковичъ продължи разузнавателната дейность съ конницата, отаткъкъ Налбандъ кѡй дере. *Вардарската дивизия* отбелязва отслабването на българския натискъ и предприе малки нападения.

Дунавската дивизия презъ деня ограничи своята дейность въ артилерийска борба и обстрелване българското разположение.

Дринската дивизия, освенъ 12 см. французка батарея, изпрати по свой починъ на Дунавската дивизия и други (5) леки орджия. Презъ деня и тя прояви само огнева дейность.

Конната дивизия остана на мѣстото си готвейки се на 26. авг. да изпрати 4. к. полкъ въ Катраница (на III. армия) и да изнесе 1. к. бригада по билото на Негушъ пл., въ опредѣления ѝ участъкъ.

На 26. августъ.

2/8. п. бригада съ 3 дружини отъ 23. п. п. и две план. батареи, презъ Писодери и Леринъ, се отправя за Неокази, а за охрана на досегашния участъкъ (отъ Маликъ до сев. отъ Лабаница) останаха 1/23. дружина (5 ротѣ), 2 не с. с. пл. орджия и 2/7. коненъ дивизионъ.

8. пех. дивизия.

Поставеният от предния ден задачи на бригадите оставаха все същите — атака по цялия фронт от Островското езеро до Съдлото включително, за да се заеме теснината при с. Чеганъ. Само на конната бригада се възлагаше чисто охранителна задача — въ участъка от Мокрени до Нови градъ. Но въ щаба на дивизията и този път не бѣ изработенъ планъ, чрезъ който да се съгласуватъ усилията на 1/8., 3/6. бригади и 55. п. п.

Чрезъ засилването на 3/6. бригада, или по-точно на 12. п. п. (освенъ тригѣ батареи отъ 6. артил. полкъ. но още и две гаубични не с. с. батареи, също така взети отъ Совичъ), ставаше ясно, че тежестта на усилията въ дивизията се насочваше въ участъка между шосето и к. 1500, т. е. въ този на 3/6. п. бригада. Обаче гаубичните батареи щѣха да пристигнатъ и влѣзатъ въ боя не по-рано отъ 7 часътъ. Тукъ срещу 20 батальона, 80 картечници и 48 орджия на усилената сръбска Дунавска дивизия щѣха да действуватъ 16 дружини, 32 картеч. и 64 орджия на усилената 3/6. бригада. Следователно, превъзходството на българитѣ, въ този решителенъ участъкъ, бѣ само въ орджия, но за тѣхъ липсваха необходимитѣ (достатъчно) бойни припаси.

3. конна бригада установи свръзка съ 2/7. к. дивизионъ, находящъ се въ Влахоклисура. Тя си възвърна Елевисъ.

1/8. п. бригада имаше да преодоляе три последователни линии окопи съ телени мрежи и затова ней бѣ необходима силна артил. подкрепа, чрезъ масово огнево действие (на по ограниченъ фронтъ), но то не бѣ обмислено. Нареданията на бригадния к-ръ за възобновяване заповѣданата отъ предния денъ атака, бѣха кратки, съ общи изрази. И самиятъ планъ за 25. авг., който трѣбваше да се изпълни, както се отбеляза, имаше съществени празнини. Налагаше се поне да се припомни. Все пакъ, поради късното получаване заповѣдта на бригадния к-ръ, въ 30 п. п. (9 ч.) и липсата на опредѣленъ часъ за почване — признаци за настѣпление не се виждаха.

Бригадния к-ръ, който не върваше въ успѣха, неоснователно искаше да започне следъ 3/6. бригада.

Поради бързата заповѣдъ отъ дивизията, за почване въ 13 ч., бригадния к-ръ също набързо даде разпорежданията си. Много правилно той нареди: пръвъ да започне 30 п. п., а после 10. п. п. Но същиятъ трѣбваше да насочи огъня на всички 9 батареи предъ 30. п. п. и да не допусне, както напр. стана — 2/8. и 5/8. батареи да стрелятъ предъ оставащия въ очакване 10. п. п. Това, още повече, че усилията трѣбваше да вървятъ по билото на масива. Естествено, поради превъзходящото огнево действие на сръбскитѣ батареи,

настѣплението неможа да се развие, въпрѣки личната намѣса и примѣръ на дружиннитѣ к-ри. Незначително напредване отбеляза 3/30. дружина и то при значителни загуби.

Артилерията останала съ малко снаряди, средно по 120 на орджие и следъ получената въ изминалата нощъ строга заповѣдъ за икономия на снарядитѣ, започна своята подготовка едва въ 13 ч. 20 — съ артилерийски двубой и обстрелване пехотнитѣ окопи. Тя стреляше твърде слабо.

Изявеното, обаче, незадоволство отъ артилериститѣ, поради бездействието на 10. п. п. въ времето, когато 30 п. п. бѣ започналъ движение, не бѣ справедливо. Очевидно, въ случая — 2/8. и 5/8. батареи неправилно стреляха предъ 10. п. п., тогазъ когато, споредъ плана на бригад. к-ръ за атаката, трѣбваше, заедно съ останалитѣ батареи, да съдействуватъ най-напредъ на 30. п. п. Самъ бригадния к-ръ признава слабо то огнево действие на собствената артилерия, на която липсвало единство и стреляла разхвърляно и нито веднажъ не събрала огъня си върху мѣстото на атаката (напр. предъ 1/30. и 2/30. (сборна) дружини. Но не трѣбва да се забравя, че единъ отъ виновницитѣ бѣ и той, понеже не й постави такава задача.

Следъ неуспѣшния дневенъ опитъ за атака, последвалата заповѣдъ отъ дивиз. к-ръ за нощна атака „на ножъ“, съ начало 19 ч. 30, безъ артил. съдействие и безъ пехотна стрелба (и която смѣташе, че при съществуващата обстановка ще има сигуренъ успѣхъ, понеже противника билъ разколебанъ, което не отговаряше на действителността) — показваше, че това бѣ по-скоро единъ отчаянъ опитъ.

А по-късното отлагане опредѣления часъ и предоставяне на к-ритѣ на полковоетѣ да се споразумѣятъ и да го установятъ, идеше още повече да намали и безъ това малката вѣроятностъ за успѣхъ.

Самиятъ фактъ, че и дивизията не опредѣли часъ за бригадите, следъ отправеното ѝ запитване отъ 1/8. бригада, показваше, че сериозна атака неможеше да се очаква. И въпрѣки установения отъ пех. к-ри часъ (22.), да се вика „ура“, но безъ стрелба, 10. п. п. не атакува. 30. п. п. на дѣсния флангъ атакува само съ една рота (12/30.), даде голѣми жертви безъ да проникне; центъра направи слабъ опитъ, а лѣвитѣ дружини (3/30. и 4/30.) по плана действуваха само съ огънь. Загубитѣ: 10. п. п. — 114 човѣка (30%) и 30. п. п. — 277 човѣка (80%) — значителни. Артилерийското съдействие презъ деня — 1650 снаряда отъ 7½ батареи, или по 55 отъ орджие — незадоволително.

3/6 п. бригада имаше да продължи изпълнението на досегашната задача — да заеме Лесистата висота южно отъ Чеганска пл. и продължи къмъ с. Чеганъ, безъ да се опредѣли началото на действието.

Сведенията за противника, въ бригадата, бѣха точни, а преценката на бригадния, за силата на непр. позиция насрѣща му — справедлива.

Заповѣдта за атаката (5 ч. 30) пакъ предвиждаше едновременно действия на дветѣ колони. Бригадниятъ к-ръ нѣмаше планъ, не опредѣли и часъ за започване. Заедно съ това артилерията въ бригадата (въпрѣки липсата на права телефонна свръзка съ к-ра на 2/18. арт. отдѣление, засилено вече съ петтѣ батареи отъ Совичката артилерия, които въ 7 ч. бѣха готови за действие) неизвинително за к-ра на 18. артилер. полкъ, остана необединена. Той, и безъ наличието на телефонната свръзка, бѣ длъженъ, чрезъ скица или планъ за разпредѣление на огъня, или чрезъ лични указания, дори съ сигнали отъ нѣкоя близка батарея, да посочи участъцитѣ отъ сръбската позиция, за биене отъ лѣвата арт. група, за да се получи мощна огнева маса, отъ 16-тѣ б-реи на бригадата, при арт-ската подготовка. За тази целъ налагаше се, да поиска, колонитѣ да извършатъ последователно атакитѣ си.

Вследствие на всичко това, усилията на колонитѣ неможеха да бждатъ резултатни, щомъ артилерията не бѣ подготвена последователно да съсрѣдоточи усилията си, отначало предъ едната (дѣсната), а после предъ другата колона, което бѣ възможно и наложително.

А задачата, която бригадниятъ постави на артилерията отъ дѣсната колона, съ израза — „да подържа атаката съ най-резултатенъ огънь“ — бѣ много неопредѣлена. И въ нея липсваше планъ за действие, който да опредѣли участъкъ за насочване усилията, моментитѣ за начало на арт. действие, неговата продължителност, последователностъ въ овладяване непр. позиция, разхода на снаряди и пр.

Понеже не се използва тъмнината, преди настѣпване на деня, за преминаване открититѣ за наблюдение подстѣпи, при доближаване до изходната за ударъ линия, трѣбваше да се очаква, че настѣпването не ще успѣе. Това бѣ важенъ пропускъ и изобщо като че ли не се схващаше като добро сръдство за намаление загубитѣ, презъ време на доближаването, предъ удара. Бригадниятъ к-ръ бѣ принуденъ и то късно, да дава указания за движение на пехотата по групи, дори по единично. Но кога тѣ щѣха да стигнатъ до изпълнителитѣ?

Даденитѣ, пакъ отъ сжщиятъ, упътвания за тѣсна свръзка на пех. съ артилерията, като й „иска съдействие, чрезъ указване отъ кои части най-много страдатъ“ — водеха къмъ губене на време и забавяне действията, бавно и трудно съгласуване между тѣзи два рода войска.

Всички тѣзи неудобства щѣха да се избѣгнатъ, ако настѣпването и атаката се подготвеха и уредеха, чрезъ общъ планъ за настѣпване и атака, изработенъ отъ бригадния

к-ръ при сътрудничеството и на к-ра на 18. арт. полкъ, въ който по мѣсто и време да се предвидятъ и съгласуватъ действията на пех. и артилерията, както се каза и за 1/8. бригада.

Макаръ арт. стрелба да се откри отъ 7 часътъ, дѣсната колона започна настѣпване и то само съ лѣвия си полкъ (52.), едвамъ следъ 10 ч., подържанъ само отъ батареитѣ на 1/18. арт. отд., тъй като въ това време 1/12 арт. отд. водеше безрезултатенъ арт. двубой, вмѣсто да бие пех. окопи. Останването на 51. п. п. се мотивираше съ желанието на бригадния и заповѣдта на дивизионния к-ръ, да настѣпи по-рано 30 п. п., за да го освободи отъ фланговъ огънь. Това, обаче, не бѣ право, защото идеята на дивизион. командване бѣ — едновременно настѣпване по цѣлия фронтъ — при който случай, фланговия огънь за 51. п. п. отдѣсно щѣше да изчезне.

При тѣзи неблагоприятни условия и силното артил. противодействие на противника, по добре наблюдаваната мѣстностъ, 52. п. п. напредна малко, а 51. п. п. отби едно неприятелско нападение. И следъ пладне 52. п. п. остана на мѣстото си, а 51. п. п. отби съ огънь второ нападение на дѣсния си флангъ. Артилерията на колоната (7 $\frac{1}{2}$ батареи), вмѣсто да съсрѣдоточи огъня си по непр. пехотна позиция предъ 52. п. п., продължаваше да води и артилерийски двубой. Очевидно липсваше рѣководна идея въ артил. сътрудничество и като че ли поради липсата на общо рѣководство.

Лѣвата колона (12. п. п.) имаща за близка задача — Лелистата висота (гребенъ) — отначало неизвинително чакаше настѣпването на съседитѣ си (52. п. п.). И въ нея липсваше единъ планъ за настѣпване и атака, чрезъ който да се уреди и артилерийското сътрудничество. Макаръ и обединена, нейната артилерия действуваше безъ ясна идея за водене артил. двубой и следъ това за подготовка на удара. И тукъ артил. групи водѣха борбата разкъсано и затова не се получи необходимото съсрѣдоточение на огъня отъ 33-тѣ оржидия (по атакуваната пехотна позиция), които съ своитѣ 9 гаубици можеха да постигнатъ силенъ материаленъ и мораленъ ефектъ. Пехотното настѣпване, поради всичко това, срещна силно артил. противодействие и нѣмаше успѣхъ. Тя достигна на 400 метра предъ сръбската позиция, спрѣна и съ арт. огънь откъмъ св. Спиридонъ. Привършването на снарядитѣ въ 2/18. артил. отд. бѣ причина за незадоволителната арт. подкрепа. А даденитѣ указания на батареитѣ отъ лѣвата арт. група (1/6. арт. отд. и 2/2. не с. с. гауб. отд.) за методично, съ равномерна скоростъ водене на огъня по непр. пех. позиция, бѣха много разумни и имаха добъръ ефектъ.

Понеже 55. п. п. не бѣ подчиненъ на 3/6. бригада, а исканото му сътрудничество, чрезъ дивизията, бѣ направено късно и неможеше да има сигуренъ резултатъ, то лѣвата колона неможа да получи желанието отъ бригадния к-ръ крѣ-

стосанъ огънь и да се заставятъ сърбитѣ да напуснатъ окопитѣ при Жака и к. 1500.

Решението (отъ надвечеръ) на дивизионния к-ръ (който презъ цѣлия день остана на Г. Висина, вмѣсто да отиде при к-ра на 3/6. бригада, около Горничево) — да отложи атаката следъ мръкване и то безъ артилер. сътрудничество и безъ опредѣленъ часъ, бѣ опасно решение, което водѣше къмъ явенъ рискъ и много жертви. Разумното бѣ, атаката да започнеше на 27 авг., малко преди разсвѣтъ, при добре уредена масова артил. подготовка предъ 3/6. бригадата, на която да съдействуватъ още поне 4 б-реи отъ 8. арт. полкъ и тѣзи на Совичката група и всички поставени подъ заповѣдитѣ на к-ра на 18. арт. п., който още презъ нощта трѣбваше да посочи участъци за всѣка артил. група, върху непр. пехотна позиция. Той, въ съгласие съ бригадния к-ръ, отначало съ всичкитѣ батареи, следваше да предвиди едно съсредоточаване предъ дѣсната колона и следъ успѣшно заемане непр. позиция, да се последва отъ друго съсредоточаване предъ 12. п. п. до к. 1500 включително. Въ този планъ, по време, следваше още въ началото да се предвидятъ батареи за артил. борба, периодитѣ за подготовката, моментитѣ за пехотнитѣ удари и разхода на снаряди.

Нощната атака на 3/6. п. бригада на 26/27 августъ.

Лошитѣ условия за нощната атака на бригадата, бѣха на лице. Виждаше ги самъ бригадния к-ръ, комуто поради това успѣхътъ изглеждаше съмнителенъ. И основателно направи, макаръ и неуспѣшенъ опитъ да бѣде отменена.

Настѣплението неизбежно започна следъ опредѣления часъ тогава, когато вдѣсно 1/8. бригада го бѣ отложила за 4 часа по-късно. Естествено, това бѣ първото нарушение на нейната дружностъ.

Самото движение се извършваше по цѣлия бригаденъ фронтъ и бригадния к-ръ, вследствие невѣрното съобщение отъ щаба на дивизията, че св. Спиридонския масивъ билъ заетъ отъ 30. п. п., основателно настоя предъ к-ритѣ на колонитѣ неотмѣнимо да се завладѣе неприятел. позиция.

Дѣсната колона, съ 51. п. п. отначало успѣшно проникна въ непр. окопи. Съседитѣ, обаче: въ дѣсно 30. п. п. остана на мѣстото си и влѣво 52. п. п., който съ слаби сили достигна теленитѣ мрежи на Конусовидната висота, бѣ отблъснатъ съ силенъ огънь. Оказалъ се изолиранъ, 51. п. п. следъ мощна контръ-атака отъ три страни, отстъпи къмъ изходната позиция. И така, предприетата нощна атака, поради голѣмия размахъ (1200 м. отдалеченъ обектъ) неуспѣ

въ нѣкои точки, и вследствие слабитѣ сили, умората, бдителността на защитницитѣ, силното огнево противодействие и непокътнатитѣ телени мрежи на Конусовидната висота, както и бездействието на съседа вдѣсно. Тя пропадна при много тежки загуби.

Лѣвата колона настѣпи единъ часъ по-късно (21 ч.) нерешително и затова, следъ като наближи непр. позиция, повърна назадъ.

Загубитѣ въ бригадата общо презъ дневния бой и нощната атака, бѣха:

51. п. п. (съ 3/15. друж.) — 263 човѣка, или 11%; 52. п. п. — 122 човѣка, или 5% и 12. п. п. — 242 човѣка, или 7%; артилерията — 27 човѣка.

Една отъ главнитѣ причини, съ право, бригадния к-ръ намираше въ широкия фронтъ, на който бѣ предприета.

Артилерийската подкрепа презъ дневнитѣ действия се изрази: за дѣсната колона — 2220 снаряда отъ 4½ батареи, или по 130 отъ орджие; за лѣвата колона — 2987 снаряда отъ 6½ батареи, или по 115 отъ орджие. Въ края на боя 2/18. арт. отд. разполагаше съ 140 снаряда, т. е. по 10 на орджие. Въ това време, въ тила на дивизията и армията снаряди нѣмаше.

Въ заключение, неуспѣшната нощна атака окончателно сломи нападателната способностъ на бригадата.

1/3. п. бригада.

Дѣсната колона (55. п. п.) съ атака срещу к. 1500, трѣбваше да съдействува на атаката на 12. п. п. Въпрѣки силната бомбардировка отъ батареитѣ при 12. п. п., полкътъ не предприе дневна атака. Такава не последва и презъ нощта. Загуби 13 човѣка (0.5%).

56. п. п. смѣни 11. п. п. и стана срѣдна колона. Загуби 17 човѣка (0.7%).

11. п. п. успѣ отчасти да се изтегли задъ билото на планината, около к. 2525.

Лѣвата арт. група изстреля 85 снаряда, или по 7 снаряда отъ орджие.

Изобщо бригадата презъ този день (26) остана въ бездействие.

III. сръбска армия.

Върховното командване съ право очакваше за 27. авг. нова атака срещу III. армия и обръна вниманието на командувачия да вземе мѣрки и чрезъ въздушно разузнаване.

Командувачиятъ армията, следъ насочване на двата французки отряда отъ Негушъ за Граматикъ и Катраница, като прецени положението южно отъ езерото благоприятно за нападателни действия отъ тази посока, основателно реши

да възложи на отряда подполковникъ Васичъ (до тогава на подполк. Поповичъ), следъ като се осигури отъ с.-з. и югъ, да се насочи съ всички сили къмъ дѣсния флангъ и тила на българитъ — въ посока на Орѣхово, Айтосъ.

Отрядътъ подполк. Миушковичъ — разузнавателна дейностъ.

Вардарската дивизия. Презъ деня отби неразвилата се атака на 1/8. бригада. Дивизионната артилерия безуспѣшно би 3/3. гауб. взводъ, за да го замълчи. За целта бѣха поискани самолети за откриване и бомбардиране и тежки орж-дия, поради голѣмитъ поражения, които този взводъ нанасяше на дивизията.

Дивизионното командване взимаше всички мѣрки за засилване позицията съ телени мрежи, нови окопи отзадъ и близу задъ първитъ, за закритие на резервитъ и за приемане контръ-атаки.

Дунавската дивизия успѣшно противодействуваше на дневнитъ опити за атака срещу к. 1500, кждето частитъ силно страдали отъ артил. огънъ, включително и отъ орж-дия при Висина, Совичъ и Горничево. Дивизионниятъ к-ръ очакваше атака срещу дѣсния си участъкъ. *Положението* при сжщия къмъ 14 часътъ било *тежко*, а на лѣвото крило на сжщия (17. п. п.) — *непоносимо*. По преценка на дивизионното командване, сръбската артилерия не могла да замълчи българ китъ батареи, поради трудното имъ наблюдение. Изобщо, всички грижи презъ деня бѣха насочени въ обезвреждаване българската артилерия (която, обаче, разполагаше съ толкова малко снаряди и нѣмаше какъ да набави недостига, който остро се чувствуваше).

Но французката далекобойна батарея успѣшно би българския тилъ при Баница и причини много пакости. Надвечеръ, дивиз. к-ръ считаше, че българскиятъ *ударъ*, който очакваше, щѣлъ да бжде срещу *дѣсното му крило*.

Дринската дивизия — нищо особено.

Конната дивизия — 4. к. п. трѣгна за Катраница.

Щабътъ на III. армия считаше (16 ч.), че българ. артилерия, особено тежката — била *надмощна*, мощно поражавала пехотата, а собственитъ батареи не могли да я обезвредятъ, понеже не я намѣрили. Съ огледъ на това сръбската артилерия стояла *по-долу* отъ българската, защото останали неоткрити батареи. Въздушнитъ сили бомбардираха гара Баница и не откриха движение на войски въ района на I. българска армия, западно отъ Кравица, което бѣ вѣрно.

Изобщо, трѣбва да се отбележи, че сръбското командване бѣ преувеличило мощта на българската артилерия, (която прекалено пестѣше снарядитъ) подценяваше действието на своята и неоснователно считаше *положението* въ този денъ за *критическо*. Слабиятъ натискъ на 1/8. бригада презъ

деня, позволи на артилерията отъ дѣсния участъкъ на Вардарската дивизия да подкрепи съ фланговъ огънъ Дунавската дивизия.

2561

На 27. августъ.

2/8. п. бригада, съ три дружини отъ 23. п. п., достигна Неокази (3. дружина), Леринъ (2. дружина) и Писодери (4. дружина). 1/23. друж. и 2/7. кон. дивизионъ останаха на мѣстата си.

8. пех. дивизия

3. конна бригада — нищо особено.

1/8. п. бригада. Презъ деня незначителна дейностъ. Частитъ се уреждаха. Артилерията не стреля. Загуби въ полковетъ: 10. п. п. — 17 човѣка (0.5%) и въ 30. п. п. — 42 човѣка (1.2%).

3/6. п. бригада. Следъ неуспѣшно извършената атака презъ изтеклата нощъ, решението на бригадния к-ръ — да облекчи положението на дѣсната колона, чрезъ едно настѣпление съ лѣвата колона — имаше изгледи за по-значителенъ успѣхъ, особено при съдействието на батареитъ отъ дѣсната колона. Но, поради изолираното ѝ действие, едва ли можеше, следъ това, да запази възможнитъ придобивки, тъй като дѣсната колона бѣ негодна за нападателни действия. Обаче, само за отвлечане вниманието на противника, нѣмаше нужда отъ пехотни действия, тъй като тази цель можеше напълно да се постигне само съ артил. огънъ.

Дѣсната колона, подъ оживенъ непр. артил. огънъ, се уреждаше. Загуби — 51. п. п. — 150 човѣка, или 6%. Артилерията водѣ огневи бой, главно съ сръбскитъ батареи и, понеже мѣстата имъ не се знаяха добре, искането на к-ра на 18. арт. полкъ, за даване специаленъ самолетъ съ артил. наблюдатели, бѣ умѣстно. Изстреляни 515 снаряда отъ 5 1/2 батареи, или по 23 снаряда отъ орж-дие.

Лѣвата колона. К-рътъ на колоната реши да завладѣе Лесистия гребенъ, но обстановката не благоприятствуваше изпълнението на тази задача. И затова отначало, въпрѣки доброто артил. съдействие нѣмъ успѣхъ, защото не бѣ преценилъ значението на Жака, който оставаше на фланга му. Последниятъ бѣ силно издаденъ упоренъ пунктъ, обектъ на 55. п. п. и прѣчеше на настѣплението. На него следваше да се гледа, като на наложителенъ етапъ за завладяване на к. 1500, съ едновременно ударъ отъ западъ и северъ. И наистина, обстановката налагаше неговото овладяване, като се насочеха части отъ резерва, въ съседство на дѣснофланговитъ роти отъ 1/55. дружина.

Едвамъ следъ пладне, к-рътъ на 12. п. п. реши да подпомогне 55. п. п. въ завладяването на този важенъ пунктъ (Жака), чрезъ силна артилер. бомбардировка, съ начало 19 часътъ. Установениятъ планъ имаше предвидъ атака на тази висота отъ 10/12. и 8/55. роти (сили недостатъчни), като се подготви отъ цѣлата артилерия на колоната. Следъ заемането на Жака, 12. п. п. трѣбваше да атакува Лесистия гребенъ (по на югъ).

Предвиди се Жака да се обложи съ огъня на 2 $\frac{1}{2}$ гаубични и 3 полски батареи, а тила му — съ 2 полски батареи (всичко 7 $\frac{1}{2}$ батареи). Една батарея (полска) оставаше за артилерийска борба. Така опредѣлената атака започна въ установения часъ и въ кжсо време даде своя резултатъ — напушането на висотата отъ защитниците, които бѣха преследвани съ огънь. Но пехотата отъ съседния участъкъ (55. п. п.) не го зае и затова сърбитъ се повърнаха.

Прочие, атаката на 12. п. п. не постигна другъ резултатъ, освенъ поставениятъ му — да отвлѣче вниманието на сърбитъ отъ разстроения дѣсенъ участъкъ. Това му струваше лишни загуби — 112 човѣка, или 3 $\frac{0}{10}$, и изстреляни надъ 1370 снаряда отъ 5 $\frac{1}{2}$ батареи, или по 62 снаряда отъ орджие.

Вѣпрѣки тежкото имъ положение при к. 1500, сърбитъ удържаха поради преумората на атакуващитъ части, които цѣли 11 дни не видѣха почивка, сънь, вода и водѣха неравна борба.

1/3. п. бригада имаше чисто отбранителна задача. Само 55. п. п. трѣбваше да подпомогне атаката на 12. п. полкъ.

Дѣсната колона (55. п. п.) презъ изтеклата нощъ не произведе заповѣданата нощна атака, подъ предлогъ, че и 12. п. п. не направилъ сжщото, както и поради дотогавашнитъ голѣми загуби и преумората. А за изпълнение заповѣданата дневна атака, едновременно съ 12. п. п., липсваше желание и сили. поради което и тя не се произведе. Самъ к-рътъ на полка считаше задачата много трудна и не нанастоя предъ дружиннитъ к-ри за по-енергични действия. Загуби — 50 човѣка (2 $\frac{0}{10}$).

Лѣвата колона (56. п. п.), макаръ да имаше отначало отбранителна задача, получи набързо заповѣдъ да атакува. Направениятъ опитъ бѣ нерешителенъ и безъ резултатъ. Загубитъ — 114 човѣка (4 $\frac{5}{10}$) — безполезни. Изстреляни снаряди — 798 отъ 4 батареи, или по 50 отъ орджие.

11. п. п. остана на Каймакъ чаланъ.

Изобщо бригадата прояви слаба дейность.

Въ края на действията, както дивизионното командване, така и армейското разполагаха съ незначителни резерви — по една дружина.

Операцията завърши безъ да се постигне поставената крайна задача, при напълно изтощени сили и сръдства. Тя не спечели очакваната решителна победа. По тази причина не попрѣчи на Ромъния да влѣзе, въ този день, въ войната срещу Централнитъ сили, за която целъ бѣ започната и офанзивата.

III. сръбска армия.

Французкитъ подкрепления вече пристигаха при Острово — тежка артилерия и пехота.

Отрядътъ полк. Васичъ — нищо особено.

Вардарската дивизия отби нощната атака (на 26/27.) предприета отъ 1/8. бригада.

Дунавската дивизия успѣшно отби нощната атака на 26/27., извършена отъ дѣсната колона на 3/6. бригада и отхвърли съ контръ-атака, навлѣзлата въ окопитъ на 2/8. батальонъ — 3/15. българска дружина.

Презъ деня тя отби българската атака (отъ 19 ч.) срещу Жака.

Дивизионната артилерия, въ тѣзи критически часове, имаше много орджия излѣзли отъ строя, поради усилената стрелба (12 план. и 2 гауб. орджия).

А 22. п. п. залови опер. заповѣдъ на 51. п. п., отъ която (и отъ пленници) сръбското командване безпогрѣшно вече узна състава и разположението на усилената 8. българска дивизия.

Дринската дивизия — нищо особено.

Конната дивизия — сжщо.

6. ОБЩО ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

За Чеганската операция, I. българска армия не бѣ подготвена (групировка, екипировка, снабдяване, лѣтна мрежа, авиация). Въ нейното провеждане оперативнитъ нужди се подчиниха на политическитъ цели. Всичко това правѣше победата съмнителна.

Факта, че тя бѣ започната въ деня, въ който бѣха подписани стюзния договоръ и военната конвенция между Ромъния и Съглашенскитъ държави, показва, че много закѣсня, особено за политическата целъ, съ огледъ на която бѣ предприета — да се отклони Ромъния отъ войната. Тя не постигна и военната целъ — да заеме тѣснината северно отъ Острово (с. Чеганъ).

Самата операция се разрази въ едно голѣмо сражение, за което българското командване настѣяваше, но сериозно не се готвѣше и принудително отлагаше, по известнитъ политически причини (грѣцкия неутралитетъ). При това, времето

работене въ полза на Съюзниците, което запазваше за себе си инициативата, при оставената му свобода въ гръцка територия.

Едвамъ въ последния моментъ, и то при опасни ограничения, инициативата премина у българитѣ, които съ три дни изпревариха сърбитѣ.

Въ Леринското поле и по М. Нидже, I. българска армия се срещна и сблъска съ достоенъ противникъ, числено по-силенъ. Това бѣ цѣлата сръбска войска — добре обучена на Корфу и въ Солунския лагеръ, отъ французки инженери, модерно въоръжена и изобилно снабдена съ бойни и др. припаси и сръдства за борба, включително и по-силна авиация, каквато българитѣ нѣмаха.

Тази войска бѣ калена въ балканскитѣ войни и въ войната срещу Австрия презъ 1914. и 1915. години. Тя бѣ спечелила нѣколко голѣми победи надъ своитѣ противници.

Сръбското командване и войска презъ Чеганската операция, въ единадесетдневната борба дадоха редъ отбрателни боеве, на нѣколко последователни позиции, маневрирайки въ дълбочина и ширина на бойното поле и мощно използваха огъня на своята артилерия. Сръбскитѣ к-ри непосредствено и зорко следѣха сражението, изчакваха развоја на действията, следъ което взимаха решение, като използваха всички налични сръдства за борба. Въ заповѣдитѣ имъ ясно се посочваха: целта на действието, посоката на усиленията и на огневитѣ съсръдоточавания, както и началния моментъ. Презъ втората половина на борбата, обаче, командването се усъмни въ крайния успѣхъ. То *изживя силно настъпната криза* и не взе опасното решение да напусне борбата на последната позиция.

Отъ другата страна — у българското командване, при изпълнение на взетото решение липсваше спредѣленъ и установенъ планъ. То не вникнуваше въ подробноститѣ, не влизаше въ положението и въ ролята на изпълнителитѣ, закъсняваше съ заповѣдитѣ и очакваше всичко отъ тѣхъ. Така, то поставяше само крайната целъ, безъ да посочи близката. Неясно и некатегорично опредѣляше началото и рамкитѣ на действията, което даваше поводъ за отлагане, причинявайки съ това нарушение на единството въ действията и, следователно, свързката въ усилията между съседитѣ. Не посочваше мѣстото, или участъка за съсръдоточение огневитѣ усилия на артилерията и за нанасяне ударъ; времето (периода) на арт. подготовка и момента, или знака за произвеждане самия ударъ. Не опредѣляше степенята на огневитѣ усилия на артилерията (количеството на снарядитѣ, които да се изстрелятъ, или бързината на огъня). То искаше натискъ еднакъвъ по целия фронтъ, очаквайки успѣхъ въ коя да е точка.

Командването бързо изразходваше резервитѣ, чрезъ предивременното имъ вкарване, вмѣсто да ги пази за до-развиване успѣха и използване победата. То разчиташе повече на удара съ живата сила, отколкото на мощното сътрудничество и помощъ отъ артилерията и затова — толкова нощни атаки, безъ артилер. подкрепа, както и недостатъчно подготвени дневни такива.

Така, 30 батареи (отъ всички 32) на 8. усиленa българ. дивизия, за 11 дни сж изстреляли малко повече отъ 64000 снаряда, или сръдно дневно по 200 отъ батарея, а отъ оржие по 50, т. е. 2 пѣти по-малко отъ установенитѣ тогава норми.

Понесенитѣ загуби отъ *бойцитѣ*¹⁾ въ пехотнитѣ полкове възлизатъ сръдно на около 30% въ убити, ранени и изчезнали. Тази цифра е прекомѣрно голѣма и показва, че пехотата не се пестеше. Тя бѣ хвърляна въ чести нощни атаки, „на ножъ“, безъ артилер. помощъ. И съ право единъ генералъ-щабенъ офицеръ, на едно мѣсто отбѣлязва, че единъ отъ проявенитѣ съществени недостатѣци отъ нашата въоръжена сила, билъ „бързото изтощаване на дивизиитѣ, поради изтощаване пехотата въ тѣхъ, до като другитѣ войски оставаха още запазени“.

Не бѣ въ интересъ на добрия вървежъ на операцията, когато по-горниятъ к-ръ даваше оперативни заповѣди на по-долнитѣ, прескачайки тѣзи, които непосредствено следваха по-долу. Такива намѣси имаше отъ Главнокомандувания, отъ к-щия I. армия и отъ к-ра на 8. дивизия.

Армейското и дивизионно командвания не бѣха редовно и точно осведомявани за хода на сражението, при по-долнитѣ единици, по липса на генералъ-щабни и артилер. офицери за свързка при тѣхъ. Такъвъ се изпрати само веднажъ за 1 день (20. VIII.) — (отъ армията, при 1/8. бригада).

Липсата на собствена авиация попрѣчи за успѣшното водене противоартилерийската борба. А резултатитѣ отъ единадесетдневната борба показаха, че силата на една бойна единица следва да се мѣри не само съ числото на оржията и хората, а и съ количеството на бойнитѣ припаси, съ които си служи въ боя.

Сръбската войска се прояви съ недостатъчно издържлива, но подвижна пехота, и съ извънредно огнево-дейна артилерия. *Българската* пъкъ — съ смѣлата, издържлива и храбра пехота, но съ липса на стремежъ за действие съ артилерията, като огнева маса.

¹⁾ Пех. полкове сж смѣтнати приблизително: *действащитѣ* — (4 дружини) съ по 4200—4500 човѣка, при 3400—3600 бойци и; *резервнитѣ* — (3 друж.) съ 3000—3200 човѣка, при 2400—2600 бойци (вж. таблицата приложение № 6).

Изобщо, тази операция е богат източник за изследвания от оперативна и тактическо естество и за преценка високите морални качества на българския к-ри и войникъ. На първия бѣ пужно повече предвидливостъ, а вториятъ се показа ненадминатъ като боецъ.

Накрая трѣбва да се подчертае най-важната поука — *да се щадя повече човѣшкия материалъ!*

7. ИЗВОДИ И ПОУКИ ЗА НАПАДАТЕЛНИЯ БОЙ.

По своятъ съставъ, голѣмината на фронта на който действуваше, както и силата на противника насреща ѝ (III. сръбска армия), усилената 8. българска дивизия имаше общъ видъ и белези на отдѣлна армия, въ която бригадитѣ, по сжщитѣ причини отговаряха на съвременни дивизии. Съ огледъ на това ще се потърсятъ поуки отъ операцията.

За армейското командване.

1. Да не се предприематъ набързо, или само по политически причини, операции, които не сж наложени отъ чисто оперативни съображения, неподготвени своевременно и не осигурени въ всѣко отношение. Особено щомъ липсватъ изгледи за успѣхъ, или сж закъснѣли.

2. Ако не сж били взети мѣрки отъ по-високитѣ мѣста, командуваниятъ армията е длъженъ, много преди началото на действията, между другото да уреди, чрезъ ултравънния, или по другъ начинъ, въпроса за очната свръзка. Последната трѣбва да позволи и осигури за всички командири (пехотни и особено артилерийски) възможността, чрезъ тѣхни специални наблюдатели, добре да следятъ и презъ всѣко време да знаятъ мѣстата на най-предната пехотна линия: донемъ, или нощемъ, въ мѣгла, особено когато се завладѣе известна линия, или коя и да е неприятелска съпротива. Тѣзи мѣрки трѣбва да изключатъ всѣкаква възможностъ да се взематъ своитѣ части за неприятелски и да се поражаватъ отъ артилерията, както и отъ съседитѣ. Сжщо така — да се изпуснатъ и не се поражаватъ неприятелски части, които биха били смѣтнати за свои.

Взетитѣ за този случай мѣрки, могатъ да включатъ и следнитѣ срѣдства:

а) Приготовление и поставяне, като съставна часть отъ снаряжението на опредѣлени войници (напримѣръ, въ пех. и конно отдѣление), специални бѣли платна върху гърбоветѣ (ранцигѣ), съ опредѣлена форма (кржгъ или квадратъ), за да се различаватъ своитѣ отъ неприятелскитѣ войници. Така опредѣленитѣ войници ще знаятъ назначението си, когато сж въ първа линия — да заставатъ при спирането имъ на

мѣста, кждето сигурно ще бждатъ видени отъ собственитѣ артилерийски и пехотни наблюдатели.

б) На сжщитѣ сигнални (знакови) войници да се дадатъ, като свръзъчно снаряжение, и други, пакъ бѣли платна—ленти (напр. дълги 5—10 метра, широки 0.30—0.50 м.), които при достигане или заемане известна линия, непр. позиция и пр., да поставятъ на видно мѣсто, но скрито за погледа на противника, за да ги види собствената артилерия и самолети.

в) На сжщитѣ войници или на взводнитѣ к-ри, като снаряжение да се дадатъ специални пълзящи димни ракети (серпантини), които по свой починъ да запалватъ следъ заемане на неприятелската позиция, но върху обѣрнатитѣ къмъ своята артилерия, склонове, за да не бждатъ видени отъ неприятелската артилерия и да покажатъ мѣстата си.

г) Да се установятъ постоянни, точно опредѣлени знаци съ бѣли и цвѣтни ракети, съ които нощемъ, взводнитѣ к-ри да означаватъ достигане или заемане опредѣлена презъ деня линия, или неприятелската позиция.

д) При липса на гореозначенитѣ знаци (сигнали) на всѣка заета непр. позиция да се запалватъ отъ сигналнитѣ войници (безъ напомнюване) огънь съ пушекъ (слама, сѣно и пр.), по възможностъ на три видими отзадъ, и скрити за погледа на противника мѣста, въ фигура на тригълникъ, за да се видятъ поне две отъ тѣхъ.

е) Когато по погрѣшка собствената артилерия бие своитѣ предни пех. части, сигналнитѣ войници веднага да си послужатъ съ отбелязанитѣ до тукъ сигнали.

Тѣзи и други такива мѣрки трѣбва да се практикуватъ още въ мирно време, особено на бойни учения и на маневри, за да привикнатъ къмъ тѣхъ всички и да се усвоятъ като основна длъжностъ по осигуряване очната свръзка. Защото, ако този важенъ въпросъ се остави да се уреди съ почване на войната, войскитѣ нѣма да се приучатъ и резултатитѣ ще бждатъ незадоволителни.

3. Въ заповѣдта по армията, на която предстои настѣпление, срещу противникъ установенъ върху известна позиция, по начало, покрай другото, задължително трѣбва да се посочатъ не само пѣтищата, но и състава на колонитѣ на всѣка дивизия, т. е. това да не се предоставя на дивизионнитѣ к-ри. Само по този начинъ ще се получи желаната группировка и осигури избраната посока за главни усилия, за предстоящия бой. Освенъ това, да се опредѣли началниятъ часъ и началнитѣ мѣста на преднитѣ охрани и главни сили на колонитѣ за марша.

5. Когато противникътъ е установенъ и отдалеченъ до единъ преходъ и за него има достатъчно сведения, командуваниятъ армията трѣбва да посочи точно границитѣ, въ които ще действуватъ дивизиитѣ, за да се свръзватъ по тѣхъ

охранителните части (служби) и за търсене по същите свързката на боя. Освен това, да определят за всяка от тях, где да насочат усилията си, съгледъ, да се съберат такива поне на две съседни дивизии, въ установенъ от него участък. Към този общъ участък, артилериите на тѣзи две (съседни) дивизии ще се стремятъ да се развърнатъ на позиция по свой починъ и така да се създадатъ условия за образуване мощна огнева маса, която да се постави подъ общо артилерийско огнево командване на армията.

5. Следъ привършване приближаването и заемане изходната линия за атака, армейското командване, между другото, трѣбва своевременно да определят: участъкъ за главенъ ударъ, по възможностъ непрекъснатъ, за две съседни дивизии; началниятъ часъ или сигналъ за артилерийската подготовка, нейната продължителностъ и момента или знака за удара по определения фронтъ.

Само така се осигурява дружността, която пѣкъ ще попрѣчи на противника да даде подкрепа съ артилерията си, отъ незастрашенитѣ съседни участъци, или да групира масово огнево противодействие, последователно предъ застрашенитѣ участъци.

6. При горнитѣ условия, срещу противникъ за когото има достатъчно сведения, на конната единица въ армията не следва да се дава разузнавателна задача, въ размѣръ, който ще отслаби нейната бойна сила. На нея трѣбва да се постави бойна задача, откъмъ единъ отъ фланговетѣ, където условията сж най-благоприятни, съ цель — охранявайки фланга, да действува срещу неприятелския такъвъ и на съобщенията му. Тя може да се остави въ резервъ отзадъ само, когато нѣма условия да се изпрати на фланга и то съ огледъ да се намѣси въ боя, предимно за използване очакваната победа.

При избиране посоката за главни усилия, покрай другитѣ условия, особено трѣбва да се държи сметка за мѣстността. Въ нея масата артилерия трѣбва да намѣри добри и достатъчно наблюдателни мѣста и закрити позиции, по възможностъ при закрити подстъпи за подвозъ на бойни припаси. Позициите да бждатъ отдалечени отъ главната съпротивителна линия на противника толкова, че стрелбата по пехотнитѣ съпротиви отъ лекитѣ батареи да се извършва отъ малки и срѣдни разстояния (3—4 клм.), а отъ тежкитѣ — съ действителенъ огнь да се достигатъ неприятелскитѣ батареи и пжтищата въ тила.

8. Освенъ крайнитѣ обекти на дивизията (линия за достигане всеки день), трѣбва армията своевременно да определятъ и близкия такъвъ (първата линия) за атака. Когато се предвижда сериозенъ бой крайниятъ обектъ (крайната ли-

ния) за достигане, не следва да бжде отдалечена на повече отъ 25 клм. за дивизията.

9. Когато операцията се извършва чрезъ захождане на едното крило, около нѣкоя точка на фронта на армията, настѣплението трѣбва да се съобразява съ захождащата частъ. А за да се запази свързката, не може да се извършва безогледно, т. е. безъ погледъ и свързка съ захождащиятъ съседъ. Обикновено, свързката и съгласуването трѣбва да се търси къмъ частта, която е въ посоката на главнитѣ усилия.

10. На к-ритѣ на дивизиите, въ посоката на главнитѣ усилия, по или безъ тѣхно искане, отъ армията своевременно да се поставятъ въ тѣхно разпореждане достатъчно артилерийски наблюдателни самолети, за откриване неприятелскитѣ батареи и за ръководство пристрелката и наблюдение ефекта на стрелящитѣ батареи.

11. Армейскиятъ резервъ, обикновено, трѣбва да се вкара за смѣняване изморенитѣ или разстроени части, които трѣбва да го замѣстятъ, а сжщо така и за използване победата, или за отстранение непредвидени случайности, но не за извършване ударъ.

12. Размѣстването на частите за прегрупиране, трѣбва да се завърши преди започване действията.

13. Определенитѣ за действие участъци на дивизиите, да отговарятъ на тѣхнитѣ сили и задачи, както и съ успѣхъ да се командуватъ (обхващане съ личенъ погледъ).

14. Армейското командване да се придържа къмъ посоката на главнитѣ усилия, за да бжде въ лична свързка съ съответния дивизионенъ к-ръ. Съ него да следва и началника на арт. отдѣлъ, съ огледъ — при атаката, да обедини огнево артилериите на две съседни дивизии.

15. Сжщото, при отдаване устни заповѣди, да не прескача непосредствения к-ри.

16. Да не се предприематъ нощни атаки на голѣми фронтове и безъ артил. подготовка, за да не се хаби пехотата.

17. Дивизиите, които не атакуютъ, презъ време на атаката въ главното направление, съ огнь и движение, трѣбва да приковатъ противника предъ себе си, а артилерията съ флангова стрелба, споредъ установения планъ, или по указания на ударнитѣ дивизии, да помага на тѣхъ.

18. Армейското командване да ориентирва добре пристигащитѣ дивизии, когато не разполагатъ съ време за разузнаване мѣстността и противника, като дава подробни указания.

19. Задачитѣ на дивизиите да се даватъ още предния день и най-късно до полунощъ.

20. При дивизиите да се изпращатъ отъ армията за постоянна свързка генералщабни и артилерийски офицери, които да следятъ отблизу действията и периодически да дон-

сигнал, но да не се изпращат случайно или късно, безъ да имаат време и възможност да се осведелятъ за положението.

За обединение артилерията въ армията.

1. Артилерийският к-ръ, комуто е възложено да обедини огнево артилериите да две и повече дивизии, действащи по направлението на главните усилия, по указания отъ командувачия армията, трѣбва да приготви огневи планъ, въ който да предвиди:

Начало на артилерийската подготовка.

Часъ или сигналъ за това (напр., стрелба отъ тежки оржидия, или залповъ огънь отъ леките, по опредѣлена видима точка).

По картата — задачите (участъци за поражение отъ дивиз. артилериите) и целите на тежките групи.

Сътрудничеството на артилерийските наблюдателни самолети.

Часъ или сигналъ (съ изстрела) за пренасяне огъня въ дълбочина (той и за пех. ударъ).

Разходъ на снаряди (за този денъ).

Последователност за следните огневи действия (нови огневи обекти, следъ първия успѣхъ).

Време за проверка данните.

2. Сжщиятъ, трѣбва да осигури редовното и сигурно снабдяване на артилерийските части съ бойни припаси, като не допуска — дивизион. огнестрелни обози и самите артилерийски части, за снабдяването си, да се отдалечаватъ на повече отколкото е предвидено.

За дивизионното командване.

1. Съставътъ на дивизионниятъ щабъ трѣбва да бже толкова засиленъ, че да може да се справи съ разнообразната дейностъ въ боя.

2. Презъ време на марша и на приближаването, денемъ, артилерията да не следва въ непрекъснатата колона, а на значителни разстояния между батареите, като въ образуваните празнини се вмѣкнатъ пехотни части (роты, дружини), така че, при въздушно нападение, следъ отстранението на пехотата, да могатъ да се разтегнатъ и оржидията въ батареите, та да се намалятъ неизбѣжните загуби, при въздушните нападения.

3. При приближаване на дивизията, въ повече отъ една колона дивизионниятъ к-ръ, трѣбва да опредѣли часовете и началните мѣста за тръгване на предните охранни и на главните сили.

4. Артилерията въ всяка колона, до обединението на цялата дивизионна артилерия, се подчинява на к-ра на колоната и се развърща по негова заповѣдъ, съ огледъ — да развие огъня си въ посоката на главните усилия и да подпомогне пехотата, както за настаняването ѝ на изходната линия за атака, така и следъ това — при напредването ѝ до ударната линия и следъ удара.

5. Дивизионниятъ к-ръ да търси решението на боя на ограниченъ фронтъ, въ посоката на главните усилия, а не по цялия дивизионенъ фронтъ.

6. Атаката трѣбва да се произведе при ясна основна идея и при предварително приготвенъ планъ, който да съдържа:

Началенъ часъ (или сигналъ) за напредването;

Първия и следващите последователно обекти;

Задача на артилерията — участъкъ за облагане съ огънь отъ групите за непосредствена подкрепа и задача на групата за общи действия;

Продължителност на артилерийската стрелба (въ минути или часове), до заемане на предударната линия.

Сигналъ (артилерийска стрелба отъ тежки оржидия, или залпове отъ леки, по опредѣлена видима точка въ участъка на дивизията) за главенъ ударъ.

Продължителност (въ минути) на последната артил. подготовка, последвана отъ пренасяне стрелбата въ тила и въ страни за преграждане, придружено отъ пехотенъ ударъ.

Часъ или сигналъ за артилерийска подготовка за разширение успѣха въ страна или дълбочина (новъ участъкъ за артилерийска подготовка).

7. Когато предстои да се минатъ открити пространства, пехотата трѣбва да тръгва отъ изходната линия за приближаване, или атака преди разсъмване, за да ги премине незабелязано за непр. артилерия. Въ останалите случаи денемъ, нейното движение къмъ предударната линия, трѣбва да почва едновременно съ започване артил. подготовка върху непр. пехотна позиция.

8. Преодоляването на предните съпротиви (охранителна позиция), трѣбва да става непременно съ достатъчна артилерийска подкрепа.

9. Частите отъ дивизията, които сж извънъ участъка на главните усилия, трѣбва да се стремятъ да достигнатъ до предударната линия, въ готовност да разширятъ постигнатия успѣхъ.

10. Обикновено, задачата на дивизионния резервъ, трѣбва да бже, не за нанасяне главенъ ударъ, а за продължението му, т. е. за разширение успѣха въ дълбочина и за преследване отстъпващия противникъ. Неговото задържане е необходимо и когато не е уяснена обстановката. Вкарването му

въ боя още въ началото е допустимо само, когато има да постигнат обходъ или обхватъ.

11. Следъ успѣшна атака, най-сигурната и най-проста свръзка между артилерията и пехотата, при развиване успѣха въ дълбочина на позицията се постига съ сигнални артил. изстрели (залпове), направлявани отъ артил. к-ръ, по указания на войсковия к-ръ. Къмъ тѣзи изстрели останалитѣ батареи трѣбва да присъединятъ (въ страни) огъня си, а пехотата да започне настѣпление.

12. За частитѣ, които действуватъ въ планинска мѣстност, когато противника е слабъ и свръзкитѣ сж бавни и не сигурни, на колонитѣ да се даватъ: линия за достигане и пътища за движение къмъ тѣхъ, на по-голѣма дълбочина.

13. Когато липсватъ сведения за мѣстността или сж неясни, колонитѣ и артилерията трѣбва навреме да взематъ мѣстни надеждни водачи.

14. Следъ бой, или въ близостъ до противника, частитѣ да ношуватъ не на станъ, а развърнати въ боенъ редъ; артилерията да бжде на позиция, въ огнева готовност, за да подкрепи настѣплението на другия день.

15. Когато сведенията за противника сж пълни (и той се намира въ положение на отбрана), артилерията трѣбва да се развърща бързо, а пехотата да се стреми да се приближи до изходната линия за атака и въ никакъвъ случай да не остава (или заношува) на една линия съ артилерията (съ огледъ, при неприятелско настѣпление, да могатъ да се развиятъ отбранителни действия въ дълбочина), защото въ този случай последната не ще може да развие огънь за преграждане.

16. Дивизионниятъ к-ръ да се придържа до посоката на главнитѣ усилия, за да бжде въ близка и сигурна свръзка съ артилерийския к-ръ и съ тѣзи на пехотната колона, която ще извърши главния ударъ.

17. Освенъ крайнитѣ обекти (линия за овладяване), на които отъ I-а линия, трѣбва да се посочватъ близкитѣ такива за овладяване.

18. Когато съседната дивизия е изостанала, не е разумно да се излиза отъ собствения участъкъ за действие, а по-добре да се изчака закѣснялата частъ.

19. Щомъ боятъ е започналъ, дивизията не трѣбва да оставя артилерийска частъ въ резервъ.

20. Мѣстенето въ страни на бойниятъ редъ, чрезъ странични движения е нежелателно. То може да става чрезъ изтегляне свободното крило въ резервъ и удължение на фронта къмъ желаната страна, чрезъ изпращане тамъ части отъ догавашния резервъ.

21. Избраниятъ участъкъ за атака, трѣбва да даде възможност на артилерията да действува на малки и средни

разстояния, отъ добри позиции и, сравнително, при най-добри условия за артилерийско наблюдение, а пехотата — при добри подстъпи.

22. Указанието на близката (най-предна) линия за овладяване, при липса на добри карти (1 : 50000), да става следъ даване имена на мѣстнитѣ точки, форми и пр. Кръщаването (и съ нумерация) да става по разпореждане на дивизионния к-ръ, отъ к-ра на дивизионната артилерия. За тази целъ, назначенъ артилерийски офицеръ ще приготви перспективна скица и планъ (отъ картата) съ желанитѣ означения. Тѣ трѣбва да се изпратятъ на пех. полкове и на артилерийскитѣ групи за изучаване. При това на предварително изпратени лица отъ всѣка частъ, да се посочатъ тѣзи точки на самата мѣстност.

23. Искането на артилерийска огнева подкрепа, или за придаване артилерия отъ съседнитѣ, не така ангажирани дивизии, да става своевременно. За първия случай да се указва участъка за биене, начало (часъ или сигналъ) и продължителност на огъня, като дивизионниятъ к-ръ, трѣбва да предвижда събитията.

24. Нощнитѣ атаки, извършвани на голѣми фронтове и то съ голѣмъ размахъ (съ напредване повече отъ 1 клм.), не сж желателни. На малки участъци, срещу организиранъ противникъ, тѣ ще иматъ успѣхъ само, следъ предварително изнасяне на атакуващитѣ части, до предупредната линия, следъ това предшествувана отъ мощна артилер. подготовка за премахване препятствията, и извършена въ опредѣленъ часъ, или по установенъ сигналъ. Безъ тѣзи условия, освенъ риска, тя ще има за резултатъ голѣми загуби, които не ще оправдаатъ добития успѣхъ. Най-добре е да се предприематъ на смръкване, или сутринъ малко преди разсвѣтъ.

25. Когато изходната линия за атаката е далечъ повече отъ 1 клм. и предстои нощна атака, нощта да се използва само за приближаване и организиране на предупредната позиция, а удара — следъ кжса и мощна артилерийска подготовка, да се произведе малко преди разсвѣтъ.

26. За сигурното изпълнение, всѣка оперативна заповѣдъ трѣбва да бжде отдадена, изпратена и получена навреме, за да остане време и за изпълнителитѣ да я проучатъ, изпълнятъ и препредадатъ.

27. Очната свръзка въ боя е крайно важна. Но тя ще може успѣшно да се уреди и да действува, ако войскитѣ още отъ мирно време сж били подготвени къмъ приложението ѝ — на учения и на маневри. Тя трѣбва да се доведе до степенъ на навикъ.

28. Когато въ единъ участъкъ, или срещу известенъ обектъ действуватъ части подъ различни командвания, тѣхнитѣ действия своевременно да се обединятъ, чрезъ назначаване на общъ командиръ.

За командването на дивизионната артилерия.

1. Развъртането и изкарване на позиция на артилерийските подразделения от дивизионната артилерия, трябва да става по заповед на к-рът на колоните (ако дивизията се движи въ повече от една колона), с оглед — да се развие масово огнево действие въ посока на главните усилия.

2. К-рът на дивизионната артилерия, който отначало трябва неотлъчно да се движи съ дивизионния к-ръ, встъпва въ командване на развърнатата се вече артилерия, след специална заповед на дивизионния командир.

3. Съобразно заповедите за приближаването и за боя, дадени от дивиз. к-ръ, к-рът на дивизионната артилерия, след като установи свързките, трябва да уреди организирано наблюдение и разузнаване на непр. артилерия и борбата съ нея. Тази задача той ще възложи на к-рът на групата за общи действия, комуто ще постави на разположение дадените му специални артил. разузнавателни самолети и наблюдателни части. Докато пех. полкове се намират на изходната линия за атака, той ще постави задачи — освен видими неприят. батареи, но и за поразяване всички по-значителни открити пехотни цели (резерви, колонии, неокопани стрелци и др.) и артил. части, на място или въ движение и въобще да не се позволи на противника никакво движение, дори на отделни хора и особено: щабове, наблюдатели, разузнавачи и др. Въ този период (до почване напредването), той трябва да нареди за отбелязване на мѣсността, съ изстрели, особено въ посоката на главните усилия, като определи участъците на групите.

4. К-рът на дивизионната артилерия до започване на атаката, трябва да изкара на позиция всичката артилерия, без да остава такава въ резерв, или въ втора линия.

5. Огневият план за сжщия за атаката и удара, трябва да съдържа:

Граници на участъка определен за главен удар;

Готовност към началния час, определен за започване (по сигнал) на атаката и огневото действие, което ще подготви и закрия напредването от изходната линия за атака;

Участъци (цели) за биене — на всяка група за непосредствена подкрепа, с оглед да се получи непрекъснато обстрелване неприят. позиция съ достатъчно плътен огън;

Задача на групата за общи действия и батареите от непосредствена подкрепа, които й се дават въ временно огнево подчинение за артилерийската борба;

Сигнал (вид) за започване артил. подготовка на напредването.

Продължителност на артилерийската подготовка;

Число на снарядите, които ще се изстрелят от леките и от тежките орждия;

Сигнал за започване артилерийската подготовка на удара, нейната продължителност и число на снарядите;

6. Сигналната батарея трябва да се назначи своевременно. Наблюдателното място на нейния к-ръ, трябва да се намира въ близост, или въ сигурна свързка съ к-ра на дивизионната артилерия.

7. Най-ясния, сигурен и практичен сигнал за насочване и за почване артил. огън, при започване атаката, а така сжщо през време развитието на боя и за извършването на удара, е залповата стрелба от сигналната батарея (предимно съ тежки снаряди), по предварително определена, или дори неопределена точка въ неприятелската позиция, но ясно видима от всички батареи.

8. Артилерийския сигнал се дава по заповед на дивизионния к-ръ. Други видове сигнали могат да бждат съ ракети — предварително установени.

9. Разходът на снарядите се определя за всеки вид орждия: леки и тежки. Въместо общото число, може да се определи скоростта на огъня (число на изстрели от батарея въ 1 минута) и неговата продължителност.

10. Когато липсват подробни карти, по които да се указват целите, чрез показаните върху сжщите имена, к-рът на артилерията трябва да възложи на подходящ офицер, който да приготви план, или перспективна скица, върху която да отбележи важните мѣстни предмети, да ги нумерува (отлъво на дѣсно) и им постави подходящи кратки имена. За тази цел, освен имената, които отговарят на вида на мѣстните предмети, най-практично е — да се поставят имената на много известни неприятелски и свои държавници и военно-началници от миналото и настоящето, или такива на градове, рѣки, планини, мѣстности и др. Отбелязаните точки на самото място, трябва да се посочат на изпратени за целта наблюдатели или офицери.

11. Дивизионната артилерия е обречена на сигурно бездействие, когато няма задача и пехотата не действа. Никога обаче, да не се допуска противника да се движи, или извършва безнаказано разузнаване или наблюдение, дори от единични хора. Принциплът трябва да бжде: терор съ огън денемъ и нощемъ, за да се потиска морала на сжщия.

12. Когато мѣстонахождението на неприятелските батареи не е добре узнато от земно наблюдение и липсват самолетни снимки, както и самолетно наблюдение за ефекта на огъня, артилерията, която не е обилно снабдена съ бойни припаси, да не се увелича въ артилерийската борба. За тази цел трябва да се определят само тежки батареи, които, обаче, при подготовката на главния удар, трябва непременно

да имат участие и въ разрушението на неприятел. пех. позиция. От момента на започването на удара, тяхният огън трябва да се пренесе по опасните неприятел. батареи, а да им попречат въ даване огневите преграждания.

13. На голъми разстояния артилер. огънъ по укрепенъ противникъ не е действителенъ.

14. Нощно артил. разузнаване за изборъ на позиции и местането имъ е възможно при ясна нощъ и лунă, до последна четвъртъ. Полезно е, обаче, ако има и мѣстни водачи.

15. Артилерия, която се съмнява въ принадлежността на известни части по бойното поле, да не ги стреля до като не получи положителни сведения, особено, когато не сж въ целия участъкъ.

16. Когато нѣкоя артилер. частъ е изостанала назадъ, ижева ѝ добро наблюдение, тя, по свой починъ, на ешалони трябва да се изнесе напредъ на добри позиции и наблюдателни мѣста.

17. Изнасянето напредъ на артил. подѣления по открити позиции, въ сферата на неприятел. арт. огънъ, безъ да има възможностъ да ги напуца, не е желателно. Въ този случай по-удобно и желателно е — да се използва нощъта или мъглата, както и изкуственото замъгляване.

18. Въ планината, практично и неизбежно се явява оставане предниците разпрегнати на закрито близу до позицията и изтегляне на конетъ назадъ, при бойния обозъ на батареите, дори до 5—6 клм. задъ орждията.

19. Когато артилерията е малочислена, или слабо снабдена съ бойни припаси, по-добре е — да се обезвредятъ огъня и атакуютъ по малки участъци.

20. Прекаленото изнасяне напредъ въ планината (по-близу отъ 2 клм. отъ непр. пехота) на батареи отъ дивизионната артилерия, съ изключение на планински, съ стрѣмна терасория, е вредно.

21. Мощността на артилерията да се мѣри не съ числото на орждията, а съ количеството на бойните припаси, които, при добри условия, изпраща въ неприят. боенъ редъ.

22. Никога артилерията да не стреля на урагани, когато противника е разположенъ въ укрепена позиция, дори и тогава, когато закритията не сж развити. Напротивъ, отмиренъ по скоростъ, добре наблюдаванъ и поправяванъ огънъ, продължителенъ (особено когато е продължителенъ) не само материално вреди. Той особено силно действува на нервите и поема духътъ на бойците, когато ги държи подъ гнетъ.

23. Ураганната стрелба да се употребява за поражение само по открито разположени, или бързо подвижни цели, особено при преследване на разбития противникъ. Този видъ огънъ бързо изтощава бойния комплектъ.

24. Артилерията отъ съседните дивизии, когато не е ангажирана предъ своя фронтъ, трябва да съдействува на

дивизията, която е ангажирана въ сериозенъ бой. Но, за да бжде полезна помощта ѝ, трябва да е свързана добре съ съседния артил. к-ръ, който непосредствено да ѝ посочи (чрезъ к-ра ѝ) задачата (участъка за биене, начало на действието, продължителностъ по време), опредѣления сигналъ и каква е задачата на пехотната частъ, която ще подпомогне.

25. Неприятелската артилерия може да се открие презъ време на стрелбата ѝ нощемъ. Затова на всички артилерийски наблюд. мѣста, трябва да се уреди непрекъснато нощно дежурство за наблюдение. А за по-голѣма систематичностъ и успѣхъ, участъка да се раздѣли между подѣленията, до батарея включително.

26. Служенето съ фалшиви батареи постига целта — да се заблуди противниковата артилерия, щомъ то е уредено съ предвидливостъ и изкуство.

27. К-рътъ на артилерията, самъ или чрезъ свои изпитани органи, при всѣка възможностъ, да провѣрва устройството на батареите позиции, видимостъта на противниковото разположение отъ артилерийските наблюд. мѣста и досегаемостъта (изстрелните разстояния до непр. позиция или разположение), за да се увѣри въ развиването на добре наблюдавана, действителна стрелба и въ запазване артилерийските подѣления и набл. мѣста отъ земно и въздушно наблюдение и бомбардировка.

28. Всѣка батарея, щомъ се почувствува открита (когато периодически и продължително е поражавана съ действителенъ арт. огънъ) и има време и мѣсто — да смѣнява позицията си, като заеме наблизу нова такава.

29. Указва се, че въпрѣки служенето си съ въздушни снимки и наблюдение, командването може да остане въ съмнение за действителността на своята стрелба по разкритите неприятел. батареи, когато, въпрѣки ефикасното имъ поражение, тѣ продължаватъ да действуватъ.

30. Разузнаването на нови артилерийски позиции и пж-тища (подстѣпи къмъ тѣхъ) напредъ, въ страни и назадъ, трябва да бжде постоянна грижа на всички артилерийски командири.

Общи бележки.

1. Командването трябва равниво да щади пехотата и не пропуска всички възможности за намаление загубите въ човѣшкия материалъ. Затова дневните и нощни атаки винаги да се подготвятъ съ мощна артилерийска подкрепа.

2. Когато една операция продължи повече дни, за да има успѣхъ, частите, които водятъ борбата въ главното направление, своевременно трябва да бждатъ смѣнявани, съ съ свежи такива отъ резерва. За тази цель последниятъ, трябва да се пази и не се изразходва предивременно.

ПЕЧАТНИ ГРЪШКИ

Въ книга II.

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се поправи
10	27	Горничевския	Петърския

Въ книга I.

Допълнителни гръшки

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се поправи
33	25	25 (батальона)	27 (батальона)
34	32	74 (батальона)	76 (батальона)
34	33	53 (батареи)	58 (батареи)
45	26	вмѣсто	и

ТАБЛИЦА № 1

за състава и групировката на 1. Българска армия къмъ 16 августъ вечерята.
(по оперативния планъ)

Дивизия	Бригади	№	Полкове	Картеж. отд.	Ч И С Л О					Число на батареи					Число на оръдия				
					Дружини	Карт. отд.	Ескадрони	Лин. роты	Колон. роты	Картеж. п. и артил.	7-5 плав. (10-5 гав.)	7-5 полски	10-5 дълги	12 гав. и ил. (15)	Всичко	7-5 плав. (10-5 гав.)	7-5 полски	10-5 дълги	12 гав. и ил. (15)
Дивизия	2/8.	23.			2 ³ / ₄	1	2	1	1	6	2	2	—	—	2	8	—	—	—
	3. к.	7. 10.			—	—	7	—	1	12	2 ³ / ₄	1	—	—	1	—	4	—	4
	1/8.	10. 30.			9	2	—	1	—	18	—	6	—	—	8 ¹ / ₂	10	24	—	34
	3/6.	51. 52. 12.			10	3	—	1	—	18	—	9	—	1	10	—	36	—	40
	1/3.	55. 56. 11.			10	3	—	1	—	18	2	6	1	3	12	8	24	4	46
Дивизия	Див. рез.	—			29	8	1	3	1	48	4 ¹ / ₂	22	1	4	31 ¹ / ₂	18	88	4	124
	Всичко	—			10	4	2	1	—	42	3	6	—	—	9	12	24	—	36
	2/3.	46. 29. 32.		214. 220.	2	1	—	—	—	6	1 ¹ / ₂	—	—	—	1 ¹ / ₂	2	—	—	2
	—	24.		—	5	3	1	—	—	20	3	—	—	—	3 ¹ / ₂	12	—	—	12
	3/3.	45. 58.		214.	4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1 ¹ / ₂	—	—	—	—
Дивизия	Див. рез.	3/24. 4/24. 3/45. 2/46.		—	21	8	3	1	3	68	6 ¹ / ₂	6	—	—	12 ¹ / ₂	24	24	—	50
	Всичко	—		—	4	1	—	—	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Арм. резер.	—	15.		—	57	18	3	11	7	128	13	28	2	5	48 ²	50	118	8	20
Всичко	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

1) Не с.с. позиционни батареи. 2) + 1¹/₂ не с.с. позиц. пл. батарея при 2/8 л. бригада. 3) + 6 позиц. оръдия.

[illegible]

Единици	Офицери и лѣкари	Чиновици	Войници	Пушки и ка- рабини	Картечици	Орждия	Конѣ	Товари
8 п. дивизия	522	73	40781	22538	36	48	8471	2091
3/6. п. бригада	94	17	7918	6491	12	12	846	175
3. конна бригада	48	2	1842	1310	—	4	1891	130
3. п. дивизия	532	48	42197	26953	36	48	9140	2954
Щабъ 1. арм. тил. упр. и др. Армейски части (15-и 58-и п.п., план батар. гаубични бат., картечни ескадрони)	227	109	13025	5524	—	—	197	168
Германски части	126	20	7800	7000	20	66	?	?
	70	10	1907	987	24	12	689	180
Всичко.	1619	279	115470	70803	128	190	21234	5698

116,368

ТАБЛИЦА № 4
за личния и конски съставъ на сръбската войска къмъ
20 юлий 1916 г.

Единици	Офицери и лѣкари	Чиновници	Войници	Пушки и ка- рабини	Картечници	Оръжия	Конѣ	Товари
1. Армия	1325	270	32866	96	56	7640	2974	
2. Армия	1184	245	30691	96	80	6546	3080	
3. Армия	1261	284	34448	96	96	8014	2973	
Върховно командуване .	89	64	401	—	—	141	—	
Части извънъ армиятъ .	351	302	3777	—	—	780	121	
Депа и етапни ж.п. войски	77	71	4845	—	—	49	18	
Въ разходъ	333	63	11235	—	—	1645	169	
Всичко .	4620	1299	118263	288	232	24815	9305	

124,182

ТАБЛИ

За загубите въ личния съставъ на 8. п. усилена дивизия,

Дата (августъ)	Чинове	2/8 п.б.			3 к. бриг.			1/8 п. бригада									3/6.		
		23 п.п.			7 и 10 к. п.			10 п. п.			10. п. п.			8. а. п.			51. п. п.		
		уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.
17	офиц. войн.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	?	?	—
		2	7	—	9	—	—	2	11	—	—	24	—	—	—	—	?	?	—
1	офиц. войн.	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—
		—	—	—	10	15	2	3	11	—	16	103	—	7	8	39	—	—	—
19	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
		—	—	—	—	—	—	3	16	—	9	30	—	1	14	31	—	—	—
20	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	—	—	—	—	1	3	—
		—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	1	14	66	258	14	—
21	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	13	35	—	2	14	—	2	15	12	81	—	—
22	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	2	3	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	56	206	—	4	32	3	1	3	9	25	3	—
23	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
		—	—	—	—	—	—	5	41	—	15	106	—	1	3	16	2	—	—
24	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	3	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	42	310	—	53	189	5	3	7	4	11	10	—
25	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—
		—	—	—	—	—	—	18	165	9	4	43	—	—	—	19	88	10	—
26	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	11	—	—	—	2	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	23	86	5	34	215	15	2	—	9	34	7	—
27	офиц. войн.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	5	11	—	5	36	—	—	—	14	76	60	—
Всичко	офиц. войн.	1	—	—	1	1	—	6	9	—	8	20	—	1	2	4	9	—	—
		2	7	—	10	24	2	173	892	14	142	792	23	9	48	158	659	106	—

Ц А № 5

и 2/8 п. бригаа (23 п.п.) отъ 17 до 27 августъ 1916 год.

п. б р и г а д а										1/3 п. бригада													
52 п.п.			12 п.п.			15 п.п.			18 а.п.		55 п.п.		56 п.п.			11 п.п.			6 а.п.				
уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	уб.	ран.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.	изч.	уб.	ран.			
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	—	—	1	14	—	—	—	—	—	2	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—			
10	34	—	5	40	—	—	—	—	—	8	1	10	—	—	—	16	59	—	—	1			
?	?	?	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	1	7	—	—	—			
?	?	?	43	168	—	—	—	—	3	14	1	27	31	60	—	63	250	4	—	—			
?	?	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	10	—	—	2			
?	?	?	6	12	—	—	—	—	1	1	2	12	21	174	2	83	272	—	1	12			
?	?	?	1	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	4	—	1	2	—	—	—			
?	?	?	54	198	6	—	—	—	—	9	5	14	58	206	25	7	48	3	—	6			
?	?	?	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	2	5	—	2	3	—	—	—			
?	?	?	23	214	—	—	—	—	—	2	13	24	30	160	3	6	64	53	—	—			
?	?	?	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	1	—	—	—	—	—	—	—			
?	?	?	—	—	—	—	—	—	—	1	91	285	3	22	—	3	15	—	—	—			
—	3	—	1	4	—	5	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
7	43	2	32	182	265	15	124	231	2	11	4	23	2	13	—	—	11	—	1	—			
?	?	?	?	?	?	?	?	?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
?	?	?	?	?	?	?	?	?	2	11	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	—	—	1	2	—	1	7	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
6	116	—	53	186	—	34	116	272	3	25	3	10	2	15	—	—	—	—	—	1			
?	?	?	1	2	—	?	?	?	1	2	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—			
?	?	?	20	89	—	?	?	?	6	7	14	36	15	83	12	—	—	—	3	14			
?	?	?	8	20	—	6	9	4	1	4	2	4	4	17	—	5	22	—	—	2			
?	?	?	236	1103	271	49	240	503	17	91	137	450	162	733	42	178	719	60	5	34			

ТАБЛИЦА № 6

за загубитъ: убити ранени и изчезнали, въ проценти въ пешотните полкове на 8. усилен дивизия и 2/8 п. бриг. (23 п.п.).

Число на м. августъ	1/8 п. бриг.		3/6 усилен бригада				1/3 усилен бриг				2/8 п.б.
	10 п.п.	30 п.п.	51 п.п.	52 п.п.	12 п.п.	15 п.п.	55 п.п.	56 п.п.	11 п.п.	23 п.п.	
пушки	4515	4246	2989	3208	4500	4600	3200	3200	4500	4500	
бойци	3615	3390	2389	2550	3600	3680	2500	2500	3600	3600	
17	0.4	0.8	—	?	0.4	—	0.4	—	—	0.2	
18	0.4	3.5	2	2	1.4	—	0.4	—	1.8	—	
19	0.5	1.1	1.9	?	6	—	1.1	4	10	—	
20	—	—	14	?	—	—	—	8	8	—	
21	1.4	—	4	?	7	—	1	11.7	7	—	
22	7	1.2	1.6	?	5.3	—	1.5	8	2	—	
23	1.4	3.5	1	?	0.5	—	15	1	0.5	—	
24	10	7.4	1	?	6	10.1*	1	0.5	—	—	
25	5.4	1.4	5	?	—	—	—	—	—	—	
26	3	8	11	5**	7	11.7***	0.5	0.7	—	—	
27	0.5	1.2	—	—	3	—	2	4.5	—	—	
Всичко	30	28	41.5	?	36.6	21.8	21.9	33.7	29.3	0.2	

*) Въ 1/15 друж. **) въ 3/15 друж. ***) въ 4/15 дружина.

1) Всичко: пушки — 39458 и бойци — 31424.

ТАБЛИЦА № 7
за изстреляните артил. бойни припаси въ 8. усилен дивизия и 2/8 п. бриг. (23 п.п.) отъ 17—27 авг. 1916 г. вкл.

М. августъ	8. П. Е. Х. И. В. И. З. И. Я.										Д. Всичко													
	1/8. п. бригада.				3/6. п. бригада		1/3. б. р. и. г. а. д. а.																	
	1/1. п. л. т. д.		8. арт. полкъ.		1/12. А. О.		3/3. т. а. в. б.		18. арт. п.			2/2. Н. Г. (4. 5. 6.)												
	7/3. п. л.	9/1. п. л.	1/8. А. О. (1. 3. 4.)	2/8. А. О. (2. 5. 6.)	1/8. А. О. (1. 3. 4.)	2/18. А. О. (2. 5. 6.)	Вс.	Вс.	1/6. А. О. (1. 2. 3. 8.)	2/6. А. О. (4. 7.)		3/3. п. л.	1/1. п. л.											
5/1. п. л.	2/8. гр.	6/3. п. л.	2. к. б. р.	17	150	42	58	447	186	—	278	969	7	243	241	491	—	102	107	11	—	220	1872	
18	52	57	144	858	2211	3322	1898	143	1342	828	4211	63	285	291	24	215	878	8411						
19	140	328	197	375	654	1694	756	82	1186	1995	4019	130	1067	655	41	183	2076	7789						
20	101	198	51	245	133	728	34	4	155	900	1093	52	535	618	—	506	1711	3532						
21	204	410	254	299	216	1383	453	81	74	1937	2545	142	1094	1171	231	?	2738	6666						
22	137	389	605	978	872	2981	515	1	—	215	730	247	284	2268	512	339	123	3773	7484					
23	—	144	447	1053	1410	3054	266	136	1675	1944	4021	119	156	658	953	100	148	2144	9219					
24	—	75	550	1059	2150	3834	1574	61	327	830	2792	35	98	262	176	37	645	7271						
25	—	48	7	155	117	327	843	127	187	191	1348	—	—	—	69	32	37	138	1813					
26	—	127	77	994	452	1650	1346	415	874	1837	4472	?	?	962	43	12	30	1047	7169					
27	—	—	—	—	—	—	36.4	122	137	585	1148	?	?	737	531	239	28	1535	2683					
Всичко	150	42	692	2223	2518	6016	8493	19942	7996	1172	6200	11503	26871	788	538	8080	5126	1066	1307	16905	63772			

Забележка: 64000 снаряда отъ 30 батареи т. е. по 50 снаряда на орджие дневно.

ТАБЛИЦА № 8
за изстреляните пех. и карт. патрони въ пех. части на 8. усилена дивизия
и 2/8. п. бриг. (23. п. п.)

Дни августъ	Пехотни полкове										11. п. п.
	23 п. п.	3/23. др.	10. п. п.	30. п. п.	51. п. п.	52. п. п.	15. п. п.	12. п. п.	55. п. п.	56. п. п.	
17	1065	6100	16,500	30,700	?	—	—	?	3,000	—	8,000
18	—	—	6,860	111,000	35,000	32,500	—	10,000	14,600	—	34,000
19	—	—	12,000	40,900	24,800	?	—	118,000	35,000	16,000	109,000
20	—	—	8,500	37,500	49,400	?	—	60,000	6,600	15,000	75,000
21	—	—	94,000	4,700	6,000	?	—	106,000	14,000	30,000	34,000
22	—	—	94,300	27,200	?	?	?	?	?	28,000	52,000
23	—	—	30,600	47,100	?	?	?	?	170,000	15,000	25,000
24	—	—	67,000	40,500	7,700	?	?	?	17,000	16,000	7,500
25	—	—	25,000	30,000	?	?	?	?	48,000	2,000	?
26	—	—	21,000	134,000	7,100	?	45,100	?	22,000	3,700	?
27	—	—	16,300	15,000	11,200	?	?	?	17,000	11,000	?
Всичко	1065	6100	301,940	508,700	141,200	?	45,100	294,000	347,200	136,700	344,500

+

+

+

+

+

Съдържание

ЧАСТЪ III. АНАЛИЗЪ НА ОПЕРАЦИЯТА

Критически разборъ върху командването (общо и артилерийско) и действието на странитѣ отъ 17. до 27. августъ 1916 г.

	Стр.
Предговоръ къмъ книга втора	1
Резюме на книга I. (часть I. и II.)	2
Анализъ на операцията:	7
1. Оценка върху задачата, решението и плана за действие на командувашия I. армия	7
2. Оценка върху задачата, решението и плана за действие на к-ра на 8. п. дивизия	13
3. Оценка върху задачата и плана за действие на сръбската войска (I. II. III. армии и резерва на сръбското върховно командване)	25
4. Оценка върху задачата и плана за действие на III. сръбска армия	26
5. Оценка върху командването и действията на странитѣ (общо и артилерийско):	27
На 17. августъ	27
2/8. п. бригада — 27; 1/8. п. бригада — 27; 3. конна бригада — 30; 3/6. п. бригада — 31; 1/3. п. бригада — 34; III. сръбска армия — 38.	
На 18. августъ	39
2/8. п. бригада — 40; 1/8. п. бригада — 41; 3. конна бригада — 42; 3/6. п. бригада — 42; 1/3. п. бригада — 45; III. сръбска армия — 46.	
На 19. августъ	47
2/8. п. бригада — 48; 3. конна бригада — 48; 1/8. п. бригада — 48; 3/6. п. бригада — 49; 1/3. п. бригада — 52; III. сръбска армия — 55.	
На 20. августъ	56
2/8. п. бригада — 56; 3. конна бригада — 56; 1/8. п. бригада — 57; 3/6. п. бригада — 57; 1/3. п. бригада — 59; III. сръбска армия — 61.	
На 21. августъ	61
2/8. п. бригада — 61; 3. конна бригада — 63; 1/8. п. бригада — 63; 3/6. п. бригада — 63; 1/3. п. бригада — 65; III. сръбска армия — 66.	
На 22. августъ	67
2/8. п. бригада — 67; 3. конна бригада — 67; 1/8. п. бригада — 67; 3/6. п. бригада — 68; 1/3. п. бригада — 70; III. сръбска армия — 71.	

На 23. август	72
2/8. п. бригада — 72; 3. конна бригада — 73; 1/8. п. бригада — 73; 3/6. п. бригада — 74; 1/3. п. бригада — 77; II сръбска армия — 78.	
На 24. август	79
2/8. п. бригада — 79; 3. конна бригада — 79; 1/8. п. бригада — 80; 3/6. п. бригада — 81; 1/3. п. бригада — 82; III. сръбска армия — 83.	
На 25. август	84
2/8. п. бригада — 84; 3. конна бригада — 84; 1/8. п. бригада — 85; 3/6. п. бригада — 86; 1/3. п. бригада — 88; III. сръбска армия — 89.	
На 26. август	89
2/8. п. бригада — 89; 3. конна бригада — 90; 1/8. п. бригада — 90; 3/6. п. бригада — 91; нощната атака на 3/6. п. бригада на 26/27. август — 94; 1/3. п. бригада — 95; III. сръбска армия — 95.	
На 27. август	97
2/8. п. бригада — 97; 3. конна бригада — 97; 1/8. п. бригада — 97; 3/6. п. бригада — 97; 1/3. п. бригада — 98; III. сръбска армия — 99.	
7. Общо заключение	99
8. Изводи и поуки за нападателния бой:	102
За армейското командване	102
За обединение артилерията въ армията	106
За дивизионното командване	106
За командване на дивизионната артилерия	110
Общи бележки	113

Приложения.

1. Таблица за състава и групировката на I. българска армия към 16. август вечерта.	115
2. Таблица за състава и групировката на сръбската войска към 16. август вечерта.	116
3. Таблица за личния и конски съставъ на I. българска армия към 1. юлий 1916 г.	117
4. Таблица за личния и конски съставъ на сръбската войска към 28. юлий 1916 г.	117
5. Таблица за загубитъ въ личния съставъ въ 8. усилен дивизия и 2/8. п. бригада (23. п. п.) отъ 17. до 27. августъ 1916 г.	118
6. Таблица за загубитъ въ проценти въ пех. полкове на 8. п. усилен дивизия и 2/8. п. бригада (23. п. п.)	120
7. Таблица за изстрелянитъ артилерийски бойни припаси въ 8. пехотна усилен дивизия и 2/8. п. бригада (23. п. п.) отъ 17.—27. августъ 1916 г.	121
8. Таблица за изстрелянитъ пехотни и картечни патрони въ пехотнитъ части на 8. пехотна усилен дивизия и 2/8. п. бригада (23. п. п.) отъ 17.—27. августъ 1916 г.	122